

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ ANABİLİM DALI
HİTİTOLOJİ BİLİM DALI**

ÇİVİYAZILI HİTİT BELGELERİNDE ZAMAN ALGISI VE ANLAMLANDIRMASI

Doktora Tezi

Ali Osman TİRO

Ankara-2024

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ ANABİLİM DALI
HİTİTOLOJİ BİLİM DALI**

ÇİVİYAZILI HİTİT BELGELERİNDE ZAMAN ALGISI VE ANLAMLANDIRMASI

Doktora Tezi

Ali Osman TİRO

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Leyla MURAT KARAKURT

Ankara-2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ ANABİLİM DALI
HİTİTOLOJİ BİLİM DALI

ÇİVİYAZILI HİTİT BELGELERİNDE ZAMAN ALGISI VE ANLAMLANDIRMASI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Leyla MURAT KARAKURT

Adı-Soyadı

1. Prof. Dr. Leyla MURAT KARAKURT
2. Prof. Dr. Yasemin ARIKAN
3. Prof. Dr. Turgut YİĞİT
4. Prof. Dr. Esmâ REYHAN
5. Prof. Dr. İlhami DURMUŞ

Tez Savunması Tarihi:
04.10.2024

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Prof. Dr. Leyla MURAT KARAKURT danışmanlığında hazırladığım “**Çiviyazılı Hitit Belgelerinde Zaman Algısı ve Anlamlandırması**” başlıklı doktora tezimde bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

04.11.2024

Ali Osman TİRO

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
GRAMERE AİT DİĞER KISALTMALAR	vi
TRANSLİTERASYONLARDA KULLANILAN İŞARETLER	vii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİÇAĞ TOPLUMLARINDA ÇEŞİTLİ TAKVİM UYGULAMALARI

I.1. SUMERLER	8
I.2. AKADLAR	9
I.3. ASURLULAR	9
I.4. BABİLLİLER	11
I.5. MISIRLILAR	13

İKİNCİ BÖLÜM

MİTOLOJİLER VE RİTÜELLERE GÖRE HİTİT TAKVİMİ

II.1. GÜN VE GÜNÜN BÖLÜMLERİ	34
II.1.1. SABAH (<i>lukkatta-(?)</i> , <i>kariyariyar-</i>)	42
II.1.2. ÖĞLE (<i>handaiš meḥuni</i> , <i>UD-az takšan</i>)	51
II.1.3. ÖĞLEDEN SONRA/AKŞAMÜSTÜ (<i>mištiliya meḥur?</i>)	51
II.1.4. AKŞAM (<i>nekuz</i> , <i>nekuz meḥur</i>)	55
II.1.5. GECE (<i>išpant-</i> , <i>GE₆</i>)	57
II.2. HAFTA KAVRAMI	61
II.3. AYLAR (ITU)	64
II.4. MEVSİMLER	75

II.5. YIL (<i>mitt-</i> , MU)	92
---------------------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİTİTLERDE ZAMAN ALGISI VE ANLAMLANDIRMASI

III.1. ANNALLER	108
III.2. ANLAŞMALAR	113
III.3. MEKTUPLAR	118
III.4. YASALAR	120

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HİTİTLERDE TARİH VE ZAMAN

IV. HİTİTLERDE TARİH VE ZAMAN	126
SONUÇ	132
KAYNAKÇA	137
ÖZET	148
SUMMARY	149

KISALTMALAR LİSTESİ

- AJA** American Journal of Archaeology.
- AOAT** Alter Orient und Altes Testament- Neukirchen-Vluyn 1968 ff.
- AoF** Altorientalische Forschungen- Berlin 1974 vd.
- A.Ü.** Ankara Üniversitesi.
- BY-ZAS** Strukturierung und Datierung in der hethitischen Archäologie / Structuring and Dating in Hittite Archaeology – Voraussetzungen – Probleme – Neue Ansätze / Requirements – Problems – New Approaches, Internationaler Workshop İstanbul, 16.- 27. November 2004.
- CAH** Cambridge Ancient History, Cambridge.
- CANE** Civilizations of the Ancient Near East. Edited by J. Sasson. 4 vols. New York, 1995.
- ChS** Corpus der Hurritischen Sprachdenkmäler, 1984 vd.
- CTH** Laroche, E., *Catalogue des Textes Hittites*, Paris 1971.
- D.T.C.F.** Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- HdO** Handbuch der Orientalistik.
- JCS** Journal of Cuneiform Studies. New Haven 1947 ff.
- JNES** Journal of Near Eastern Studies, Chicago, 1942 ff.
- KBo** Keilschrifttexte aus Boghazköi, Leipzig 1916 vd. – Berlin

1954 ff.

KIF Kleinasiatische Forschungen I, Herausgegeben F. Sommer and H. Ehelolf Weimar 1930.

KUB Keilschrifturkunden aus Boghazköi, Berlin 1921-1990.

MDOG Mitteilungen der Deutschen Orient- Gesellschaft, Berlin,
1896 vd.

MIO Mitteilungen des Instituts für Orientforschung, Berlin 1899 ff.

MVAeG Mitteilungen der Vorderasiatisch-ägyptischen Gesellschaft.
Leipzig 1922-1944.

OA Oriens Antiquus- Rome 1966 ff.

Or. Orientalia, Roma 1931 ff.

RGTC 6 G.F. del Monte and J. Tischler, Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes, vol. 6- Wiesbaden 1978.

RGTC 6/2 G.F. del Monte, Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte- 1992.

RIA Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie, New-York-Berlin, 1928-1938, 1957 ff.

SMEA Studi Micenei ed Egeo-Anatolici. Roma 1966 ff.

StBoT Studien zu den Boghazköi-Texten. Wiesbaden 1965 ff.

TTK Türk Tarih Kurumu- Ankara.

UF Ugarit-forschungen. Internationales Jahrbuch für die
Alttertumskunde Syrien-Palaestinas.

WO Die Welt Des Orients. Wissenschaftliche Beiträge zur Kunde
des Margenlandes, Stuttgart Göttingen 1947 vd.

GRAMERE AİT DİĞER KISALTMALAR

a.g.e = Adı geçen eser

ay. = Arka yüz

Bkz. (bkz.) = Bakınız

Dipn. = Dipnot

Frag. = Fragman

h. = Hititçe

Krş. (krş.) = Karşılaştırmamız

MÖ = Milattan Önce

Nr. = Numara

öy. = Ön yüz

Res. = Resim

s. = Sayfa

Süt. = Sütun

Tam. (tam) = Tamamlama

Terc. = Tercüme

Trans. = Transkripsiyon

Vd. = Ve devamı

yak. = Yaklaşık

TRANSLİTERASYONLARDA KULLANILAN İŞARETLER

[] : Tabletın o kısmının kırık olduğunu gösterir.

[()] : Yuvarlak parantez içindeki kısmın metnin duplikatı veya paralelinden tamamlandığını gösterir.

[x] : Kırık metin yerlerinde sayısı hesaplanmayan işaretler için kullanılmıştır.

[. .] : Kırık metin yerlerinde sayısı takriben hesaplanabilen işaretler için kullanılmıştır.

() : Tercümenin daha iyi anlaşılabilmesi için yapılan ilaveleri gösterir.

+ : Direkt "join" leri gösterir.

(+) : İndirekt "join" leri gösterir.

(+?) : "Join" in şüpheli olduğunu gösterir.

< > : Metni yazan kâtip tarafından, yanlışlıkla unutulmuş işaretleri içine alır.

? : İşaretin okunuşunun kesin olmadığını gösterir.

(?) : Tercümenin şüpheli olduğunu gösterir.

(??) : Tercümenin çok şüpheli olduğunu gösterir.

+ , x : İki Sumerogram arasında artı veya çarpı işareti yer alıyorsa onun bir ligatür olduğunu gösterir.

[x] : Kırık metin yerlerindeki işaretler için kullanılmıştır.

. : Vokal sesler altında ilgili işaretin tahrip edilmiş olduğunu gösterir.

.. : Vokal sesler altında ilgili işaretin çok tahribat görmüş olduğunu gösterir.

... : Yan yana üç ya da üçten fazla nokta o kısmın sağlam olduğunu fakat gerek görülmediğinden alınmadığını gösterir.

! : Kendinden önce gelen işaretin normal olmadığını gösterir.

___ , ___ : Tabletın paragraf ayırımını gösterir.

_____ : Asıl metin ile dipnotlar arasını gösterir.

x : Okunamayan işaret veya işaretleri gösterir.

x+1 : Tabletın baş kısmının tam olmadığını, numaralamanın görülen bu ilk satırdan başlatıldığını belirtir.

‘ : Satır sayısı üzerinde kullanılır. Tabletın baş kısmının tam olmadığını, numaralandırmanın görülen ilk satırdan başladığını gösterir.

‘ ‘ : İlk satırı kırık olan ve görülen satırlarla arasındaki boşluktan dolayı tahmin olarak verilen satır numarasını gösterir.

° : Sumerce birden fazla işaretlerden oluşan kelimelerle işaretlerin arasına konur.

- : Hititçe ve Akadca kelimeleri içeren işaretlerin arasına konur.

// : Birbirine paralel metinlerin kısaltmaları arasına konur.

§ : Paragrafın başını belirtir.

= : İki metin arasında ikinci metnin, birincisinin duplikatı olduğunu gösterir.

ÖNSÖZ

Zaman, insanoğlunun varoluşundan beri ondan bağımsız bir şekilde işleyen bir doğa fenomenidir. İnsanlığın zamanı ölçme yöntemlerini keşfiyle beraber zamanı algılamaları ve bununla beraber de kendinin doğa içindeki yerini anlamlandırma ve konumlandırma süreci anlam kazanmıştır.

Bu çalışma Hititlerin, Anadolu'da merkezi bir devlet kurmak suretiyle meydana getirdikleri sistem içinde ortaya koydukları yazılı belgelerde zamanı nasıl algıladıkları, hangi zaman kavramlarına hangi tür metinlerde ne gibi anlamlar verdikleri üzerine konu ve alan içinde daha sonraki çalışmalara da örnek olması amacıyla sistemli bir yazılı metin oluşturma amacıyla ve fikriyle ortaya konması hedeflenmiş bir çalışmadır. Konu seçilirken danışman hocamın öngörülleri ve rehberliğı sayesinde neler yapılabileceğı ne gibi kaynaklardan ne şekillerde faydalanılabileceğı üzerinde durulmuştur. Çalışma sırasında kendisinin düşüncelerine sıklıkla başvurulmuştur. Dolayısıyla bu çalışmanın oluşturulmasındaki emekleri, destekleri, sabrı, öngörülleri sebepleriyle danışman hocam Sayın Prof. Dr. Leyla MURAT KARAKURT'a, kendisine borçlu olduğum her şey için ayrı ayrı teşekkür ederim.

Ayrıca tez izleme jürimde yer almasının yanında akademik hayatımın her alanında benden desteğini ve yardımını hiçbir zaman esirgemeyen hocam Sayın Prof. Dr. Esmâ REYHAN ve benden ilgisini, desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen hocam Sayın Prof. Dr. Aygöl SÜEL hocama da teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

Yaşamımın her anında desteğini her anlamda gördüğüm ve beni yetiştiren, örnek bir vatandaş ve daha da önemlisi örnek bir insan olmam için verebileceklerinden fazlasını da her zaman sunan aileme de sahip olduğum ve bana sundukları her şey için teşekkürlerimi ve sevgilerimi sunuyorum.

Ali Osman TİRO

GİRİŞ

Güneşin ve dolayısıyla ışığın insanoğlu için ifade ettiği anlamlar, her şeyden önce yaşamın kendisi ile başlamaktadır. İster avcı-toplayıcı dönem, ister sonrası ekili-biçili dönemde olsun, güneşin ışığı ve ısısına ne kadar bağımlı olduğumuzun anlaşılması uzun sürmemiş olsa gerek. Ancak zaman algısının artık bir kavram olmaktan çıkıp, duyu haline gelmesi, organize tarımsal üretimle başlamış olsa gerektir.¹ Tümevarımsal olarak yapılan bir sıralamada önce günün bölümleri, sonra aylık değişimler ve sonunda da yıllık bir döngünün var olduğunu kavramak, düşünsel evrim yolunda attığımız en önemli adımlar biridir demek yanlış olmaz. İlkel dönemlerde kışın bitip baharla yeniden canlanmanın başlamasına atfedilen dönemden, daha ileriki zamanlarda yaşamın duraksadığı, daha zor koşullara sahip olduğu kış ayı başlangıcına doğru evrilmesi, illa bir başlangıç noktası bulma ihtiyacı hissedilmesinin bir yansımasıdır diye düşünülebilir. Sonuçta Tunç Çağı çivi yazılı belgeleri incelendiğinde her yazılı bir metin bir anlatıdır ve dolayısıyla temas ettiği zamansal referanslar ölçüsünde bize sunduğu olay örgüsü sayesinde o belgenin tarihi ve filolojik değeri ortaya konur.²

Zaman, algılaması güç, soyut ve kişiden kişiye bile değişebilen bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Kaldı ki toplumsal boyutta bir zaman algısının, o toplumun dini, dili, yaşayış biçimi gibi etkenlere bağlı olarak birbirine yakın coğrafya ve zaman aralığındaki toplumlar arasında bile farklı algılanması oldukça olağandır. Bu nedenle de toplumdan topluma düzenleme yönünden farklılık gösterir.³ Tarih içerisinde bir kısım toplumlar gelişmiş takvimler oluşturmayı başarmışken, kimileri de sistemli bir takvim uygulamasını somutlaştırmamış olsa da her toplum, zamanı belli bir kronolojik düzlemde algılamış ve hayatını buna göre düzenlemiştir.⁴

¹ M. Cohen, 1993, 5; S. Stern, 2012, 1.

² P. Ricoeur 2007, 89.

³ S. Stern, 2012, 1.

⁴ V. Haas, 1994, 79.

Anadolu'da yerleşik hayat izlerinin görülmeye başlanması ve dolayısıyla tarımın temel bir geçim kaynağı olması, zaman algısını belirleyen önemli bir unsur olmuştur.⁵ Mevsimlerin belirli bir düzen içinde işlemesi, toplumların ekonomik faaliyetlerini zamanla uyumlu hale getirmiş ve zamanı bir döngü olarak kavramalarına yol açmıştır. Tarımın yıllık döngüsü, toplulukların ekonomik planlamalarını ve günlük yaşamlarını etkileyerek, Anadolu'nun zaman anlayışını belirleyen unsurlardan biri olmuştur.⁶ Zaman kavramı, insanın ve toplumun değerleri ve dünya görüşünün şekillenmesinde de belirgin öneme sahiptir. Bu bakımdan ölçümü, hesaplanması ve dolayısıyla da kronoloji ve takvime dönüşmesi belli bir bilgi birikimi gerektirir.⁷ İnsanların zaman kayıtlarını tutması, fizikî çevre, gökyüzü, güneş, ay, yıldızlar, gece, gündüz, mevsimsel geçişler gibi unsurlara dair gözlemlerine dayanmaktadır. Mısırlıların, Ay'ın evrelerine dayanan bir takvimden yararlandıkları ve yılı taşkın, ekim ve hasat zamanlarına göre üç mevsime ayırmaları, buna örnek olarak verilebilir.⁸

Gerek Hitit öncesi Anadolu'nun sosyal yapısı, gerekse Hititler ve sonrasında yine Anadolu'da ortaya çıkan ya da burada kendine yer edinen diğer medeniyetlerin Anadolu'ya egemenliği, farklı kültürel ve dini unsurların bir araya gelmesine neden olmuştur. Bu çeşitlilik, zamanın çok boyutlu bir şekilde algılanmasına ve toplumların tarih boyunca değişen dinamiklere uyum sağlamasına yol açmıştır.

Anadolu'nun zaman algısı, aynı zamanda geleneksel değerlerin ve ritüellerin bir yansımasıdır. Anadolu'da sıkça rastlanan geleneksel festivaller, düğünler, bayramlar, tarım ve hasat şenlikleri, toplumun zaman içindeki dönemleri kutlama biçimleridir. Bu etkinlikler, zamanın geçişini kutlama ve toplumun birliğini güçlendirme amacını taşır.⁹

Anadolu toplumlarının zaman algısını etkileyen bir diğer faktör ise coğrafyadaki iklim ve doğal çevre şartlarıdır. İklimin çeşitliliği ve değişkenliği, tarımsal faaliyetlerin yanı sıra

⁵ S. Demirel, 2017, 22.

⁶ S. Demirel, 2017, 22.

⁷ S. Stern, 2012, 2.

⁸ R. Krauss, 2006, 386, 391.

⁹ S. Demirel, 2017, 22.

toplumların günlük yaşantısını da etkilemiş ve zamanı belirli bir düzen içinde algılamalarını sağlamıştır.

Eski Tunç Çağı döneminde Anadolu'daki zaman algısını anlamak ise takvim ve zaman ölçümüne yönelik doğrudan yazılı kayıtların olmaması nedeniyle zordur. Tarımcı toplumlar, tarıma ve mevsimsel döngülere bağlıydı.¹⁰ Zaman, ekim ve hasat gibi tarımsal faaliyetlerin yanı sıra gündönümü ve ekinoks gibi göksel olaylarla da belirlenirdi. Değişen mevsimler, ayın evreleri ve güneşin doğuşu ve batışı gibi doğal olayların döngüsel doğası, zaman algılarında önemli bir rol oynamış olabilir.¹¹ Bu döngüler takvimlerini ve günlük faaliyetlerini düzenlemek için temel teşkil etmiş olabilir. Bunların yanı sıra yazılı bir dil ya da standartlaştırılmış zaman ölçme araçları olmayan insanlar, önemli olaylar, ritüeller ve tarihi işaretler hakkındaki bilgileri aktarmak için muhtemelen sözlü geleneklere güvenmişlerdir. Göksel olaylar veya tarımsal faaliyetlerle ilişkili ritüeller ve törenler zaman algılarını yapılandırmış olabilir.¹² Birçok Tunç Çağı kültürünün gök cisimlerine, doğal elementlere ve mevsimsel değişikliklere bağlı dini veya ruhani inançları vardı. Bu inançlar, zamanı insan işlerini etkileyen kozmik veya ilahi bir güç olarak algılamalarını şekillendirmiş olabilir.

Diğer bir yandan, zaman algısı muhtemelen farklı Tunç Çağı toplumları arasında değişiklik göstermiştir.¹³ Coğrafi konum, iklim ve kültürel uygulamalar gibi faktörler insanların zamanı nasıl organize ettiklerini ve deneyimlediklerini etkilemiş olabilir.¹⁴ Orta ve Geç Tunç Çağı döneminin zaman algısı muhtemelen doğal dünya, tarımsal uygulamalar ve kültürel ve dini inançlarla derinden iç içe geçmişti. Bu dönemdeki toplumların çeşitliliğini göz önünde bulundurmak ve zaman anlayışlarının farklı bölgeler ve kültürler arasında tek tip olmayabileceğini kabul etmek önemlidir.

¹⁰ M. Cohen, 1993, 6.

¹¹ M. Cohen, 1993, 6.

¹² M. Cohen, 1993, 12, 13.

¹³ M. Cohen, 1993, 304, 305.

¹⁴ M. Cohen, 1993, 389.

Bununla birlikte, Hititlere ait çiviyazılı belgelerde zaman kavramlarına dair ifadeler ve bunların kullanımına bakıldığında, öncelikle onların kendilerine göre zaman algılarını (örneğin gün kavramının hangi zaman aralığını ifade ettiğini) sonrasında ise bu belgeleri okuyup değerlendiren günümüz bilim insanlarının belgelerdeki ifadeleri nasıl algıladığı arasında gidip gelen bir zaman algısından söz edilmesi gerekir.¹⁵ Yani öncelikli olarak Hitit dili, grameri, belki aynı kavramların farklı metin konseptlerindeki farklı anlamları gibi konulara hâkim olabilmek konusunda bir uzmanlık ve bunun sonucunda yapılan yorumun daha isabetli olması hedeflenmektedir.

Tezin birinci bölümünde, Hititlerin ve gerek öncülü gerek ardılı diğer toplumların zaman ölçüm sistemine değinilecek, birtakım örneklerle bu uygarlıkların kullanmış oldukları zaman ölçü uygulamaları tanıtılacak ve bu sayede Hititlerin de bu toplumlardan ne ölçüde etkilendiği açıklanmaya çalışılacaktır. Bu kısımda birinci el kaynaklara değil bu kaynaklardan yapılan çıkarımlara değinilecektir. Bu kısmın alt başlıklarında Hitit metinlerinden örnekler verilerek Hititlerin gün (šiuatt-), gece (išpant-), hafta, ay, (ITU) yıl (uitt-) kavramları tartışılacak ve metin yerleri ile bu kavramlar açıklanacaktır. Bu kısımda, bayram töreni metinleri, ritüel metinler, özellikle günün bölümlerine dair kavramlar veren çeşitli diğer metinlerdeki kısımlar kullanılmıştır. Birinci bölümün amacı, Hitit metinlerinde geçen zamanla ilgili temel kavramlar ve bu kavramların metinlerde nasıl kullanıldığı yönünde bir rehber olmasıdır.

İkinci bölümde tarih bilincinin ve tarih yazıcılığının, geçmiş, şimdiki an ve gelecek dâhilindeki etkileri göz önüne alınarak zaman algısı ve anlamlandırması konusunda Hititlerin ne tür bir tarih bilincine sahip oldukları, sadece kendi geçmişleriyle mi yoksa çevre toplumların da geçmişleriyle de mi ilgilendikleri gösterilecek ve yine metin yerleri ile bu kavramlar

¹⁵ Ricoeur 2007, 127.

anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu kısımda annaller, mektuplar, anlaşmalar, ritüeller ve yasalar gibi geniş kapsamlı ve içerikli metinler seçilmiştir.

Üçüncü bölümde, zaman olgusu ve anlamdırması üzerine genel bir tartışma yapılacak ve bu sayede Hititlerin de kendi dönemlerinde kendi zamanlarını nasıl algıladıkları ya da düşündükleri anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu kısımda metinlerden örnekle vermekten çok, yorum ve inceleme yöntemi kullanılacaktır.

Son kısımda ise tezde ele alınan verilerden ve bilgilerden yola çıkılarak genel bir sonuç ve yine tez konusuyla ilgili daha sonrasında bağımsız çalışmalarda ele alınabilecek önerilere değinilecektir.

I. ESKİÇAĞ TOPLUMLARINDA ÇEŞİTLİ TAKVİM UYGULAMALARI

Hititlerin kayıt tutma, envanter oluşturma, arşivcilik gibi konularda oldukça yetenekli oldukları, bıraktıkları belgelerden anlaşılmaktadır. Yine de buna rağmen, takvim uygulaması konusunda net olarak bilgi edinilmesini sağlayacak tek bir ifade bile metinlerde geçmemiştir demek, pek yanlış olmaz. Konuya dair çoğu bilgi çevre toplumların uygulamalarından yola çıkılarak çözümlenirken, bugün edinilmiş bilgiler de mevcut metinlerden yapılan çıkarımlarla mümkün olmaktadır. Elbette bilgi yok demek, bir takvime dair belli başlı unsurlar olan yeni yıl, ay, mevsimler gibi kavramların olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu bilgilerin hepsi vardır ancak buradaki sorun, bu kavramların Hititlerin kullandıkları takvimde yılın hangi dönemlerine denk geldiğinin bilinmemesidir.¹⁶

Hitit yılının, dolayısıyla Hitit takviminin oluşturulması sürecinde ilk olarak bakılması gereken metinler, hatta metin, mitolojik metinlerden olan, Hurri kökenli Kumarbi Mitosu hakkındaki metindir.¹⁷ Burada ilk olarak evrenin, dünyanın ve tanrıların yaratılışı kozmogonisine bakıldığında ortaya çıkan düzen, çeşitli döngüler halinde metinde yer alan bir düzene işaret eder.¹⁸ Bu döngülerin de tarım ve zirai kökenli uygulamalara işaret etmek üzere oluşturulacak bir sistem bütününde ele almak gerekecektir. Elbette bahsedilen sistem, bir takvimden başka bir şey değildir. Tarım takvimi, kült takvimi, bayram takvimi gibi unsurların zirai üretim, dini uygulamalar ve bunların birleşimi olarak da bayramların, festivallerin oluşturulması ve kutlanması, Hitit takvimi denilen bu sistemin bütünüdür.

Bir takvimden bahsedilebilir hale geldiğinde ilk olarak belirlenmesi ve düşünülmesi gereken şey, yılbaşısıdır. Takvimin ne zaman başladığı, o toplum hakkında fikir oluşturulmasının kaynaklarından biridir. Mısır'da yazın,¹⁹ Mezopotamya'da ise ilkbaharda²⁰

¹⁶ S. Demirel, 2017, 22.

¹⁷ CTH 344 numaralı metin grubu.

¹⁸ H. G. Güterbock, 1948, 125.

¹⁹ R. Krauss, 2006, 442.

olmak üzere belirlenmiş yılbaşı kavramı, Hititlerde net olarak yılbaşı olarak geçerse de yeni yıl kutlaması olarak *purulliya*- bayramı bünyesinde kutlanmıştır.²¹ Mezopotamya'da yeni yıl festivali olan *akitu* bayramında *enuma eliş* mitosunun öne çıkması gibi, Hititlerin *purulliya* bayramında da Teşup ve Illuyanka'nın savaşının anlatıldığı Illuyanka Mitosu öne çıkmaktadır. Tahıl tanrısı Kumarbi'nin, mitosta toprağı dölediğı modern Mart-Nisan ayı,²² toprağın bereketlenmesini ve dolayısıyla zirai faaliyetlerin başlamasını temsil ederken, Hatti ülkesinin güçlü sağlıklı oldukça kutlanması gereken *purulliya* bayramı da ülkenin yenilenmesini temsil etmektedir.

Mezopotamya ölçeğinde yazılı belgelere bakıldığında ise, yeni yıl, yıl döngüsü ve takvim uygulamalarının ilk örneklerini Yeni Babil dönemi belgelerinde görülmektedir. Babil yaradılış destanı olan *enuma eliş* bu konuda öne çıkmaktadır. Gerek Mezopotamya gerek Anadolu'nun (Teşup-İlluyanka) yanı sıra Yunan (Zeus-Typhoon) ve hatta İskandinav (Odin-Jörmungand) mitlerinde bile görülen Tanrı ve kötücül dev düşman yılan mitinin ilk örneğı olarak burada yılan Tiamat ile gerçekleşen savaştan galip olarak ayrılan tanrı Marduk, evreni ve orada kurulu düzeni yaratmaya girişir. Bu esnada da yıl ve takvim kavramı ortaya çıkmış olur. Buna göre, yıldızları yaratıp onların konumlarını belirleyen Marduk, gökyüzünü 36 parçaya böler ve 3 ana yıldıza 12'şer aydan oluşan yılları oluşturur.²³

Bâbil ve Mısır'da kullanılanlar dışındaki Eski Yakın Doğı takvimleri hakkında yeterli bilgi yoktur. Buna rağmen, Yakın Doğı uygarlıklarının tamamında takvimlerin Ay esaslı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Kesin çizgilerle tespit edilemeyen konu, Aya dayalı bu takvimlerde Güneş yılı arasındaki uyumsuzluğun, nasıl giderildiğine ait bilgilerdir. Ay takvimi tamamen Ay'ın hareketleri esas alınarak hazırlanmış ve daha eksik bir takvimken, Güneş Takvimi ise, Dünya'nın hem kendi hem de Güneş etrafında dönüşü esas alınarak

²⁰ V. Haas, 1994, 83.

²¹ A. Goetze, 1957, 139.

²² V. Haas, 1994, 85.

²³ V. Haas, 1994, 80.

oluşturulmuştur. Elbette o dönemlerde Dünya'nın ya da Güneşin dönüşü gibi kavramlar bilinmediği için Ay ve Güneş'in Dünya üzerindeki etkileri gözlemlenerek ortaya çıkmış olmalıdır. Bilindiği üzere gezegenlerin de uzay içindeki hareketleri daha sonraki çağlarda anlaşılmıştır. Gün-gece kavramları Ay'ın ve Güneş'in varlığı ve hareketleri gözlemlenerek oluşmuşsa da mevsim, yılbaşı gibi kavramlar Güneş'in hareketleri temel alınarak ortaya çıkmış kavramlar olsa gerektir.

Bu noktada, Lunisolar (Ay-Güneş) takvim kavramını açıklamak gerekir. Bilindiği üzere, Ay takvimi tamamen Ayın hareketlerine göre düzenlenmiş bir takvimdir burada bir yıl 354 günden oluşur. Güneş takvimi ise Güneşin hareketlerine göre oluşturulur ve burada ise bir yıl 365 günden oluşur. Aradaki 11 günlük fark, o dönemde Ay takvimi kullanan toplumlarca da farkedilmişti ve bu farkı ortadan kaldırmak için artık ay ya da artık yıl kavramlar üretilmiştir. Lunisolar takvim, bir ay içindeki günleri belirlemek için Ayın hareketlerini takip ederken, mevsimleri ise Güneşin hareketlerine göre oluşturur. Bu sayede Ay ve Güneş takvimi arasındaki farklılığı da ortadan kaldırmayı amaçlar. Ay takvimlerinde oluşan 11 günlük fark nedeniyle her ay yıllık döngü gerçekleştikçe aynı zamanda başlamaz. Örneğin Ay takvimi kullanıyor olsaydık bu yıl 1 Haziran'da başlayan Haziran ayını, gelecek yıl 20 Mayıs'ta başlatmamız gerekecekti. Buradan hareketle, Hititlerin de Lunisolar bir takvim kullandıkları kabul edilmelidir. Bunun nedenlerine aşağıda, mevsimler kısmında değinilmiştir.

I.1. SUMERLER

Sumerliler Ay Takvimini kullanmışlar, her biri 30 günden olmak üzere 1 yılda 12 Ay olmasından yola çıkarak 1 yılın 360 gün olarak almışlardır. Bilindiği üzere günümüzde kullanılan modern takvim 365 günden oluştuğu için, arada oluşan farkı da “artık yıl” oluşturma yoluyla çözmüşlerdir.²⁴ Sumer uygarlığı, kent devletlerine dayalı ve siyasi birliğin olmadığı bir uygarlık olduğu için bazı kentler arasında ay adlarında, ay sayılarında ya da denk

²⁴ A. S. Baysal, 2016, 3.

geldikleri zamanda değişik uygulamalar olabiliyordu.²⁵ Örneğin III. Ur Devri'nde (M.Ö. 2100) Lunisolar bir takvim kullanılmıştır.²⁶ Yeni Sumer Çağı'nda (M.Ö. 2350) ise Lagaş kentinde, tanrılara ve bayramlara dayalı bir takvim hazırlanmıştır.²⁷ Nippur'da ise (M.Ö. 2000), bir birlik sağlamak adına daha kompozit bir takvim kullanılmıştır.²⁸ Ay takvimini kullanan Asur ve Babilliler, buna ek olarak Güneş takvimini de uygulamaya koymuşlardır.²⁹ Adından da anlaşılacağı üzere Güneş takvimi, Güneşin hareketlerini esas alarak uygulanmış bir takvimdir. Ay takvimine göre daha kesin bir doğruluk payı vardır. Mevsim kavramı ise Güneş takviminin kullanılmasının sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

I.2. AKADLAR

Akadlar da Güneş-Ay karma (Lunisolar) bir takvim kullanmışlardır. Takvime göre 1 yıllık süreç, 12 ve 13 ay arasında değişebiliyordu. Bu uygulama, yukarıda da belirtilmiş olan farklılığı düzeltebilmek için ortaya çıkarılmıřtır³⁰ ve aynı yöntem, yani yıla 13. Ay ekleme tekniği Asur ve Babil Takvimleri'nde de uygulanmıştır. Akadların yeni yıl bayramı olarak kutladıkları *akitu* festivali, ardından gelen toplumları da uzun süre boyunca geçerliliğini korumuş bir bayramdır.³¹ *Nisannu* ve *Taşritu* aylarında olmak üzere yılda iki kez kutlanan bir bayramdı. Akad dönemindeki kutlamalar, daha sonraki dönemlerde Asur ve Babil hükümdarlıkları sürecinde çevre toplumlarca da bilinen, izlenen bir festivale dönüşmüş durumdaydı. Yaradılış miti *enuma eliş*, bu bayramda önemli bir yer tutmaktaydı.³²

I.3. ASURLULAR

Ticaret kolonileri ile Anadolu'da faaliyet gösterilen ATK devrinde, birtakım değişikliklerle M.Ö. 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanım görölmektedir. Eski Asur döneminde kullanılan takvime bakıldığında ise, Ay esaslı olmasının yanında, artık yıl

²⁵ M. Cohen, 1993, 9.

²⁶ J. Dercksen, 2011, 237; krş. M. Cohen, 1993, 5.

²⁷ M. Cohen, 1993, 9.

²⁸ M. Cohen, 1993, 78, 225.

²⁹ M. Cohen, 1993, 5.

³⁰ M. Cohen, 1993, 17.

³¹ A. S. Baysal, 2016, 110.

³² Haas, 1996, 79.

kavramını da kullanmalarından dolayı onların da Ay-Güneş (Lunisolar) kullandıkları anlaşılmaktadır.³³³⁴ Bu sistemde, gün adetleri 29 ve 30 olarak değişkenlik gösteren, 12 çekirdek ay vardır;³⁵

- 1- Şib'um
- 2- Qarrātum
- 3- Kanvarta
- 4- Tīnātīm
- 5- Kuzallum
- 6- Allānātum
- 7- Bēlti-ekallim
- 8- Narmak-Aššur ša sarratim
- 9- Narmak-Aššur ša kīnātīm
- 10- Mahhur-ilī
- 11- Ab-šarrāni
- 12- Hubur

Özellikle Asur Ticaret Kolonileri Dönemi belgelerinde geçen “ūmum” (gün) “hamuštum” (hafta), “šapattum” (15 günlük bir süre), “warḥum” (ay) ve “līmum” (yıl) terimleri, Asurlular’da gelişmiş bir takvim sisteminin varlığına işaret etmektedir. Elbette yukarıdaki terimlere bakıldığında iki saatlik zaman, gün, hafta ve 15 günlük süre gibi ifadelerin varlığı, zaman anlamlandırmasında ve terimlerin sınıflandırılmasında ticaretin yoğun varlığı bilgisi ile birleştirildiğinde daha anlamlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, Hititçe metinlerde geçen ifadelerle benzerliği açısından *ūmum (gün)* ve Hititçe metinlerde karşılaşılmayan ancak Asurlular aracılığıyla yerli halkın da bildiğinin düşünülebileceği *hamuštum (hafta)* kavramlarına değinilecektir.

³³ M. Cohen, 1993, 237.

³⁴ M. Cohen, 1993, 238; A. S. Baysal, 2016, 31.

³⁵ A. S. Baysal, 2016, 33 vd.

Ümum (Gün)

Eski Asur'da gün sözcüğünün karşılığı olarak kullanılan terim ümum³⁶ olarak belgelerde geçmektedir. Hitit metinlerindeki kullanımlara benzer olarak burada da günün bölümlerini ayırmak için birtakım kavramlar kullanıldığı görülmektedir. Buradaki metinlerde “sabahleyin”, “öğleden sonra”, “akşam geç vakitte” , “geceleyin” gibi kullanımlarla metinlerde karşılaşmaktadır.³⁷ Asur ayları, Ay esaslı olduğu için Güneş ve Dünya arasındaki etkileşimle açıklanabilen ekinoks olayı, Ay Takvimi'ne göre farklı yıllarda farklı günlere denk gelmektedir. Bu nedenle çeşitli aylarda gece ve gündüz eşittir gibi ifadelere rastlanabilmektedir.³⁸

Hamuštum (Hafta)

Kültepe Metinleri'nde Asurlu tüccarlara ait borç senetlerinde “*hamuštum*” terimi sıkça kullanılmaktadır. Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla hamuštum terimi, hem bir haftayı hem de bir hafta boyunca görevli olan kişiyi ifade etmektedir.³⁹ Bir yılın 50-52 hamuštum'dan oluştuğu düşünülen Eski Asur döneminde, her bir hamuštum yani haftanın 5-6 güne denk gelecek şekilde bölümlendiği düşünülmektedir.⁴⁰

Özellikle Asur Ticaret Kolonileri döneminde, ticaret esaslı olarak gerçekleştirilen faaliyetler, günün, haftanın, ayların oluşturulması ve bölümlenmesinde ana unsur olarak görülmelidir. Sık sık alış-verişin yapıldığı, borç senetlerinin yoğunlukta olduğu bir ortamda “2 saatlik zaman”, “2 haftalık zaman” gibi kavramların da kullanılması ihtiyacı ortaya çıkmış görünmektedir.

I.4. BABİLLİLER

Bâbil'de kullanılan takvim, hem Ay ve hem de Güneş esaslı (Lunisolar) olarak düzenlenmiştir. M.Ö. 21. yüzyıla kadar, Kamerî ayların Güneş yılı ile uyumunu sağlamak

³⁶ CAD, U-W), 138.

³⁷ C. Michel, 2010, 218.

³⁸ A. S. Baysal, 2016, 26.

³⁹ A. Selim Baysal, 2016, 28.

⁴⁰ A. Selim Baysal, 2016, 28. Tartışmalar için bkz. aynı yer.

maksadıyla, "*itidirig*" adı verilen on üçüncü bir ayın, düzenli olmayan aralıklarla takvime dâhil edildiği görülmektedir.⁴¹ M.Ö. 541'den itibaren, muhtemelen astronomik bulgulardaki gelişmenin bir sonucu olarak, ilâve ay / aylar kavramı kesin çizgilerle disipline edilmiştir.⁴²

1- Nisannu

2- Ayaru

3- Simannu

4- Duuzu

5- Abu

6- Ululu

7- Tashritu

8- Arakhsamna

9- Kislimu

10- Tebetu

11- Sabatu

12- Addaru

354 günlük kamerî esaslı yılın, Güneş esaslı yıl ile uyumu için, belli aralıklarla, ilâve ayların takvim düzenine eklenmesi benimsenmiştir. Bu sisteme göre, 3., 6., 8., 11., 14., 17. ve 19. yıllara birer ay ilâve edilmekte ve 19 yıllık bir dönem içinde ay sayısı 235'e ulaşmaktadır. (Ortalama yıl 12.37 ay) Bu ilâve yedi aydan altısı, 29 günlük *Ululu* olarak altıncı ayın arkasına⁴³ ve yedincisi, sadece dönemin 17. yılında olmak üzere ve 30 günlük *Addaru* adıyla yılın son ayına eklenmektedir.

⁴¹ M. Cohen, 1993, 298.

⁴² A. S. Baysal, 2016, 109.

⁴³ M. Cohen, 1993, 321 vd.

I.5. MISIRLILAR

Eski Mısır'da zamanın ölçülmesi ve kaydedilmesi ile ilgili esasların, diğer Orta Doğu uygarlıklarında görülenlerden farklı olduğu anlaşılmaktadır. İlk göze çarpan farklılık, günün başlangıcı ve sonu konusundaki kabullerle ilgilidir. Mısır'da gün (ve dolayısıyla Ay) Güneş doğduğunda veya bir başka deyişle, "Eski Ay'ın şafaktan hemen önce kaybolması" ile başlar ve bir sonraki gün yine aynı anda son bulur. Yani modern takvimde iki günlük bir süreyi kapsardı.⁴⁴ Yine de Eski Mısır'daki takvim sistemi üzerinde net bir genel kabul söz konusu değildir.

Eski Mısırlılar, güneşin doğuşuyla batışı arasındaki süreyi ölçmek için günü 12 saate bölerek geliştirdikleri bir zaman sistemi kullanıyorlardı. Bu 12 saatlik günler, gündüz ve geceyi eşit iki parçaya bölen bir sistemdi. Ayrıca, gündüz ve gece saatlerini belirlemek için güneşin konumunu izleyen güneş saatlerini kullanıyorlardı.

Gün, Eski Mısır toplumunda çeşitli etkinlikleri belirlemek ve organize etmek için kullanılıyordu. Tarım, ticaret, inşaat gibi günlük faaliyetler, güneşin hareketleri ve zamanın ölçümüne dayanıyordu. Ayrıca, Mısırlılar gün kavramını dini ritüeller, tapınak törenleri ve astronomiyle ilişkilendirmişlerdi. Güneşin doğuşu, tanrı Ra'nın zaferini ve güçlenmesini simgeliyordu.

Bazı ilkel topluluklarda görüldüğü gibi gündüz ve gece 12 parçaya bölünmüştür. Ancak her bir parçanın kapsadığı süre, sabit değildir ve mevsimlere göre değişir. Tüm su ve Güneş saatleri, yılın farklı aylarındaki saati (ya da bahse konu 1/12 parçayı) ayrıştırarak gösterecek şekilde yapılmıştır. Eski Mısır'da sabit süreli saat kavramı, hiçbir dönemde kullanılmamıştır.

Yıllık takvim düzenine gelince, Mısır'da her biri ayrı bir gayeye hizmet eden, üç ayrı düzenleme ile karşılaşılmaktadır.⁴⁵

⁴⁴ E. Hornung, 2006, 51.

⁴⁵ E. Hornung, 2006, 47.

1- Eski Mısır'ın ilk dönemlerinde kullanılan ve 29 / 30 günlük aylar içeren, Ay esaslı takvim. Aynı zamanda Nil'in taşkın dönemleri, tarım faaliyetlerini planlamak için temel bir referans noktası olarak kullanılmıştır.

2- Sirius Yıldızı'nın mevsimlik iki görünüşü arasını belirleyen, 365.25 günlük Güneş esaslı takvim. Burada yılı 4'er aydan oluşan 3 mevsime bölmüşlerdir. Sirius Yıldızı'nın gökteki belli bir konumda görüldüğü 19 Temmuz günü, bu takvimde yılbaşı kabul edilmekteydi.⁴⁶

3- Lunisolar (Ay-Güneş) takvim. Günümüz takvimine de temel olan bu uygulamada, Mısırlılar yılı 365 gün olarak belirlediler. Zamanla bu uygulama daha da gelişerek 365 gün 6 saat olarak ortaya konmuştur.⁴⁷

Eski Mısır mitolojisinde tanrıça İsis, (Auset) gökyüzündeki en parlak yıldız sayılan Sirius ile özdeşleştirilmiştir. Sirius, her yıl muntazaman ilkbahar gündönümüne yakın bir günde, Güneş ile birlikte ufukta görünür ve çok kısa bir süre içerisinde yok olur gider. Bu dönem aynı zamanda Nil nehrinin taşarak etrafındaki tarım alanlarını kapladığı sel mevsiminin ve dolayısıyla bereket aylarının başlangıcıdır.

365 ¼ günlük bu yıl, tropik Güneş yılı ile sadece 12 dakikalık bir fark gösterir. Bu sebeple birçok kaynak bu Mısır takvimini, Güneş esaslı takvimlerden saymaktadır.

Mısır'daki takvim düzeni çerçevesinde mevsimler, şöyle sıralanmaktadır;

a) Sel Mevsimi: Mısır'ın bereket sembolü Nil'in taşarak etrafındaki tarımsal alanları kaplaması, Sirius'un ufukta görünmesi ile başlar.

b) Ekim ya da tarım mevsimi: Nil'in yatağına dönüşünü tâkiben, tarımsal faaliyetin başladığı mevsim.

⁴⁶ R. Krauss, 2006, 442.

⁴⁷ E. Hornung, 2006, 47.

c) Kurak mevsim: Suların çok azaldığı, ama bir yandan da, hasat bereketinin yaşandığı mevsim.

Bu takvim düzeni, mevsimler, tarımsal faaliyet, dinsel eylemler ve günlük hayatın düzenlenmesinde kullanılmıştır.

Her yıl eksik kalan $\frac{1}{4}$ günler toplanarak, dört defa 365 rakamının eriştiği 1460 yıl sonra takvime bir bütün artık yıl olarak eklenmektedir. Mısırlılar bu 1460 yıllık süreyi "Sothic" dönem olarak isimlendirmişler ve kutsal saymışlardır.⁴⁸ Antik Mısırlılar, göğün en parlak yıldızı olan Sirius yıldızının doğu ufkundan doğuşunu yılbaşı saydıklarından, yılbaşının her yıl planlanandan yaklaşık olarak 0.25 gün geç geldiğini saptadılar. Bu artık günleri toplayıp takvime eklemektense sürecin 1460 yılda bir başa döndüğünü hesaplamışlardır. Bu süreye günümüzde "Sothic (cycle) döngü" denmektedir. Bu dönemin başlangıç yılının İ.Ö. 4240 yılı olduğu konusunda bazı kayıtlara rastlanmış olmakla beraber, bu bulgunun pek güvenilir olmadığı da belirtilmektedir.

Görüldüğü gibi Lunisolar takvim düzeninde yılın başlangıcı, aylar ve mevsimler, Mısır'ın çok uzun tarihi çerçevesinde yer değiştirip durmakta ve özellikle tarımsal faaliyet açısından pek işe yaramamaktadır.

⁴⁸ E. Hornung, 2006, 47.

II. MİTOLOJİLER VE RİTÜELLERE GÖRE HITİT TAKVİMİ

Anadolu'da merkezi bir devlet kurmuş olan Hititlerin kurumsallaşma sürecinin bir aşaması olarak zaman ölçümü ve takvim oluşturma ihtiyacı da duymuş olmaları olasıdır. Bu noktada ya kendileri bir sistem oluşturarak ve bu sisteme dayanak bir mitoloji yaratma sürecine girecekler ya da kendilerine uygun bir sistemi ve mitolojiye kendi inanç ve devlet yapısına uygulayacaklardı. İkinci yolu seçen Hititler, Mezopotamya kaynaklı olan ve uzun süredir kullanımda olan Ay-Güneş esaslı bir takvimi benimsemişlerdir.⁴⁹ Ancak sadece takvimi almak yeterli olmayacaktır. Bir mitolojiye, dolayısıyla tanrısal bir müdahale ve olaylar dizisine dayanmayan bir sistem, kabul görme ve uygulanma açısından sorun çıkaracaktır. Sonuç olarak bilimsel kanıt, deney gibi kavramların anlamı ve geçerliliği olmayan bir dönemden beklenti, zaten bu olmalıdır.

Hititlere bakıldığında, yukarıda da bahsedildiği gibi, bir takvime işaret eden mitoloji Kumarbi mitosunda görülmektedir. Kumarbi mitinin takvime gönderme yapan sürekliliğini, gök ve yerin ayrılması motifini vurgulayan yılın başlangıcını⁵⁰ ve Anu'nun sperminin hamile bıraktığı Kumarbi'nin, Teşup'u doğurmasını gösterir.

Hurri-Nuzi takvimine bakıldığında, Mart ayında gök ve yer yılını ayırma eylemiyle başlar. Kumarbi tahıl tanrısı olduğu için, Kumarbi'nin Yeraltı Dünyası'na itilmesi Teşup tarafından sadece Ekim olarak anlaşılabilir. Nuzi'de *sabutu* ayı (Eylül/Ekim) ekim zamanıdır.⁵¹ Haziran ayındaki hasattan sonra Kumarbi Teşup'un hükümdarı olur. Nuzi'de Haziran/Temmuz ise *şehali ša Teššop* “Teşup’un Festivali” olarak adlandırılır.⁵² Mart ayında, tohumlar çıktığında, Kumarbi krallığı devralır ve Haziran/Temmuz aylarında yapılan hasat zamanına kadar bu görevi sürdürür; hasattan sonra Eylül/Ekim ayına kadar Teşup takvim kralı olur.

⁴⁹ M. Cohen, 1993, 3.

⁵⁰ V. Haas, 1994, 85.

⁵¹ M. Cohen, 1993, 371.

⁵² M. Cohen, 1993, 368, 369.

Gökyüzü Zamanı Mitleri, mitolojik anlatılarda veraset hikâyesini takip eden mitlerdir. Kumarbi'nin dünya hükümdarı Teşup'un krallığını devirmek için birbiri ardına ürettiği üç "asi"yi ve orijinal pasiflik halindeki kozmosun geri dönüşünü anlatır.⁵³ Üç mitin ortak teması, mevsimlerin değişiminde sağlanmayan ihtiyaç zamanlarının, yani kuraklık, savaşlar ve sonuç olarak Kıtık dönemlerinin yaratılan düzeni bozmasıdır. Kumarbi Mit Döngüsü'nde Kumarbi art arda üç asi'sini yaratır: amfibi Hedammu, diorit taş yaratık Ullikummi ve Gümüş. Hedammu, her şeyi tüketen açgözlülüğüyle⁵⁴ kozmik düzeni tehlikeye atar, toprağı terk eder, böylece kıtlık olur ve kozmosu yönlendiren tanrıların varlığı bile sorgulanır. "Ullikummi'nin Şarkısı"nda, "Cennete karşı isyan, toprağın açlığı ve ölümü, "kapıları yıkmak için cennete kadar büyür" der.⁵⁵ Gümüş mitinde ise, Gümüş, Güneşi ve Ayı baskı altına alır,⁵⁶ böylece kozmos ışısız kargaşa tehdidine düşer.

Eldeki verilere dayanarak, Hititlerin kullandıkları zamansal algı ve anlamlandırma durumlarının henüz tam olarak bilinmemesi ya da anlaşılabilmesi, alan çalışmalarını hangi konu ve kavram çalışılırsa çalışılsın aksatan temel engellerden biri olarak durmaktadır. Bu nedenle bu çalışma, Hititlerde ve bir anlamda da eski Anadolu toplumlarının zamana, onu algılamaya ve değerlendirmeye yönelik teorik (düşünsel) ve pratik (deneysel) uygulamalarının daha iyi kavranmasına yardımcı olacaktır. Hititlerde önce de Anadolu'nun takvim ve zaman algısı bilincine sahip olduğu, Kültepe'den ele geçen tabletlerde birçok ifade anlaşılmaktadır. Asurlarla ticaret yapan yerlilerin, alacak-verecek konularında kendi bildikleri zamansal tanımlamaya göre yapılacak ödemelerden bahsetmesi bunun bir örneği sayılabilir.⁵⁷

Mısır'da Lunisolar (Ay takvimine fazladan bir ay eklenerek oluşturulur), Mezopotamya'da çoğunlukla Lunar (Ay takvimi) takvim kullanılırken, o dönem toplumlarının çağdaşı ya da daha eski dönemlerde yapılmış daha bilimsel ve günümüz

⁵³ E. Laroche, 1946-1947, 53; H. A. Hoffner, 1990, 40, 41.

⁵⁴ H. A. Hoffner, 1990, 51.

⁵⁵ H. A. Hoffner, 1990, 56.

⁵⁶ H. A. Hoffner, 1990, 50,51.

⁵⁷ J. G. Dercksen, 2011, 233-243.

takvimine daha yakın sistemlerin bulunduğuna dair bilgiler ve bulgular vardır.⁵⁸ Bu bilgilere göre, insanoğlunun kendini anlamlandırma sürecinde zamansal bilginin ve algının da son derece önemli olduğu, hemen her toplumun buna uygun olarak kendilerine göre bir takvim sistemi benimsedikleri ya da çevre toplumlardan birinin takvim sistemini kullandıkları göze çarpmaktadır.⁵⁹ Hititler de benzer bir uygulamayı takip ettikleri için, bu örnekleme ve zaman algısını, Hititler açısından da filolojik veriler ışığında uygun şekilde değerlendirmek, çalışmanın sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için en gerekli unsurdur. Bunu yapabilmek için çeşitli metin türlerinde kullanılan zaman ifadelerine bakmak ve bu ifadelere metin içeriğine göre hangi anlamların yüklendiğini analiz etmek gerekir.

Örnek olarak, Hitit metinlerinde adı geçen festival ve ritüellerin genellikle ilkbahar ya da sonbaharda gerçekleştirildiği düşünülür. Elbette burada doğanın dönüşümü, mevsimsel farklılıklar gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Hititlerde yıl ilkbaharda ekim faaliyetleri ile başlar ve sonbaharda ürün hasadıyla sona erer. Bu durumun temellendirmesi de çeşitli mitoslardan incelenebilmektedir. Örneğin Kumarbi Mitosu, bu konuda metaforik bir yaklaşımla yeryüzünün oluşumu, toprak, toprağın bereketi, aylar yıllar gibi kavramlara değinen bir metin olarak öne çıkmaktadır. Burada kısaca özetlemek gerekirse, olayın yazıldığı metne göre, birbirinin ardı sıra hüküm süren tanrılar arasında geçen güç yarışı anlatılır. Tanrılar dünyasında bir gök krallığı vardır. Krallığın ilk sahibi Tanrı *Alalu*'dur. *Alalu*'nun krallığının dokuzuncu yılında Tanrı *Anu* ona karşı savaş açar ve *Alalu* aşağıya, karanlık toprağa sürülür. Fakat tahtı ele geçiren *Anu*'nun egemenliğinin yine dokuzuncu yılında bu kez Tanrı *Kumarbi* ona karşı isyan eder. Savaş esnasında, *Anu* göğe kaçarken, *Kumarbi* onu ayaklarından yakalar ve babasının erkekliğini ısırır, *Anu*'nun erkekliği onun içine dökülür. Metinde vurgulanan bir başka olay ise hamileliklerdir.⁶⁰

⁵⁸ F. Wendorf-R. Schild, 1998, 108, 119.

⁵⁹ S. Stern, 2012, 1.

⁶⁰ H. G. Güterbock, 1948, 125.

Şarkının/destanın ilk kısmında *Kumarbi*'nin hamileliği ve doğurduğu tanrılar anlatılırken, ikinci kısımda ise “Yer”in yani dünyanın hamileliğinden bahsedilmektedir. *Anu*, *Kumarbi*'ye: (§6) “*senin içine bir yük yerleştirdim*” deyince *Kumarbi* derhâl yuttuklarını yere tükürür. Böylece yer, üç korkunç tanrıya gebe kalmış olur. Bunlardan birincisinin adı Fırtına Tanrısı, ikincisi *Aranzah* (Tigris-Dicle Nehri) ve üçüncüsü de tanrı *Tašmišu*'dur. *Anu* konuşmasını bitirdikten sonra gökyüzüne gizlenir. *Kumarbi* ise hemen tükürür ve daha sonra haykırarak Nippur'a gider. *Kumarbi* burada doğum için ayları sayar ve Fırtına Tanrısı, *Aranzah* ve *Tašmišu*'yu dünyaya getirir. Ancak çıkan tanrılar arasında en kuvvetlisi *Tešup*'tur. Bu sefer de Fırtına Tanrısı, babası *Kumarbi*'yi huzursuz eder.⁶¹ Bu anlatıma göre, *Kumarbi* ve *Tešup*, bir savaşın iki tarafı olarak görülür. *Kumarbi*'nin, *Tešup* ile girdiği savaş, göksel krallığın ve tahtın sahiplenilmesi, el değiştirmesi, tanrıların yaratılması ve bu tanrıların savaş içinde taraflarının belirlenmesi, görev dağılımları gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Daha öncesinde *Anu* ve *Alalu*'ya olduğu gibi kendi egemenliğini kaybetmek istemeyen *Kumarbi*'nin, *Tešup* ile düşman olması anlaşılabilir. Bu nedenle, *Tešup*'un kardeşi olarak *Tašmišu*'da onun yanında yer alır. İkilinin *Kumarbi*'ye karşı uğraşları, serinin sonraki metinleri olan *Ullikummi*, *Ḫedammu Şarkılar*'ında da sürer. *Kumarbi*'nin açık düşmanlığıyla karşılaşan *Tešup* ise, serinin başlangıç eseri olan metinde kendine güvenli bir şekilde: (§19) “*Benimle kim savaşabilir, karşıma kim çıkabilir? Kumarbi bile bana karşı çıkamaz.*” demektedir. Sonrasında ise bol kırıklı bir şekilde devam eden metinde, tanrı É.A'nın bazı sözlerine yer verilir. Sonrasında gene uzun bir kırık vardır ve ardından gelen satırlarda, Tanrıça Yer'in (dünyanın) doğum sancıları çektiği anlatılır. Onuncu aya kadar sayılır ve Yer, doğumu gerçekleştirir. Sonrası ise yine belirsizdir.⁶²

Değinilmesi gereken bir diğer önemli belge türü ise bayram töreni metinleridir (CTH 591-791). Hititoloji literatürü içinde bu metin türüne ait belgeler, Hititlerin yıllık düzenleri

⁶¹ H. Hoffner, 1998, 442-45; ayrıca bkz. L. Murat, 2020, 305-326.

⁶² H. Hoffner, 1990, 41; A. O. Tiro, 2020, 245-252.

içinde -en azından kraliyet kurumu açısından- sağladığı bilgiler açısından önemli bir yere sahiptir. Hangi bayramın nasıl kutlanacağı, hangi kentlerde kutlanacağı, hangi tanrılara ne sunusu yapılacağı, bu sunuların günün hangi bölümünde yapılacağı gibi ayrıntıların ele alındığı söz konusu metinlerde belirtilmiştir. Birçok bayramı listeleyen bir metin örneği olarak aşağıda KUB. 13.4 numaralı metne ait bir kısmın transliterasyon ve çevirisi verilmiştir;

KUB 13.4⁶³ (CTH 264.A)

Öy. I

39 [(an)-da-m]a EZEN₄ ITU^{KAM} EZEN₄ MU-ti EZEN₄ A-IA-LI EZEN₄ zé-n[a-an-d]a-aš

40 EZEN₄ ha-me-eš-ha-an-da-aš EZEN₄ te-et-ḫe-eš-na-aš ¹EZEN₄ ḫi-ia-r[(a)]-aš

41 EZEN₄ pu-u-da-ḫa-aš EZEN₄ i-šu-wa-aš EZEN₄ [š(a)]-at-la-aš-ša-aš

42 EZEN₄ BI-IB-RI EZEN₄^{MEŠ} šu-up-pa-ia-aš ¹[^Ú.MEŠ?]SANGA-aš

43 EZEN₄^{MEŠ} LÚ.MEŠŠU.GI EZEN₄^{MEŠ} MUNUS^{MEŠ} AMA.DINGIR^{LIM} EZEN₄ da-ḫi-ia-aš

44 EZEN₄^{MEŠ} LU.MEŠ u-pa-ti-ia-aš EZEN₄^{MEŠ} pu-u-l[a]-aš EZEN₄^{MEŠ} ḫa-aḫ-ra-an-na-aš

45 na-aš-ma-aš ku-iš im-ma ku-iš EZEN₄-aš ^{URU}H[a-a]t-tu-ši-kan še-er

46 na-aš ma-a-an IŠ-TU GU₄^{HLA} UDU^{HLA} NINDA KAŠ Ú IŠ-TU GEŠTIN

47 ḫu-u-ma-an-da-az ša-ra-a ti-ia-an-ta UL e-eš-ša-at-te-ni

48 na-at pe-eš-kan-zi ku-i-e-eš nu-uš-ma-aš šu-me-eš LÚ^{MEŠ} E.DINGIR^{LIM}

49 ḫa-ap-par da-aš-kat-te-¹ni¹ DINGIR^{MEŠ}-aš-ma-at-kan ZI-ni wa-ak!-ši-ia-nu-ut-te-ni

39 Ay bayramı, Yıl bayramı, Geyik bayramı, Sonbahar bayramı,

40 İlkbahar bayramı, Gök gürültüsü bayramı, Hiyara bayramı,

⁶³ A. Süel, 1985, 350; J.L. Miller, 2013, 244-265; F. Barsacchi, 2017, 17.

- 41 Pudaha bayramı, (H)isuva bayramı, Satlassa bayramı,
42 BIBRI bayramı, Kutsal rahiplerin bayramı,
43 İhtiyar erkeklerin bayramı, Ana tanrıçaların bayramı, Dahiya bayramı
44 Upati insanları bayramı, Pula bayramı, Hahranna bayramı,
45 Hattusa'da kutlanan ne kadar bayram varsa
46 onları sığırlar, koyunlar, ekmek, bira ve şarap ile
47 hepsini eksiksiz yapmazsanız
48 ve onları saraydakilere vermezseniz
49 kendinize almaya devam ederseniz tanrıların isteğini eksik bırakmış olursunuz.

Elbette Hititlerin bayram takvimi içinde burada da listelenmeyen daha birçok bayram, festival bulunmaktadır. Kral, tanrılar için Hititlerce belirli bir kült takvimi bünyesinde çeşitli ritüelleri ve bayramları gerçekleştirmektedir. Konunun önemi, askeri bir sefer anında bile ordunun yönetimini güvendiği komutanlarına bırakarak bayramı zamanında kutlamak uğruna Hattuša'ya dönmesinden anlaşılmaktadır.⁶⁴ Yani bayramların Hitit toplumundaki ve idaresindeki yeri sadece dinle sınırlı değildi. Bu bağlamda, bayramlardan başlıcalarına değinilerek açıklanacaktır.

Purulliya- Bayramı

Bayram ilkbaharda kutlanır ve 1 ay sürerdi. AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramıyla aynı mevsimde kutlanmasına rağmen aralarındaki fark; Purulliya, Hititlerin yeni yıl bayramıydı.⁶⁵ Tanrıya yapılan bu kutlamalarda kralın, kraliçenin ve tüm kral soyunun yaşamının, sağlığının ve gücünün tazelendiği zamandı. Her bayramda olduğu gibi bu önemli bayramda da kral ve

⁶⁴ E. Reyhan, 2009, 161.

⁶⁵ V. Ardzinba, 2010, 37.

kraliçe ön plandadır. Hattuša'dan başlayıp Arinna'yı ziyaret edip oradan Fırtına Tanrısının kenti Nerik'e ulaşırdı. Kutlamalar burada doruğa ulaşırdı.

Hatti kültürünün bir ürünü olan ve Hititlerce devam ettirilen bu bayram, Nerik'te kutlanmasıyla ön plana çıkmaktadır. Kaška saldırıları sonucu kent Hitit kontrolünden çıkınca uzunca bir süre burada kutlanamamıştır. III. Hattušili tarafından Nerik kentinde tekrar kutlanılmaya başlanana dek çeşitli krallarca Hitit kontrolündeki çeşitli kentlerde bu bayram kutlanmaya devam edilmiştir.⁶⁶

Bayram kutlaması ile ilgili bir metin aşağıda verilmiştir;

KUB 25.31 + KBo 55.263⁶⁷ (CTH 662.2.A)

1 [DIN]GIR^{LIM} [
]
2 []x (-) da-a- [
]
3 [] x x [] da-an-[zi
]

4 [. . .] 'EZEN¹ pu-u-ru-ul-li-ya-aš 'x x x¹ nu QA-TAM-MA [] x-'an-zi¹

5 []x É.GAL^{LIM} GIŠ e-ya-an GIŠ ZAG.GAR.RA-aš ku-it ḫar-pa-an 'e¹-eš-ta

6 [nu LÚ SA]NGA ^DTe-li-pí-nu da-a-i KURŠ kur-šu-uš Û 2 GIŠ ḫu-up-p[a-r]u-uš

7 ḫa-ar-nu-an-zi nu EGIR-pa GIBIL-an i-ya-an-zi

1 tanrı(nın)

2

⁶⁶ V. Haas, 1994, 696.

⁶⁷ H. Otten - C. Rüster, 1972, 234 vd.; V. Haas, 1988, 288 vd.

4 purulliya bayramını aynı şekilde (kut?)larlar

5 saraya kurulmuş sunak köknar/meşe ağacını

6 Tanrı Telipinu'nun rahibi alır, postlar ve huppar kabını

7 yakarlar ve tekrar yeni yaparlar (yenilerler).

Bayram, genel olarak dünyanın/yerin yenilenmesi ve bu nedenle kraliyet çiftinin de tanrılar aracılığıyla bu yenilenmeden ve iyileşmeden paylarını alabilmesi ile ilgilidir. Nerik'in *purulliya* bayramıyla ilgili 32 tablet vardır.⁶⁸ Bu, bayramın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Purulliya'nın kutlamaları AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramıyla benzer özellikler gösterir. Purulliya, Hatti dilinde "toprak" anlamına gelen adıyla, eski Hatti geleneğine aitti ve Hatti kökenli ilahları Fırtına Tanrısı Telipinu ve İnara(a)'yı ön plana çıkarıyordu.⁶⁹

Bayramın iki önemli miti vardır; bunlar Telipinu miti ve İlluyanka efsanesi'dir. Bu iki miti özetle anlatmak gerekirse; İlluyanka efsanesinde, Fırtına tanrısı yılan İlluyanka ile savaşır ve yenilir. Bunun sonucunda Fırtına tanrısı bütün tanrıları toplar ve yardım ister. İnara ona yardım eder ve bunun için bir bayram düzenler. İnara da gidip bir ölümlüden yardım ister. Ölümlü İnara'nın onunla yatması karşılığında yardımı kabul eder. İnara daha sonra İlluyanka'nın deliğine gider ve onu bayrama davet eder. İlluyanka çocuklarıyla beraber bayrama gider ve o kadar çok içer ki evine gidemez hale gelir. Sonunda ölümlü onu bağlar ve Fırtına tanrısı onu öldürür. Bu mit bereketten çok bayramın nasıl yapılmaya başladığını anlatmaktadır.

⁶⁸ V. Haas, 1994, 697.

⁶⁹ T. Bryce, 2003, 211.

Kaybolan tanrı Telipinu mitinde ise, tanrı çok sinirlenmiş ve ülkeyi terk edip kaybolmuştur. Ülkede kıtlık başlamıştır ve bunun üzerine tanrılar ve insanlar onu her yerde aramaktadırlar. Bulunamayan Telipinu'ya en sonunda bir arı gönderirler, arı onu bulur ve Telipinu geri döner. Dönmesiyle birlikte ülke yeniden berekete kavuşmuştur. Bu mitte ise toprağın verimliliği vurgulanmış ve tanrılarını küstürmek ülkenin kıtlığa girmesiyle eş değer görülmüştür.

Purulli(ya) adı Hattice "toprak" sözcüğünden türetilmiştir.⁷⁰ Buna göre festival bir bütün olarak Orta Anadolu Hatti geleneğidir. Törenin en önemli kısmı olan kralın kutsanması kısmı Nerik'te gerçekleştiği için, "Nerik'in purulliya Festivali" olarak da adlandırılır.⁷¹ Kaska saldırıları nedeniyle söz konusu festival uzun bir dönem Nerik'te kutlanamamıştır. III. Hattuşili'nin kehanet soruşturmalarından, Hakmis(sa) / Hakpis(sa)'in Nerik'in kült rolünü üstlendiği ortaya çıkmaktadır.⁷² Bayram kutlamaları sırasında kraliyet çiftinin, ülkenin sahibi olarak Hatti ülkesini korumak için isteklerde bulunmaktadır.

Bayramla ilişkili mitoslardan, Illuyanka Mitosuna ait bir pasaj şu şekilde başlamaktadır;

KBo 3.7⁷³ (CTH 321.A)

Öy. I

5 *ut-né-wa ma-a-ú še-¹eš¹-du nu-wa ut-né-e*

6 *pa-aḫ-ša-nu-wa-an e-eš-du nu ma-a-an*

7 *ma-a-i še-eš-zi nu EZEN₄ ¹pu-ru¹-ul-li-ia-aš*

8 *i-ia-an-zi...*

⁷⁰ E. Forrer, 1922, 234; CHD, Vol. P (Chicago: Oriental Institute, 1997), 392; O. Soysal, 2004, 304.

⁷¹ KBo 2.5 Rs. III 38-47. Ayrıca bkz. D. Groddek, 2002, 336.

⁷² Ş. Bozgun, 2019, 176, 281.

⁷³ G. Beckman, 1982, 11; G. Beckman, 1997, 150; J.V. García Trabazo, 2002, 76.

5-8 Ülke büyüsün, ayakta kalsın⁷⁴ ve ülke korunmuş olsun. Büyüyüp gelişince purulliya bayramını yapacaklar.

Buradaki ifadelerden bayramın kutlanmasının, ülkenin güçlü ve ayakta olmasıyla dolayısıyla kralın da güçlü ve sağlıklı olmasıyla bir tutulduğu görülebilir.⁷⁵ Tıpkı Veba Dualarında da belirtildiği üzere, ülke iyi durumda, bereketli olursa bayramlar da kutlanır ve tanrıların sunuları eksik kalmaz anlayışının bir benzeri görülmektedir.

Tüm festival ritüelinin orijinal süresi neredeyse bir aydır. Festival yeri Hattuşa'dan Tawiniya, Zippalanda, Arinna, Warkatawi, Kastama ve Nerik (Tarukka, Zigaratta ve Tanipiya dahil) bölgelerine değişir.⁷⁶ Bayramda *hešta* yapısı önemli bir yer tutar:

KUB 20.33⁷⁷ (CTH 674)

Öy. I

1 *ma-a-an-za LUGAL-uš ha-me-eš-ši* [

2 ^É*hé-eš-ti-i i-ia-zi x*[

3 *pé-e-da-an-[zi*

1-3 Kral ilkbahar (olunca)... *hešta* yapısına... götürürler.

Şenlikler kral, kraliçe ve prens tarafından yönetilir. Mevcut metinlerin incelenmesine bakılırsa, olası bir rota, kralın (veya kraliyet çiftinin) festivalin başlangıcında Taviniya ve Varkatavi istasyonları üzerinden Zippalanda'ya gitmesi ve son olarak Arinna üzerinden bilinmeyen bir rotaya göre Kastama'ya oradan da Nerik kentine ulaşması şeklinde ortaya koyulabilir. Nerik'teki seremoninin ardından kraliçe tek başına Taštariša'ya kısa bir gidiş-

⁷⁴ CHD-Š, 2002, 439 vd., 445; krş. Beckman, 1982, 18.

⁷⁵ V. Ardzinba, 2010, 39.

⁷⁶ V. Haas, 1988, 286, 287.

⁷⁷ D. Groddek, 2004, 60.

dönüş yolculuğu yapar. Kentten ayrılmadan önce, en önemli iki mabedine yani Fırtına Tanrısının *dahanga* kült tapınağı ve Telipinu'nun meşesine saygısını sunar ve oradan da Zikkanzipa steline gider.

Kumarbi mitinde belirtilen evrenin yaratılışından sonra tanrıların bir araya gelmesi gibi, yeni yılda da tanrıların bir araya gelmesi söz konusudur. Purulliya festivali, bir yenilenme bayramıdır.⁷⁸ Bu yenilenmeyle birlikte doğanın büyüme güçleri ve kraliyet çiftinin gücü sarayın, tapınakların ve kült nesnelere yenilenmesine gider. Sözcüğün toprak anlamında olması, toprağın ilkbaharla birlikte yenilenmesi, yeşillenmesi, ağaçların çiçeklenmesi gibi anlamlara vurgu yapıldığı kabul edilebilir. Bu noktadan bakıldığında, zaman dönemlerinin başlangıcına dair güçlü bir kabul algıları olduğu iddia edilebilir. Yani Hititlerin gün başlangıcı, gece başlangıcı, ay başlangıcı, yıl başlangıcı gibi döngüsel noktalara önem veren bir toplum olduklarını düşünmek oldukça mantıklıdır.

KI.LAM Bayramı

KI.LAM adı, bayram metninde geçen "kral KI.LAM'da üç kez oturduğunda", "kral üçüncü [gün] KI.LAM'ı teftiş ettiğinde" ifadesinden gelir.⁷⁹ KI.LAM Sumerogramı, Akadca (Eski Babil Zamanından beri) mabirum "eşdeğer değer, fiyat, pazar" sözcüğüne karşılık gelir, Hititçe'de hıllammar* kilammar "Torbau (?), Gatehouse (?)" ve Hurrice'de *mabiri* "pazar yeri" ile yeniden üretilir. Sözcüğün Hititçe karşılığı "*hıllammar-*"dır.⁸⁰ KI.LAM bayramının adı; kapı yapısı, büyük kapı, pazar gibi anlamlara gelmektedir.⁸¹ Bayram, Eski Hitit dönemine kadar uzanır.⁸² Hattuşa'da KI.LAM'ın Saray'dan başka bir yerde aranması olası değildir. Elçiler saray kapısında pazarlık yaparlar, teklif verirler ve mallarını krala teslim ederlerdi. Hurrice-Hititçe iki dilli metinlerde "Ebla'nın ortasında" merkezi yer olarak KI.LAM

⁷⁸ Haas, 1994, 697.

⁷⁹ I. Singer, 1983, 45.

⁸⁰ I. Singer, 1983, 121. hıllammar- adının ve KI.LAM bayramı ile ilişkisi için bkz. aynı yer.

⁸¹ A. Dinçol, 1982, 86; de Martino, 2006, 94.

⁸² de Martino, 2006, 94.

belirlenmiştir. Hattice ritüel terimlerinin varlığı ise bu festival ritüelinin Hattice kökenini kanıtlamaktadır.⁸³

KUB 20.4⁸⁴ (CTH 627)

Ay. VI

Kol.

1' /DUB 1^{KAM?} *ha-an]-te-ez-zi-ia ši-i-wa-at*

2' []x GAL-in *ši-i-ia-ma-na-an*

3' [ma-a-an LUGAL-uš K]I.LAM-ni 3-ŠU e-ša

4' [ma-a-an-kán] LUGAL-uš *hi-lam-na-az ka-at-ta*

5' [^D10-aš[?] NA⁴ *hu-u-wa-š]i-ia a-a-ri Ú-UL QA-TI*

1-5 İlk günün ilk tableti. [] Bayram? Kral KI.LAM'da 3 kez oturunca, kral *hılamna*'dan aşağı... Fırtına Tanrısı'nın *huwaši* taşına varır. Bitmedi.

Festival ritüelinin gerçekleştirildiği yerler incelendiğinde Hattuşa, Zippalanda ve Arinna kentlerinden bahsedilmektedir. İki merkezi şenlik, kült nesnelерinin taşındığı ve krala sunulduğu Hattuşa kentindeki bir geçit töreninden ve Hattuşa'da başlayıp Arinna'da devam eden devlet panteonunun Hatti tanrıları için yapılan büyük bir içki töreninden oluşur. Festivalin sonunu Zippalanda'daki kapsamlı kurbanlar oluşturur. Bayram 3 gün sürer ve hangi mevsimde yapıldığı bilinmemektedir. Şehir kapıları ve çeşitli binaların kapılarının önlerinde tören yapılırdı. Bayramın ilk gününde rahip İnar'dan 4 koyun alır. İkinci gün rahip hiçbir şey almaz ve üçüncü gün rahip tekrar alır.⁸⁵ Aynı zamanda üçüncü günde *huwaši* ziyareti gerçekleşir.

⁸³ V. Haas, 1988, 748.

⁸⁴ I. Singer, 1983, 45.

⁸⁵ I. Singer, 1983, 126.

KBo 10.23 + KBo 10.22 + KBo 11.67⁸⁶ (627.1.a.A)

Öy. I

1' [I-NA EZ]EN₄ 'KI'.LAM pa-iz-[zi]

2' [ma-a-a]n lu-uk-kat-ta

3' ^Éha¹-le-en-tu-u-wa

4' [h]a-aš-¹ša¹-an-zi ^{KUŠ}NÍG.BÀR-aš-ta

5' ¹uš¹-ši-ia-an-zi

1-5 KILAM bayramında gider Ertesi gün halentuğa yapısını açarlar. Perdeyi kaldırırlar.

...

18' LUGAL-uš-kán IŠ-TU É.DU₁₀.ÚS.SA

19' ú-iz-zi

20' na-aš-kán ^Éha-li-en-tu-u-aš

21' ^{GIŠ}DAG-ti ti-i-e-zi

18-21 Kral duştan gelir. Halentuvadaki tahtta yerini alır.

KILAM bayramı kısa süren bir bayram olduğu için olsa gerek, metinlerde zamana dair kavramlara pek rastlanmaz.

AN.TAH.ŞUM^{SAR} Bayramı

Bayram, adını bir bitkiden alır. Bilim insanlarının çoğu AN.TAH.ŞUM^{SAR}'ın soğanlı bir bitki olduğu konusunda birleşirler. Hititlerin en önemli bayramlarından olan AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramı ilkbahar döneminde yapılır ve 38 gün sürerdi. Bu bayramla ilgili

⁸⁶ I. Singer, 1984, 9, 10.

kült takvimi neredeyse eksiksiz diyebilecek kadar birbirini tamamlayan nüshalar halinde Boğazköy kazılarında ele geçmiş ve H.G. Güterbock tarafından önemli ölçüde işlenmiştir.⁸⁷ Bu bayramla ilgili belgelerin çoğu IV. Tuthaliya dönemine tarihlenir. Fakat ilk defa II. Murşili'nin annallerinden anlaşıldığı üzere, babası I. Şuppiluliuma döneminde görülür:

KUB 19.22⁸⁸ (CTH 40.III.a)5.B

1 [*-it A-BU-I]A A-NA DINGIR^{MEŠ} URU^{URU}Hat-ti Û A-NA^{DUTU} URU^{URU}PÚ-na*
2 [AN.TAH.ŠUM^{SAR} *da-iš nu DINGIR^M]EŠ^{EŠ}-aš-pát me-mi-aš na-ak-ka-iš...*

1-2 Babam Hatti ülkesi tanrıları ve Arinna'nın güneş tanrıçası için AN.TAH.ŠUM^{SAR} bitkisini aldı. Tanrılar konu(su) çok önemlidir.

Yine II. Murşili dönemine ait bir başka metinde de bayramla ilgili referans verilmektedir;

KBo 16.13 + KBo 7.17⁸⁹ (CTH 61.II)

Öy. I.4=Öy. I.3

1 *ma-ah-ha-an-ma ha-[me-eš-ha-an-za ki]-ša-at nu^{URU}Ha-at[-tu-ša-az ar-ha ú-wa-nu-un]*
2 *nu-kan A-NA DINGIR^{MEŠ} AN.T[AH.ŠUM^{SA}]R^R te-eh-hu-un*

1-2 İlkbahar olduğunda Hattuša'dan gittim ve orada (Arinna kentinde) tanrılar için AN.TAH.ŠUM^{SAR} bitkisi koydum.

⁸⁷ H.G. Güterbock, JNES 19, 1960, 80-89; H.G. Güterbock, AS 26, 1997, 91-98; S. Erkut, 1998, 191.

⁸⁸ G.F. Del Monte, 2008, 55f.

⁸⁹ D. Groddek, 2002, 330, 337; Ph.H.J. Houwink ten Cate, 1966, 162-191.

Metinden de anlaşıldığı üzere bu bayram, Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Hatti ülkesi tanrıları için yapılırdı.⁹⁰ Arinna kenti, bu bayramda önemli bir rol oynar. Bu da direkt Alacahöyük ortostatlarını akla getirir.⁹¹ Batı tarafındaki sahnede kral ve kraliçe öne çıkan figürlerdir ve Fırtına tanrısının sembolü olan boğaya sunu yaparlar. Doğu tarafında ise bir taht üzerindeki Tanrıça Arinna'dır.⁹² Bu kabartmalarda akrobatları, şarkıcıları, sunularıyla tam bir Hitit bayramı gözlenmektedir. Öte yandan geyikte AN.TAH.ŞUM bitkisi bayramında önemli bir yer tutar.⁹³ Bayramın 8. ve 9. günü Arinna kenti büyük önem kazanmaktadır. Çünkü kral burada konaklamaktadır.

Baharda yapılan bu tip bayramlarda Kraliyet çiftinin gezileri genelde başkentte başlardı.⁹⁴ Kışın ardından baharın gelişi ile birlikte başlayan bu bayram, Kral başka bir kentte kışladığında ise güzergâh bu kentten de başlayabilmekteydi.⁹⁵ Hattuša veya başka bir kentten yola çıkan Kral, pek çok kente uğrayarak bayramın tüm ritüellerine katılırdı. Bazı ritüellerde eşi Kraliçe ya da kralın oğlu da rol almaktaydı.

Nuntariyaşha Bayramı

Hız bayramı olarak da bilinir. Nuntariyaşha bayramı, 50 gün sürerdi.⁹⁶ Ancak Nakamura'nın çalışmasında 36. Gün, bayramın sonu olarak tanımlanmaktadır.⁹⁷ Sonbaharda kutlanan bayram, Hattuša içinde ve dışındaki kutsal yerlerin ziyaretini kapsardı.⁹⁸ Hititçe olan sözcük "gezi, yolculuk" anlamına gelmektedir.⁹⁹ Fakat bir de sıfat olan *nuntariya-* vardır ve "hız" anlamına gelmektedir. Nuntariyaşha- sözcüğü "acele, hızlı, çabuk" nuntariya- "acele etmek, acele etmek" fiilinden türetilmiştir. EZEN nuntariyashas festivalinin yanı sıra,

⁹⁰ T. Bryce, 2003, 211.

⁹¹ F. S. Erbaşı, 2023, 827.

⁹² F. S. Erbaşı, 2023, 829 vd.

⁹³ S. Erkut, 1998, 193.

⁹⁴ Ardzinba 2010, 15.

⁹⁵ KUB 30.39+ 6 ʾma¹-a-an LUGAL-uš a-ra-aḫ-za-ma ku-wa-pí-ki ta-me-e-da-ni URU-ri gi-ʾim¹-ma-an-t[a-ri-ia-az-zi] 7 ma-aḫ-ḫa-an-ma Ú.BARs-an-za ki-ša-ri ta-kán LUGAL-uš a-pé-e-ez URU-az d[a-a-i] "Kral, çevredeki herhangi bir diğer kentte kışlarsa, ilkbahar olunca Kral o kentten alır."

⁹⁶ V. Haas, 1994, 827.

⁹⁷ M. Nakamura, 2002, 11, 139.

⁹⁸ T. Bryce, 2003, 212.

⁹⁹ J. Friedrich, 1952, 152.

muhtemelen "acele festivali" veya "anın festivali (?)" olarak da bilinen EZEN Nuntaras festivalinin aynı olduğu anlaşılabilir. Yine de sözcüğün içerdiği anlam kesin değildir. Arinna bu bayramda da büyük önem arz ediyor ve kutlamaları Hattuša dışına taşan her bayramda ziyaret ediliyordu. Nuntariyašha bayramında da kral bayramın 5 gününde Arinna'da bulunur:¹⁰⁰

KBo 39.63+KBo 56.75+KUB 10.48+Bo 9159+KBo3.25¹⁰¹ (CTH 626)

Öy. I

1' 1 [ma-a-a]n LUGAL'-u[š la-aḫ-ḫa-az ú-*ez*-zi nu A-N]A DINGIR^{MEŠ}₁

2' [EZE]N₄ nu-¹un¹-tar-ri-i[a-aš-ḫa-aš i-i]a-z[i]

1-2 Kral seferden gelince Tanrılar için Nuntariyašha bayramını kutlar.

11' DUB.1.KAM EGIR-an tar-'nu-um-m'[a-aš

12' ŠA EZEN₄ nu-un-tar-ri-ya-aš-ḫ[a-aš

13' zé-na-an-ta-aš QA-TI [

11-13 Birinci tablet teslim edildi(?). nuntariyašha bayramı sonbahar(da) bitti.

Nuntariyašha festival ritüelinin rotası hemen hemen AN.TAH.ŠUM festival ritüelinin rotası ile aynı yerleri kapsar. Festival, askeri seferlerden kralın döndüğü sonbaharda kutlanır ve bu nedenle "Sonbahar Festivali" (EZEN zenandas) olarak da adlandırılır. Bu yüzden "nuntariyašha ritüeli" hasat ile bağlantılıdır. Bayram ritüelinde tapınılan çoğunlukla Hatti tanrıları -AN.TAH.ŠUM^{SAR} festival ritüelinde olduğu gibi- çoğunlukla toprak ve tarımla ilgili koruyucu tanrılardır.

¹⁰⁰ V. Haas, 1994, 827.

¹⁰¹ M. Nakamura, 2002, 17.

Bayramla ilgili bir diğler pasaj şu şekilde başlamaktadır:

KBo 30.96+¹⁰² (CTH 626)

Kol.

5' [DUB] ʿ2ʿKAM EZEN₄ nu-ut-tar-ʿri-yaʿ-aş-ħa-aş

6' [A-NA] ^{DU} ^{URU} Zi-ip-pa-la-a[n]-da DINGIR^{MEş}-aş-řa

7' [ħ]u-u-ma-an-da-aş ř[A] ʿÉʿ. GAL DUB. SAR. GIř

8' [zé]-ʿeʿ-*na-an-da*ʿ-[aş]x (Silinmiş)

5-8 Nuntariyaşha bayramının 2. Tableti. Zippalanda kenti Fırtına Tanrısı için, saraydaki tüm tahta tablet kâtipleri sonbaharda...

Bu festivalin I. şuppiluliuma zamanında zaten var olması gerekirdi; II. Muşili tarafından genişletilmiş ve yeniden tasarlanmıştır. Kopyalar, eski Hitit ritüel tabletlerindeki çok çeşitli bayram ritüellerinden derlendiğini göstermektedir. Festivalin seyrinin aşağıdaki gösterimi, M. Nakamura tarafından çeşitli yeniden yapılandırılmış incelemelerin günümüze ulaşan yedi genel bakış tablosundan yapılmıştır.¹⁰³ Festival yaklaşık 40, en uzun versiyonunda ise 46 istasyon içermektedir.

Bu bayramın yapılmasındaki temel neden ise; hükümdarın varlığıyla krallık nüfuzunun tüm ülke üstündeki denetimini yeniden vurgulamak ve bu sayede onun tanrısal gücünü meşru kılmak isteniyordu.¹⁰⁴

¹⁰² D. Groddek, AoF 25, 1998, 234f.; Ayrıca bkz. https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/TLHdig/tlh_xtx.php?d=KBo%2030.96 adresinden 10.06.2024 tarihinde erişildi.

¹⁰³ M. Nakamura, 1989, 137-144.

¹⁰⁴ de Martino, 2006, 94.

(H)išuwa Bayramı

Puduhepa'nın Fırtına Tanrısını anmak için düzenlediği bir bayram, festival olarak bilinir. Bu ritüel Puduhepa'nın Fırtına Tanrısı onuruna ve kocası Hattuşili'nin iyiliği için yapılırdı ve bir takvime bağlı olmaksızın her yıl kutlanırdı. 8 gün süren ve 13 tabletlik bir seri oluşturan bayramın hangi mevsimde kutlandığı bilinmemektedir.¹⁰⁵ Ana konu yıkama, merhemler ve En önemli altı tanrının tapınaklarında giydirilmesi. Her ayın ve her tören, icra edilen altı tanrı için sırayla gerçekleştirilirdi.¹⁰⁶ İmparatorluk dönemi krallarından III. Hattuşili'nin karısı Puduhepa kült takvimine bu bayramı katmıştır. Bu yüzdendir ki (H)išuwa bayramı Hurri kökenli bir bayramdır ve Kizzuwatna ülkesini ön plana çıkarır. Bayram, Fırtına tanrısı Manuzziya onuruna yapılırdı.¹⁰⁷ Kartal simgesi bu bayramda önemli bir yer tutardı. (H)išuwa bayramı Hitit, Luvi ve Hurri kültür halkaları elementini kapsar.¹⁰⁸

Bayramla ilgili bir metnin kolofonunda şu ifadelere yer verilmiştir:

KBo 15.58¹⁰⁹ (CTH 628Tf09.B)

Ay. VI

Kol.

3' [MUNUS.LUGAL ^fpu-du-ḫ]é-^rpa-aš-kán¹ ku-wa-pi

4' [^mUR.MAḫ-LÚ-in GAL DUB.SAR^{ME, Š}]

5' [^{URU}ḫa-at-tu-ši A-NA TUP-PA^{H, L, A}] []

6' [^{URU}ki-iz-zu-wa-at-na š]a²-[an-ḫu-wa-an-z]i

7' [ú-e-ri-ia-at]^rna¹-aš-ta ke-^re¹

8' [TUP-PA^{H, L, A} ŠA EZE]N₄ i-šu-wa-a-aš

9' [ar-ḫ]a a-ni-ia-at

¹⁰⁵ A. Dinçol, 1982, 86.

¹⁰⁶ Haas 1994, 848.

¹⁰⁷ B. J. Collins, 2007, 163.

¹⁰⁸ A. Dinçol, 1989, 9; Daha ayrıntılı bilgi için I. Wegner, 2002, 257 vd.

¹⁰⁹ W. Waal, 2015, 442.

1-9 Kraliçe Puduhepa, Başkatip Valvaziti'yi Hattuša'da(ki) tabletler için Kizzuvatna'da arayıp çağırdı. Sonra (h)išuua bayramının bu tabletleri oluşturuldu.

Burada bahsedilen başlıca bayramların Hitit kült takvimindeki yeri, önemi, bayram metinlerinde geçen bazı zaman kavramlarından yola çıkılarak, sonraki bölümde konu ile ilgili daha ayrıntılı inceleme yapabilmek adına çeşitli metin türlerinde bahsedilen zaman kavramlarına göz atılacaktır.

II.1. GÜN KAVRAMI VE GÜNÜN BÖLÜMLERİ

Hitit dönemi ve o dönem insanının olası zaman anlayışı üzerinden konuşursak, onlar için gün kavramı kuşkusuz, güneşin görüldüğü andan başlayıp, akşam güneşin batışıyla birlikte tamamlanıyor olmalıydı. Gün ortası ya da günün yarısı anlamına gelebilecek UD-*az takšan* ifadesi, böyle düşünülmesini desteklemektedir. Güneşi ve Ayı iki ayrı varlık, cisim olarak değerlendirdiklerine göre günün, güneşe ait kısmını ve güneşin olmadığı ya da ayın belli evreler halinde görüldüğü kısmını ayrı ayrı değerlendiriyor olabilirler.¹¹⁰ Ay tanrısının Mezopotamya'da (Sin)¹¹¹ Hurrilerde (Kušuḫ)¹¹² ve Hattilerde (Kašku)¹¹³ önemli birer figür olduğu bilinmektedir.

Mezopotamya'dan başlayıp daha sonraki dönemlerde de devam eden bir zaman ölçümü ve bunun uygulaması durumu vardır. III. Ur döneminde ortaya çıkan lunisolar (güneş-ay) takvimi olduğu bilinmektedir. Buna göre bir yıllık süre 12 aya bölünmüş, 12 ay ise 29 ile 30 gün olarak değişen sayılarda güne sahipti. Bu takvim düzeninde, artık günleri toplayabilmek için 3 yılda bir artık ay eklemesi yapılmaktaydı. Bu sayede o yıldaki tarımsal döngüye uyum sağlamak mümkün olabiliyordu. Benzer uygulamanın Eski Asur döneminde

¹¹⁰ Güneş için Mezopotamya'da UTU ve ŠAMAS (V. Haas, 1994, 542), Hurrilerde Šimige (V. Haas, 1994, 542), Hititlerde ise Arinna'nın Güneş Tanrıçası (V. Haas, 1994, 542) ya da tanrı vasfında ^DUTU olarak bilinmektedir.

¹¹¹ V. Haas, 1994, 542.

¹¹² E. Laroche, 1946-1947, 53; V. Haas, 1994, 170.

¹¹³ E. Laroche, 1946-1947, 28; V. Haas, 1994, 377.

Kültepe’de de devam ettiği belirtilmektedir.¹¹⁴ Buna göre Eski Asur dönemindeki takvimin başlangıcı, günümüzdeki 22 Aralık tarihine denk gelmekte olduğu söylenmektedir.¹¹⁵ Ancak bu başlangıç tarihinin de değiştirildiği yine aynı yerde ifade edilmektedir. Eski Babil’e baktığımızda ise yeni yıl bayramı olarak kutlanan *Akitu* festivali, Mart-Nisan ayları aralığına denk gelen bir dönemde, yani bahar ekinoksuna yakın bir tarihte olmaktadır.¹¹⁶ Hititlerde ise net bir yeni yıl başlangıcı tarihinden söz edilemese de bu tarihin Mart ayı içinde bir günde olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.¹¹⁷ Yukarıda da bahsedildiği üzere yeni yıl bayramı olarak kutlanan *purulliya* bayramı, enlem farklılıklarından dolayı mevsim geçişlerinin Mezopotamya’ya kıyasla daha belirgin olduğu Anadolu’da hemen her yıl aynı dönemde hatta günde kutlanıyor olabilir.

Gün kavramını ayrıca ele almak gerekirse, ayın 15 ve 30 günlük hareketini takip ederek bir sıralama yapılabileceğinin anlaşılması zor olmasa gerektir. Ay, 15 günde dolunay aşamasına gelerek kalan 15 günde ise tekrar yeniay konumuna gelmektedir. Ayrıca bu dönemde ay da 10’ar günlük kısımlara ayrılmaktadır. Elbette hem tarımsal üretimin hem de ticari döngünün bu kadar yoğun seyrettiği Eski Asur döneminde, aynı derecede ayrıntılı ve açıklayıcı bir zaman ölçümü yapılması oldukça anlamlı ve olması gerektir.

Gün kavramı genel olarak *şiuat-* sözcüğü ile ifade edilir (CHD-S: 494). Bunun yanında günün bölümlerine de adlar verilmiştir. Bunlar; *lukat-* (sabah), *nekut(z)-* (akşamüstü, akşam), *işpant-* (gece) olarak gruplanabilir.¹¹⁸ Bunların yanında öğlen için de UD-az *takšan* (gün ortası ya da tam çeviri ile yarı gün) sözcüğü bulunmaktadır.¹¹⁹ Günün bu bölümleri de kendi içlerinde çeşitli zaman dilimlerine ayrılmaktadır.

¹¹⁴ Dercksen, 2011, 238.

¹¹⁵ Dercksen, 2011, 238.

¹¹⁶ G. Karağuz, 2024, 22-23.

¹¹⁷ V. Haas, 1994, 85.

¹¹⁸ A. Goetze, 1951, 472.

¹¹⁹ A. Ünal, 2016, 559; CHD-S: 494.

Gün kavramının gerek Sumerce gerek Hititçe olarak Hitit metinlerinde geçtiği formları ve geçiş yerlerini burada vermek, çalışmanın sonraki kısımları ile bağlantılı ve gerekli görülmüştür.

sg. nom. com. *ši-i-wa-az* KBo 17.15 Öy..? 19 (OS), UD KBo 18.28 Öy. 17 (NH), UD-*az* KUB 29.45 iv (2) (MH/MS), KUB 34.79:6 (MS), KBo 21.74 iii 11 (MS?), HT 1 iii 4 (MH/NS), KUB 1.13 i 46 (MH/NS), KBo 23.2 ii 8 (MH?/NS), KBo 10.20 iii 7, 36 (NS), KUB 31.113:24 (NS), UD.KAM KUB 41.26 iv 25 (OH/NS), KUB 26.1 iii 14 (NH), UD.KAM-*MU*

KUB 56.59 ii 20 (NS), UD.KAM-*az* KBo 11.14 ii 23 (MH/NS), UD.7.KAM-*az* KBo 32.19 ii 22, iii 47 (MH/MS), UD-*UM* KBo 4.10 Öy. 5 (NH), UD-*MU* KUB 12.5 iv 20 (MH/MS), KUB 1.13 i 49 (MH/NS), KBo 11.5 vi 21 (MH/NS), KUB 39.1 ii 14 (NS), KUB 41.17 i 24 (NS), KBo 3.5 iii 4 (NH), UD.KAM-*za* KUB 8.53:8 (NH), KUB 9.32 Öy. 4 (MH?/NS), KUB 26.1 iii 22 (NH), KBo 9.133 Öy. 4 (NS), KUB 39.49:26 (NS), UD-*za* KUB 58.62 + KUB 58.62a v 11 (NS), UD.KAM-*an-za* KUB 26.65 iii 6 (NS). **KBo 71.3 i 22 UD-aš; KBo 71.86 3 UD 4^{KAM} (?); KBo 71.101 kol. 6 UD 1^{KAM} (?); KBo 71.101 kol. 7 UD 1^{KAM} (?);**

acc. UD-*an* KUB 1.16 iii 30 (OH/NS), KUB 51.37 Öy. 8 (NS), KUB 32.123 ii 26 (MH/NS), UD.KAM-*an* KUB 9.34 ii 22 (MH/NS), KUB 9.4 i (1) (MH/NS), KUB 20.33 i 4 (NS), KBo 13.155:6 (NS), KBo 11.1 rev.17 (Muw. II), KUB 18.41 Öy. 17 (NH), KUB 18.56 ii 15 (NH), KBo 4.14 iii 19 (NH), UD-*MU* KUB 11.22 i 12 (NS). **KBo 71.3 ii 26 UD-an**

gen. UD-*aš* KUB 17.21 i 21 (MH/MS), KBo 39.8 ii 13, 19 (MH/MS), UD.KAM-*aa* KBo 20.118 ii 1 (NS), KBo 1.42 i 31 (NH), KUB 14.14 rev. 17 (Murš. II), KUB 36.90 Öy. 14 (Tuda. IV), IBoT 2.110:4 (NS), *AA* UD-*MI* KBo 24.99 ii 14 (NS), KUB 17.21 iii 14 (MH/MS), UD-*MI* KUB 57.36 Öy.? 1 (NS), KBo 14.142 i 41 (NH), KUB 56.51:7 (NS), *AA* UD.KAM-*MI* KBo 6.28 rev. 22 (Aatt. III), *AA* UD.1.KAM KBo 4.14 ii 36 (NH). **KBo 71.3 ii 32 ŠA UD 2^{KAM}; KBo 71.120 ay. 5 UD-MI (?);**

dat.-lok. *ši-wa-ti* KBo 41.64 Öy. 7 (OS?), *ši-u-wa-at-te(-)* KUB 41.23 ii 13, 14 (OH/NS), *ši-u-wa-at-ti* KBo 22.170:3 (OH/NS), *ši-wa-at-t[i]* KBo 25.171 vi? 11 (NS), *ši-wa-at-ti* KBo 3.55 Öy. 3 (OH/NS), *ši-wa-at* KBo 3.22:60 (OS), *ši-i-wa-at* KBo 25.17 i 1 (OS), KUB 20.4 vi 1 (NS), *ši-wa-a-at* KBo 21.49 iv 8 (NS), UD-*ti* KUB 43.23 Öy. 4 (OS), KBo 24.1 i 18 (MH/MS), KBo 7.46 iv 12 (MS or ENS), KUB 7.8 i 5 (MH/NS), KUB 7.1 i 4 (MH/NS), KBo 22.161 Öy. 3 (NS), KUB 57.63 i 2, 4 (OH?/NS), KUB 33.65 iii 3 (NS), KBo 9.117 i? 6 (NS), IBoT 4.70:5 (NS), KBo 23.103 iv 18 (NS), KUB 12.41 Öy. 4 (NS), KUB 58.73 iii 17 (NS), KUB 60.161 ii 44 (NS), KUB 46.13 iv 7 (NS), KBo 47.214 iv 13 (NS), KUB 32.133 i 11 (NH), UD.KAM-*ti* KUB 36.98b Öy. 7 (OH/NS), KUB 30.27 Öy. 10 (NS), KUB 7.5 ii 22 (MH/NS), KUB 46.38 ii 7 (NH), Bo 4951 rev.? 11 (StBoT 29:124) (early NH), KUB 16.40 rev.? 2 (NH), KBo 4.2 iii 36 (pre-NH/NS), UD-*ti* UD-*ti* KUB 58.110 iii 14 (NS), UD-*at* KBo 17.11 i 14 (OS), KUB 13.3 ii 14 (MH?/NS), KBo 23.44 iv 6 (MH/NS), KBo 15.52 vi 44 (MH/NS), KUB 45.5 iii 25 (MH/MS), KUB 43.63 Öy. 6 (OH/NS), KUB 43.61 i 4 (OH/NS), KBo 11.2 i 8 (NS), KBo 13.94:10 (NH), UD-*at* UD-*at* KUB 28.102 iv 16 (OH/NS), KUB 2.12a:4 (MH/NS), KBo 5.11 iv 12 (MH/NS), KBo 3.5 i 4 (MH/MS), KUB 24.2 i 1 (NS), KBo 15.2 iv 11 (NS), KBo 33.28:(3) (NS), KBo 30.135:6, 7 (NS), KUB 34.97:7 (MS?), INA UD-*MI* KBo 5.2 iv 43 (MH/NS), KUB 4.33+ Bo 3795 ii 7 (= StBoT 1 Ms. P) (NH), INA UD.KAM KBo 5.2 iv 45 (MH/NS), KBo 22.134 iv 11 (MS?), ANA UD.KAM-*MI* KBo 35.160:7, ANA UD-*MI* KUB 12.5 i 7 (MH/MS), KUB 30.31 i 6, 45 (MH/ENS), UD.‘9?’ [.KAM]-‘*ti*??’ KUB 57.79 iv 13 (NS).

KBo 71.2 kol. iii 12 UD-ti; KBo 71.2 kol. iii 14-15 UD-at; KBo 71.3 i 19 UD-[t]i; KBo 71.3 i 20 I-NA UD 2^{KAM}; KBo 71.3 ii 27 UD-ti; KBo 71.3 ii 43 UD-ti; KBo 71.3 ii 44 I-NA UD 2^{KAM}; KBo 71.3 iii 5 UD-ti; KBo 71.3 iii 22 UD-ti; KBo 71.3 iv 49 I-NA UD 2^{KAM}; KBo 71.18 5 I-N[A?] UD []; KBo 71.110 6 I-NA UD 20^{KAM}; KBo 71.118 iv 6 []x UD 3^{KAM};

abl. UD-*za* KUB 57.66 ii 7 (NS), KBo 22.249 iii 3 (NS), UD.KAM-*za* KBo 16.16 iii 2 (Murš. II), KBo 3.6 iv 6 (Ḥatt. III), KUB 26.1 iv 35 (Tuda. IV), UD-*az-za* KUB 1.1 iv 47 (Ḥatt. III), *IŠTU* UD-*UM* KUB 19.65 + KUB 31:13:6 (Ḥatt. III), *IŠTU* UD-*MI* KUB 24.12 iii 8 (NS), UD.KAM-*az* KUB 19.37 iii 11 (Murš. II), KBo 17.97 ii? 11 (NS), KBo 5.8 i 24 (Murš. II), KUB 14.11 ii 35 (Murš. II), UD-*az* KUB 13.1 i 20 (MH/MS), IBoT 1.36 i 19 (MH/MS), KUB 39.6 ii 11 (NS), UD.5.KAM-*az* KBo 20.31:10 (OS), UD.3.KAM-*az* KUB 34.86 rev. 6, 8 (MS).

pl. nom. UD.KAM.ḤI.A-*ua* KUB 8.35 i 3 (pre-NH/NS), UD.KAM.ḤI.A KUB 9.15 ii 24 (NS), KBo 21.76 rt. col. 14 (NS), KUB 12.22 rt. col. 10 (NS), UD.ḤI.A KUB 5.1 i 60 (NH), UD.2.KAM-*TIM* KUB 25.37 iv 41 (NS), UD-*MI* IBoT 1.33:90 (NH).

acc. UD.KAM.ḤI.A-*ua* KUB 40.33 Öy. 22 (NS), KUB 33.118 i? 5 (NH), UD.KAM.ḤI.A KBo 4.4 iii 31 (Murš. II), UD.ḤI.A KUB 5.1 i 88 (NH), KBo 15.2 i 26 (NS), UD.ḤI.A-*ua* KUB 36.75 iii 7 (OH/MS), KBo 4.8 ii 22 (Murš. II), UD.ḤI.A-*TIM* KBo 15.9 i 27 (NS), UD.KAM-*ua* KBo 12.70 Öy. 15 (NH).

gen. UD-*aš* KBo 39.8 i 36, 42 (MH/MS), KUB 43.60 i 10, 11 (OH/NS), UD.KAM-*aš* KUB 12.34 i 10 (MH/NS).

dat.-lok. UD-*aš* KUB 40.92 Öy. 7 (NH), UD.KAM-*aš* KUB 46.37 Öy. 37 (NS), KBo 2.2 i 55 (NH), UD.ḤI.A-*aš* KUB 14.1+ KBo 19.38 rev. 42 (MH/MS), KBo 17.62 i 16 (MH/MS), KBo 17.65 Öy. 46 (MH?/MS?), KUB 22.70 rev. 48 (NH), KUB 21.19 ii 17 (NH), UD.KAM.ḤI.A-*aš* KUB 11.1 ii 12 (OH/NS), KBo 10.2 ii 17 (OH/NS), KUB 22.59 Öy. 12 (NH), KUB 57.37 Öy. 6 (NS), KBo 4.6 i 22 (NH), KUB 31.121a ii (10) (Murš.II).

Günün bölümlerine geçmeden önce, gün kavramının metinlerde geçiş formlarına yönelik birkaç örnek vermek, yerinde olacaktır. Örneğin ablativ formda bir örnek olarak aşağıdaki direktif metnine bakılabilir:

KUB 26.1¹²⁰ (CTH 255.2.A)

Ay. IV

35 []x *ke-e-ez-za-kán* *UD*^{KAM}-za ar-*ha ta-me-e-[d]a-ni*

36 [A-NA MUNUS-TIM(?) ŠA? É.L]UGAL *ma-ni-in-ku-ua-an* (Silinmiş)

35-36 Bu günden sonra başka bir kadın sarayın yakınına...

Burada anılan gün, bir referans noktası olarak belirtilmiş ve yapılacak değişikliğin bundan sonrasında uygulanmaya başlanacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla söz konusu metin, çalışma ile doğrudan bağlantılıdır.

II. Murşili'nin Veba Duaları'nda şu ifadeler geçmektedir:

KUB 14.11¹²¹ (CTH 378.2.B)

Öy. II

34 ^{LÚ.MEŠ}ŠA-AB-TUM *ú-e-te-er nu-kán* I-NA ŠÀ ^{URU}Hat-ti

35 *a-pé-e-ez-za* UD^{KAM}-az *ak-ki-iš-ke-et!-ta-ri*

34-35 Esirleri getirdiler ve Hatti ülkesinin içinde o günden (beri) ölüyor (ölüm kol geziyor)

¹²⁰ J. Miller, 2013, 304-305.

¹²¹ I. Singer, 2002, 58; G. Trabazo, 2002, 315.

Burada “o günden” ifadesi ile ablativ formda bir kullanım ile belirli bir tarihsel referans noktası verilmiştir. Cümlelerin (diğer pek çok örnekte olduğu gibi) Türkçe söz dizimi ile benzerliği ilgi çekicidir.

KBo 4.4¹²² (CTH 61)

Ay. III

29 *nu-mu* ^{URU}*Í-ya-aḫ-ri-eš-ša-aš ku-it* KUR ^{URU}*Pi-ig-ga-i-na-ri-eš-ša-ya*

30 *ku-u-ru-ur e-eš-ta nu I-NA* ^{URU}*Í-ya-aḫ-ri-eš-ša pa-a-un*

31 *nu-za* UD.KAM^{HIA} *iš-pa-an-ti-uš i-ya-nu-un nu* KARAS^{HIA}

32 *pár-ḫi-eš-ni ḫu-it-ti-ya-nu-un...*

29-32 İyahrešša kentinin düşmanı Pigganarešša ülkesi idi. İyahrešša kentine gittim ve günleri geceler yaptım. Orduyu hızlıca çektim.

Metinde geçen “günleri gece yaptım” ifadesi hem bir söz sanatı olarak¹²³ hem de bir süreci içeren zaman ifadesi olarak çok güzel bir örnektir. Kral burada günümüz kullanımıyla “gece-gündüz bekledim, günü geceye kattım, gecesiyle gündüzüyle tüm günü kullandım” gibi bir anlam vermek istemektedir.

Maštigga Ritüeli’nde gün sözcüğünün kullanımına dair ilgi çekici bir sunulmaktadır:

KBo 39.8¹²⁴ (CTH 404)

Öy. I

33 *nu SÍG mi-it-ta-ʿan¹ da-a-i na-at-ša-ʿma¹-[aš-kán I]Š-TU GÍR*

¹²² A. Goetze, 1933, 126.

¹²³ Hititçe metinlerde geçen bu tarz ifadelerle ilişkin olarak bkz. G. Beckman, “Proverbs and Proverbial Allusions in Hittite”, JNES 45, 1986, 19-30; A. O. Tiro, Hititçe Çivi Yazılı Belgelerde "Söz Sanatları". Şapinuva'ya Adanmış Hayatlar: Aygül Süel ve Mustafa Süel Armağan Kitabı, Bilgin Kültür Sanat, Ankara, 2023, 457-462.

¹²⁴ E. Reyhan, 2002, 29; E. Reyhan, 2003, 165-196; https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/TLHdig/tlh_txt.php?d=KBo%2039.8 adresinden 11.07.2024 tarihinde erişildi.

34 *še-er ar-ḫa ku-er-zi nu ki-iš-ša-an me-ma-i a-pé-da-ni-wa-aš-ma-aš-kán*

35 *UD-ti ku-it ḫa-aš-[š]i-ik-ke-du-ma-at ki-nu-na-wa-aš-¹ma¹-aš-kán*

36 *ka-a-[š]a a-pé-da-[a]š UD-aš EME^{HI.A} D A-an-da-a-li-ia-aš*

37 *¹IŠ-TU¹ GÍR kar-aš-[t]a na-an-kán ḫa-aš-ši-i [pé-e]š-ši-ia-az-zi*

33-37 Kırmızı yünü alır, onu onlardan bıçakla yukarıdan tamamen keser ve şöyle der;

“O günde her ne doydusanız şimdi işte o günün dillerini Tanrı Andaliya bıçakla kesti.” Onu ocağa atar.

Bu metinde, “o gün” ifadesi ve “o günün dilleri” ifadesi ile yaşanmış belli bir zamana atıf yapılarak, ritüelin ilgili kısmının bununla ilgili olduğu açık bir şekilde belirtilmektedir. Belli ki ritüeli yapan kişi “o gün” derken bunun hangi gün olduğunu, hangi olayın gerçekleştiğini biliyordu. Belki de bir tür aile içi (sözlü ya da fiili) şiddet durumu kastedilmiş olabilir.

Kikkuli Metni’nde ise, günün kendi içinde hangi bölümlere ayrıldığını tarif eden ifadeler şu şekildedir:

KUB 1.13+¹²⁵ (CTH 284.Tf01)

Ay. III

39 *[nu UD^{KAM}-an ḫu-u-ma-an-da-an a-pé-e-ni]-¹iš¹-[š]a-an a-ra-an-da-ri*

40 *[ma-aḫ-ḫa-an-ma UD-az ták-ša-an ti-i-e-e]z-zi*

41 *[nu ú-zu-uḫ-ri-in ḪÁD.DU.A a-da-an-zi ma-aḫ-ḫa-an-m]a ne-ku-uz*

me-ḫur

42 *[ki-ša-ri na-aš tu-u-ri-ia-an-zi ...]*

¹²⁵ A. Kammenhuber, 1961, 66.

39-42 Gün boyu (tüm gün) aynı şekilde dururlar. Gün ortası girince (öğlen olunca) kuru otu yerler. Gece olunca ise onları boyunduruğa koşarlar.

Sözcük türetme konusunda oldukça pratik ve basit bir çözüm bulma konusunda Hititlerin yetenekli olduğunun görüldüğü örneklerden biri de, bu metinde geçen “UD^{KAM}-an *humandan*” ifadesidir. Özellikle akkusativ kullanımın tercih edilmiş olması dikkat çekicidir. Bu sayede ifadeyi tam olarak “gün boyu” şeklinde çevirmek mümkündür.

II.1.1. SABAH

Sabah erken/Şafak zamanı: kariuariuar, karuuaruar

KBo 1.42, i 20 *ka-ri-ua-ri-ua-ar*; KUB 40.83, Öy. 8; KBo 15.9, ii.2 *ka-r[i-ua-ri-u-ua-ar*; KBo 10.20 iv.3, *ka-ru-ua-ri-ua-ar*; KUB 7.41 i.4, *ka-ru-ú-a-ri-ua-ar*; KUB 29.4, ii.14-15, *karuuaruar hudak*; KBo 19.76+KUB 14.20, i 28 *karuuaruar-ma hūdak IMBARU katta udāš* ancak şafak vakti (tanrı) sis getirdi; **KBo 71.3 ay iv 49 ka-ru-ú-a-ri-ua-ar.**

Sözcük Friedrich’te¹²⁶ ve Tischler’de¹²⁷ basitçe “sabah” anlamında geçmektedir. Puhvel¹²⁸ ve Kloekhorst¹²⁹ sözcüğe “şafak vakti, sabahın erken saati” anlamını vermektedir. Sözcükte geçen -uar eki, bir çeşit zaman zarfı olarak görev yapmaktadır.¹³⁰ Soyut bir ad olan sözcüğün, -uar ekinin zaman zarfı olarak kullanılması ile mevcut anlamına kavuşmuş olabileceği belirtilmiştir.¹³¹ Söz konusu terim, *lukk-* ifadesi ile karıştırılmamalıdır. Daha çok ertesi gün, günün ışması, gündüz gibi anlamlara gelen *lukk-* ya da *lukkatta* formu, genel anlamda kullanılan bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³² İkisinin bir arada kullanımına dair aşağıdaki metinde geçen ifade, bize iki ifadenin ayrımı konusunda fikir vermektedir:

¹²⁶ J. Friedrich, 1954, 101;

¹²⁷ J. Tischler, HEG-K, 1983, 510.

¹²⁸ J. Puhvel, HED-K, 1997, 86; KUB 31.127 39 ma-a-na-aş-ta ka-ru-ú-wa-ar-wa-ar D¹UTU-uš¹ ne-pí-š[a]-¹az¹ 40 ša-ra-a u-up-zi ... 39-40 Sabahleyin, Güneş gökyüzünden yükselince...

¹²⁹ A. Kloekhorst, 2008, 447.

¹³⁰ J. Puhvel HED-K, 1997, 86.

¹³¹ J. Puhvel, HED-K:87.

¹³² İlgili metin yerleri ve açıklamalar için bkz. HED-L: 103.

KUB 29.4+¹³³ (CTH 481.A)

Öy. II

14 *INA UD.3^{KAM}-ma ma-a-an lu-uk-kat-ta nu EN.SÍSKUR ka-ru-ú-ya-ri-ya-ar*

15 *hu-u-da-ak I-NA É.DINGIR^{LIM} ú-iz-zi MUL^{HIA} nu-ya a-ra-an-da*

14-15 Üçüncü günde gün ışığınca kurban sahibi şafak vakti aceleyle tapınağa gelir, henüz yıldızlar dururken.

Buradaki ifade, hem gün sayısından bahsetmesi, hem lukk- ifadesinin yeni bir gün olduğunu vurgulayan bir referans noktası olduğunu belirtmesi, hem gün başlangıcı olarak tam bir referans noktası göstermesi (yıldızlar bile görünür haldeyken ama şafak vakti gün ışığı da belirgin iken) bakımından önemlidir. Bu noktada, günün başlangıcının bu kadar net bir şekilde gecenin hemen ardından gelen ilk ışıklar olarak düşünülürse, günün bitişi de günün son ışığının gitmesi ve yıldızların görünmeye başlaması olarak yorumlanabilir.

Ertesi gün ve sabah kavramlarının birbirini tamamlayan ifadeler olduğunu anlaşılmasını sağlayan örneklerden biri, aşağıda verilen ritüel metinde görülmektedir:

KBo 13.164¹³⁴ (CTH 470)

Öy. I

8' [l]u^ruk^r -kat-ta ka-ru-ú-ya-ri-ya-ar MUL-UD.ZAL.LE ú-*ez-zi nu*

NINDA.GUR₄.RA^{HIA}

9' [x-zi ku-it-ma-an nam-ma-za QA-TAM-MA ya-ar-ap-pa-an-zi

10' [-d]a-ni UD^{KAM}-ti ši-pa-an-ta-an-zi a-pé-e-da-ni UD^{KAM}-ti

11' [-u]a-an-za i-ya-az-zi

¹³³ B.J. Collins, 1997, 173-177; J.L. Miller, StBoT 46, 2004, 281.

¹³⁴ G. Torri-F.G. Barsacchi, 2018, 187.

8-10 Ertesi gün, şafakta (sabahleyin) sabahyıldızı gelir ve ekmekler [] x
aynı şekilde yıkarlar. [] gün sunarlar. O günde [] yapılır.

Bu metinden *lukkatta-* sözcüğünün sabah, günün ilk saatlerinde, Güneş'in aydınlığının fark edilmeye başlandığı bir zaman aralığını denk geldiğini, hemen ardından gelen *karivarivar-* sözcüğü ile anlaşılmaktadır. Burada yine şafak vaktinin sabahyıldızı ile bir tutulduğu yönünde bir ifade ile karşılaşılmaktadır. Bu noktada, adı geçen zamanın günün hangi kısmına denk gelmesi gerektiği konusunda daha net bir fikir sunmaktadır.

Bir başka ritüel metinde yine *lukkatta-* ve *karivarivar-* sözcüklerinin birarada kullanıldığı görülmektedir:

KBo 71.3¹³⁵ (CTH 772)

Ay. IV

49' *lu-uk-kat-ta-^rma^r I-NA UD 2^{KAM} hu-[]x ka-^rru^r-ú-a-ri-wa-ar*

50' ^DUTU-uš-kán na-^ra^r-ú-i (*Rasur*) up-zi 'nu' [DINGI]R^r-LIM [p]é-ra-an

51' ŠA LÚ^{MES} URU^{URU} la-^ral-lu^r-pí-ia LÚ^x[] ši-pa-an-ti

49-51 Ertesi gün, ikinci günde (hızlıca?) şafak vakti Güneş Tanrısı henüz (?) çıkmadan ve tanrının önünde Lalupiya kenti insanları x sunar.

İlgili yerdeki ifadeler, her iki kavramın da birbirinden ayrı anlamlar içerdiğini ve birbiri yerine kullanılmaktan çok *lukkatta-* sözcüğünün bir çeşit sıralama, *karivarivar-* sözcüğünün ise günün bir bölümünü ifade eder nitelikte olduğunu göstermektedir.

¹³⁵ https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/TLHdig/tlh_xtx.php?d=KBo%2071.3 adresinden 25.08.2024 tarihinde erişildi.

KUB 40.83¹³⁶ (CTH 295.10)

Öy. I

8 [k]a -ri -wa -ri -wa -ar -ya hu -u -da -ak UGU e -' hu'

9 I -NA UD]^{KAM} -ti GIM -an GE₆ -an -za ki -' ša' -at

8-9 Şafak vakti hızlıca yukarı gel! Gün, gece olduğunda...

Burada verilen mahkeme kaydındaki ifadelerden, günün şafak vakti güneşin ışıklarının görülmesi ile başlayıp güneş ufukta battıktan sonrası ile sona erdiğini anlaşılmaktadır. Bundan sonrası süreç ise farklı geceye aittir.

Sabah, ertesi gün: *lukk-/lukk-*

Sg. nom. lu-uk-kat-ta: KBo 15.33 ii 29; KBo 13.164 i 8; KBo 23.8 5, 21; KBo 22.122 iv? 12; KBo 15.34 ii 9, 14, 20; KBo 4.4 iii 40, 52, iv 17; KBo 3.5 i 21, 40; KUB 36.90 öy. 14, 15 vd.; KBo 24.130 i 11, 16 vd. **KBo 71.3 öy ii 28 lu-uk-kat-ta-ya; KBo 71.3 ay iv 49 lu-uk-kat-ta-ma.**

Dat.-lok. lu-uk-kat-ti: KBo 10.20 i 15; KUB 10.31 vi 7; KUB 9.16 i 4, 8, 12 vd.; KUB 25.51 iv 11; KBo 10.12 ii 6; KBo 4.4 iii 43; KUB 13.4 iii 72; KUB 36.90 öy. 18 vd. lu-uq-qa-ti: KBo 13.208, 2. lu-uk-kat-te KBo 13.168, 8; KUB 20.80 iii? 1' (Diğer formlar için bkz. CHD-L-N: 76).

¹³⁶ https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/hetkonk/hetkonk_abfrage.php adresinden 10.01.2024 tarihinde erişildi. Metinle ilgili diğer çalışmalar için bkz. aynı yer.

Bu sözcüğün geçtiği metin yerleri incelendiğinde:

KBo 15.33¹³⁷ (CTH 330.2.A)

Öy. II

29' *lu -uk -kat -ta -ma -kán ma -a -aḥ -ḥa -an* ^{LÚ}[EN É]-' *TIM É.ŠÀ -na* -az *pa -ra -'a*'

30' *ú -ez -zi ...*

29-30 Ertesi gün evin beyi evin içine gelince...

Buradaki ritüel metinde, metnin önceki kısımlarında gece ya da akşam ifadesi geçmezken yine de ertesi gün ya da sonraki gün ifadesi karşılaştırılması, ritüelin devamlılığını gösteren bir anlamda kullanıldığını düşündürmektedir.

Kikkuli Metni olarak bilinen metinde *lukkatta-* ifadesine oldukça sık rastlanmaktadır. Bunun bir nedeni de metin içinde süreklilik ifade eden bir anlatım olmasından ötürü sürekli peşi sıra takip edilmesi gereken bir düzeni anlatmaya çalışmasıdır:

KUB 1.13+¹³⁸ (CTH 284.Tf01)

Öy. I

37 [*m*] *a-aḥ -ḥa -an -ma lu -uk -kat -t* [*a na -aš -kán IŠ -TU É* ^{LÚ}KUŠ₇]

38 [*p*] *a-ra-a ú -u[a] -da -an -zi* [*na -aš tu -u -ri -ya -an -zi*]

37-38 Ertesi gün ise, onları seyis evinden getirirler ve onları arabaya koşarlar.

Buradaki kullanım ise bir yönü ile metinde şimdiye dek belirtilen ifadelerde ayrılmaktadır. Daha önceki satırlarda zaman ifadesinden sonra hemen olmak fiili gelmesine karşın burada direkt olarak “*ertesi gün*” kullanımını görüyoruz.

¹³⁷ E. Neu, 1983, 220; E. Neu, 1985, 145.

¹³⁸ A. Kammenhuber, 1961, 56.

Aşağıda verilen ritüel metin, gecenin bitip günün başlaması noktasında ilginç bir zaman aralığı vermesi nedeniyle seçilmiştir:

KUB 39.52+KUB9.15+KBo12.114¹³⁹ (CTH 456.1.A)

Öy. II

16' ... *ma-ah -ha-an-ma*

17' GE₆-*an-za lu-uk-zi* ^{MUL}UD.ZAL.LE-*kán ú-iz-zi*

18' *lu-uk-zi na-a-ú-i* ...

16-18 Gece aydınlanınca, sabahyıldızı gelince henüz aydınlık değilken...

Burada ayrıntılı bir anlatımla gecenin sonuna doğru, sabah olmaya yakın ama henüz ne karanlık ne aydınlık belki de alacakaranlık diye tanımlanan zaman aralığına denk düşen birtakım ifadeler rastlanmaktadır. Bir çeşit arınma ritüeli içeren bu metinde, uygulamanın hassaslığını vurgulamak için olsa gerek, işaret ettiği ana dair çok kısa, net tanımlı, belirli ve ayrıntılı bir anlatım seçilmiş olmalıdır.

KUB 25.84¹⁴⁰ (CTH 524.4)

Öy. II

1 *lu-kat-ti-ma* ^{GIŠ}ZAG.GAR.R[A-*ni ta-ni-nu-ya-an-zi*]

2 *šu-up-pa* UGU *da-an-zi*

3 3 NINDA.GUR₄.RA *tar-na-aš* 1 ^{DUG}*ha-ni-iš-š[a-aš KAŠ ŠA É.LUGAL]*

4 KÚ-*zi* NAG-*zi* *ha-az-zi-ú-i* [

5 NINDA.GUR₄.RA-*ya* ŠA É ^{LÚ}SANGA EZEN₄ *h[a-*

6 *a-pé-e-da-ni* UD.KAM-*ti* *har-ru-u-ya-an-zi* [

7 *ku-u-un* EZEN₄ ^{DUTU}ŠI ^m*Tu-ut-ha-li-ya-a[š i-ya-zi]*

139

https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/txhet_besrit/exemplar.php?xst=CTH%20456.1&expl=A&l=DE&ed=F.%20Fuscagni adresinden 25.12.2023 tarihinde erişildi.

¹⁴⁰ V.Haas, 1970, 244.

1-7¹⁴¹ Ertesi gün sunağı koyarlar. Kutsanmış/temiz eti yukarıya alırlar. 3 somun ekmeği tarna-ölçüsünde, 1 hanešša-kabı bira sarayın yer (ve) içer. Ritüel ve rahibin evinde somun ekmeği ilkbahar bayramı o gün kirlenmiş bu bayramı Majeste Tuthaliya kutlar/yapar.

Bir başka bayram metninde (*nuntariyašha-*) yine bir sıralamayı belirten şu ifadelere rastlanmaktadır;

KBo 51.130+¹⁴² (CTH 626.U.2.A)

11 *lu-uk-kat-ti-ma* LUGAL-uš^{URU} *Ka-a-ta-pi pa-iz-zi*

12 *nu-kán* LUGAL-uš *A-NA* DU^{URU} *Ne-ri-ik I GU₄.MAH*

13 *ši-pa-an-ti*^{NINDA} *da-an-na-aš še-ep-pi-it-ta-aš pár-ši[-ya]*

14 *šal-li a-še-eš-šar* UD 14^{KAM}

11-14 11 Ertesi gün kral *Katapa* kentine gider. Kral *Nerik*'in Fırtına Tanrısı için bir boğa sunar. *šepit danna* ekmeğini böler. Büyük tören (yapılır). 14. gün.

Metindeki her paragraf *lukkatti-* ifadesi ile başlamaktadır. Bundan her paragrafın yapılacak yeni bir işi tanımladığı o işin o gün yapılması gerektiği sonucu çıkar. Dolayısıyla *lukkatti-* ifadesi her kullanıldığında yapılacak uygulamalar için bir sıralama sunulmuş olmaktadır.

Diğer pek çok ritüel metni gibi ardışık uygulamalar içeren bu ritüel metinde, bir çeşit sıralama yapmak amacıyla yine *lukkatta-* sözcüğünün bu amaçla da kullanılmış olabileceği görülüyor:

¹⁴¹ Çeviri için bkz. Ş. Bozgun, 2019, 122.

¹⁴² M.Nakamura, 2002, 15;

KUB 36.90+¹⁴³ (CTH 386)

Öy.

14' *nu lu -uk -kat -ta* UD^{KAM} -aš A -NA EZEN₄ -KA e -h[u]

15' *lu -uk -kat -ta -{aš}* -kán UD^{KAM} -ti ^mDu -ut -ha -li -ia -an

16' *tu -e -da -aš a -aš -ši -ia -an -ta -aš pé -e -da -aš*

17' ^{URU}Ha -ak -miš ^{URU}Ne -ri -ik AŠ -ŠUM^{LÚ} SANGA - UT -TIM

18' *iš! -kán -'zi' nu lu -uk -kat -ti* UD-ti

14-18 Ertesi gün, senin bayramın gelsin! Ertesi günde Tudhaliya'yı senin hoş yerlerin (olan) Hakmis kenti, Nerik kenti rahipliğine adı (verilir). Sonraki günde...

Burada ise *lukkatta-* ve *lukkatti-* yapısıyla UD^{KAM} -aš (Sg. Nom.) ve UD^{KAM} -ti (Sg. Dat-Lok.) yapılarının uyumlu kullanımını görülmektedir. Buradan da hareketle aslında *lukkatta-* sözcüğünün tek başına “yarın, ertesi gün” gibi anlamları karşılamaktan ziyade, bir çeşit sıralama ifadesi olarak kullanılarak, UD “gün” kavramıyla birlikte “gün içinde” anlamını da verdiğini düşünmek daha uygun olacaktır.

Kumarbi mitosuna ait bu metinlerde, ayları ard arda sıralayarak doğumu belirtmesinin yanında “günler geçti” ifadesi ile mitos motifine uygun bir şekilde daha mistik bir kullanım söz konusudur.

KUB 33.118¹⁴⁴ (CTH 346.5.A)

8 *nu-uš-ša-an* UD.KAM^{HL.A} -uš [pa-a-er? ...]

9 [nu? IT]U 1^{KAM} pa-it ITU 2^{KAM} ti-ya-a[t ITU 3^{KAM} ITU 4^{KAM}]

10 [ITU] 5^{KAM} ITU 6^{KAM} ITU 7^{KAM} ITU 8^{KAM} ti-ya-[at nu ^{HUR.SAG}ua-a-ši-it-ta-aš]

¹⁴³ V.Haas, 1970, s.175-183; R.Lebrun, 1980, s.363-365, 369-370; I.Singer, 2002, s.106-107. Metin hakkında açıklama için bkz. Ş. Bozgun, 2019, 119.

¹⁴⁴ Transliterasyon için bkz. https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/hetkonk/hetkonk_abfrage.php_adresinden 15.01.2024 tarihinde erişildi. Kırık kısımların tamamlanması için bkz. aynı yer, ayrıca A. Kloekhorst, 2008, 887.

11 [tú]h-ḫi-eš-ke-u-ua-an ti-y[a-at]

8-11 Günler geçti(ler). 1 ay geçti, 2. ay geçti. 3 ay, 4 ay, 5 ay, 6 ay, 7 ay, 8 ay geçti.

Vasitta Dağı doğum sancısı çekmeye başladı.

KUB 33.119+KUB 33.120¹⁴⁵ (CTH 344.A)

Ay. IV

12' [ša-a]k-ki [D]A-a-aš-ša ḫa-at-ta-an[-na-aš LUGAL-uš ITU^{MEŠ}]

13' [k]ap-pu-iš-ke-ez-zi ITU 1KAM IT[U 2KAM ITU 3KAM pa-it]

14' [I]TU 4KAM ITU 5KAM ITU 6KAM pa-it [ITU 7 KAM]

15' [I]TU 8KAM IT[U 9]KAM pa-it nu ITU 10KA[M ti-ya-at nu I-NA]

16' ITU 10KAM KI-aš ú-i-ú-e-iš-ki[-u-an da-iš]

12-16 Bilge Kral Tanrı E.A ayları sayar; 1. Ay, 2. Ay, 3. Ay gitti. 4. Ay, 5. Ay, 6. Ay gitti. 7. Ay, 8. Ay, 9. Ay gitti. 10. Ay girdi ve 10. Ayda Yeryüzü haykırmaya başladı.

Bu noktada Hitit dilinin -belki Hurrice, Akadca kadar olmasa da- mitos, hikâye anlatımına yatkınlığını ya da en azından buna ayak uydurabilen bir yapısı olduğu düşünülebilir. İlk metinde doğumun 9. Ayla birlikte başladığı anlatımı görülmektedir. İkinci metinde ise doğumun 10. Ayda gerçekleştiği görülmektedir.

¹⁴⁵ Transliterasyon için bkz. https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/txhet_myth/exemplar.php?xst=CTH%20344&expl=A&lg=DE&ed=E.%20Rieken%20et%20al adresinden 12.12.2023 tarihinde erişildi. Tamamlamalar için bkz. G. Beckman, 1983, 36.

II.1.2. ÖĞLEN

Öğlen/Sıcaklık zamanı: *ḥandaiš meḥuni*

Anitta Metni (KBo 3.22) Öy. 17 ve 19 satırlarda ve KBo 53.257 8' satırda geçen ifade, *ḥandaiš-* sözcüğünün “sıcak” anlamına gelmesinden dolayı sözlüklerde “öğlen vakti” olarak yorumlanmıştır.¹⁴⁶ Yalnızca iki yerde karşılaşılan bir ifade olmasından dolayı başka bir yorumda bulunmak pek mümkün görünmemektedir:

KBo 3.22+¹⁴⁷ (CTH 1)

Öy.

17 ^{URU}ḥa[r-ki-ú]-na-an ḥa-an-ta-i-ši me-e-ḥ[u-ni

18 ^{URU}[]-ma-an iṣ-pa-an-di [na-ak(-ki-it EL-QE)]¹⁴⁸

19 ^{URU}u[a-aš]-ḥ[a-ni]-an ḥa-an-ta-i-ši me-e-ḥu-n[i

17-19 Harkiuana kentini öğle vaktinde, [] kentini ise gece işgal ettim.

Vashaniya kentini öğle vaktinde...

II.1.3. ÖĞLEDEN SONRA-AKŞAMÜSTÜ

Gün batımı, akşamüstü zamanı: *mištiliya meḥur*

Kavram için bugüne dek önerilen anlamlar arasında günün son, akşamın ilk saatleri,¹⁴⁹ akşamüstü kızılığ¹⁵⁰, bir öğün, yemek vakti,¹⁵¹ anlamlarının yanı sıra net olarak akşam yemeği vakti anlamları da verilmiştir.¹⁵²

¹⁴⁶ J. Friedrich 1951, 52; J. Friedrich-A. Kammenhuber, 1975, 161; J. Puhvel, 2001, 107; J. Tischler, 1977 A-H, 154.

¹⁴⁷ E. Neu, 1974, 10.

¹⁴⁸ Tamamlama için bkz. E. Neu, aynı yer.

¹⁴⁹ H. Otten – V. Souček, 1969, 98-99.

¹⁵⁰ J. Puhvel, HED-M, 165.

¹⁵¹ J. Tischler, HEG, L-M, 218.

¹⁵² CHD, L-N, 300, 301.

Aşağıdaki metinde, *mištiliya* kavramının bir zaman kavramı olarak mı yoksa başka bir durumun-olgunun adı olarak mı kullanıldığı pek belli değildir. Sözcüğün *halziya-* (çağırma eylemi ile birlikte kullanımı, bu yorumun yapılmasını gerekli kılmıştır:¹⁵³

KBo 48.138¹⁵⁴ (CTH 670.600)

1' LUGAL-uš-kán' Éḫa-le-e-en-tu-u-aš

2' [a]n-da pa-iz-zi mi-iš-ti-li-ia

3' [hal-z]i-ia-ri ḫa-an-te-ez-zi pal-ši

4' [^{DINGIR}T]a-ú-ri TUŠ-aš e-ku-zi

1-4 Kral ḫalentuua evine gider, *mištiliya* çağrılır. İlk önce tanrı Tauri için oturarak içer.

Bu metinde Kralın *ḫalentuua* evine bir şey yapmak için gittiği ve bu yapılacak şeyin de *mištiliya* olduğu görülmektedir. Sonrasında içme eyleminden bahsedilmesi ve “ilk önce” denilerek bir sıralama yapıldığının belirtilmesi üzerine, belki de bu metinde *mištiliya* sözcüğünü direkt olarak “akşam yemeği” ya da “bir çeşit özel yemek, sunu” anlamında kullanıldığı düşünülebilir.

İfadenin bir diğer geçtiği yer ise Ammihatna Ritüeli olarak bilinen KBo 5.2 numaralı metindir:

KBo 17.1¹⁵⁵ (CTH 416.A)

Öy. II

11 [ma-a-a]n mi-iš-ti-li-ya me-[...]

¹⁵³ CHD L-N, aynı yer.

¹⁵⁴ S. Alp, TTKY VI/23, 1983, 312, D. Groddek, DBH 38, 2012, 94. https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/TLHdig/tlh_xtx.php?d=KBo%2048.138 adresinden 10.11.2023 tarihinde erişildi.

¹⁵⁵ D. Groddek, AoF 23, 1996, 298; https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/txhet_besrit/intro.php?xst=CTH%20416&prgr=&lg=IT&ed=C.%20Montuori adresinden 26.10.2023 tarihinde erişildi.

12 [pé-e-taḫ]-ḫi ERÍN^{MEŠ}-na-an pé-e-[...] [...]

...

Akşam yemeği zam[anı], ... getireceğim, askerleri getire[ceğim]

...

Buradaki kullanım, *mištiliya meḫur* ifadesinin günün hangi kısmı ile birlikte değerlendirilebileceğine dair daha somut bir kullanıma sahiptir:

KBo 5.2¹⁵⁶ (CTH 471.A)

Ay. IV

27 nu-za EN.ŠÍSKUR a-da-an-na e-ša-ri ma-aḫ-ḫa-an-ma

28 mi-iš-ti-li-ya me-ḫur ti-i-e-ez-zi nu nam-ma

29 2 ḫu-ub-ru-uš-ḫi-e-eš ḫa-an-da-a-an-zi na-aš-ta ḫa-an-te-ez-zi

30 ^{GIŠ}BANŠUR AD.KID TU₇ BA.BA.ZA-kán ku-e-da-ni Ú-UL ki-it-ta-ri

31 nu-za ^{LÚ}AZU 1 MUŠEN.GAL da-a-i na-an-kán ŠA ^{DU}ŠEŠ-ni

32 it-kal-zi-ia ši-pa-an-ti

27-32 Kurban sahibi, *mištiliya* vakti gelince, yemek için oturur. Ayrıca 2 *ḫubrušḫi* kabını hazırlarlar sonra arpa çorbası koyulmayan hasır masaya Hekim 1 büyük kuşu alır ve onu Fırtına Tanrısının kardeşine temizce sunar.

Yine birkaç ritüel metinde daha *mištiliya meḫur* ifadesine rastlanmaktadır:

¹⁵⁶ R. Strauß, 2006, 216-252; M. Salvini - I. Wegner, 1986, 475; V. Haas et al., 1998, 77-79; I. Wegner, 2002, 297f.; A. Mouton, 2016, 282-319; L. Murat, Kizzuwatna'lı Rahip Ammihatna'ya ait bir Ritüel Metin (CTH 471). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi 2002; L. Murat, "Ammihatna Ritüelinde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri". ArAn 6/2, 2003.

KBo 17.74+¹⁵⁷ (CTH 631.1.A)

Ay. IV

35' [ma-a-an ḥ]a-aš-ša-an-zi mi-iš-ti-li-ia me-ḥu-ur tu-u[n-n]a-a[k-ki-iš-na]

36' [pa-a-an-zi...

35-36 onlar açınca *mištiliya* zamanı yatak odasına giderler...

Zaten metnin son kısımlarına denk gelen bu satırlardan sonra ritüel bitmektedir. Yani metinde anlatılan uygulamanın günün, daha doğrusu gün ışığının, son anlarına denk gelen bir zaman diliminde yapıldığını düşünmek, yanlış olmayacaktır. Bu da *mištiliya* zamanı için akşamdan önce, akşamüstü, akşam yemeği zamanı gibi anlamlar düşünülmesi gerektiği anlamına gelir.

mištiliya meḥur için Neu, *mištiliya* yemek vakti için kullanılan bir ifade olduğu düşüncesindedir.¹⁵⁸ Barsacchi de yemek zamanı ifadesine katılarak günün herhangi bir anına denk gelebilecek bir ifade olduğunu belirtir.¹⁵⁹ Metinlerde günün başlangıcının *mištiliya* olarak değerlendirebileceği bir veri açıkça yoktur.¹⁶⁰ Ritüel metinlerde genellikle kronolojik bir sıra takip edildiğinden ve KBo 17.74 numaralı metinde *mištiliya meḥur* ifadesi metnin sonlarına denk geldiğinden dolayı günün sonunda bir vakit olduğu düşüncesi daha ön plana çıkmaktadır. Daha öncede belirtildiği üzere Hititler için gün, Güneşin batmasıyla son buluyor olmalıdır. Gün ve gece ayrımı konusunda aşağıda daha ayrıntılı bir tartışma yapılmıştır.

¹⁵⁷ F. Barsacchi, 2017, 40.

¹⁵⁸ E. Neu, 1970, 42-43.

¹⁵⁹ Barsacchi, 2017, 65.

¹⁶⁰ S. Çilingir Cesur, 2020, 65.

II.1.4. AKŞAM

Hititçe metinlerde, gün batımından sonra gelen vakit *nekuz* sözcüğü ile ifade edilir.¹⁶¹

ne-ku-uz VBoT 58, IV.36; KUB 7.5 II.22; KBo 21.41+KUB 29.7 Öy. 58; KUB 13.4 II.75; KUB 9.22 III.38; KUB 7.53 I.24; KUB 9.32 I.4; KUB 13.10 Öy. 5; KUB 4.47 Öy. 11; KUB 29.4 II.28; KUB 11.22 I (9); KUB 41.17 Öy. I 18; KUB 46.52 Öy.? 16; KUB 12.41 Öy. 7; KUB 30.26 I.17; KBo 17.92 Öy. 6; KBo 5.1 II.4,8; *ne-ku-za* KUB 30.31 IV.20; KBo 24.45 Öy. 27; KBo 2.13 Öy. 19; KBo 13.220, 5; *ne-ku-uz-za* KBo 2.4 I.24; KUB 31.113, 14; KBo 13.220, 4; KBo 26.196 Öy. 4; KUB 10.92 I.16; IBoT 1.6 I.4; KBo 22.222 III.15; KBo 15.9 IV.(15); KBo 26.70 I.10.

Gün-gece kavramlarının metinde birlikte kullanımına güzel bir örnek teşkil etmesi bakımından, “Kikkuli Metni” olarak bilinen KUB 1.13 numaralı metne ait bazı kısımlar aşağıda verilmiştir. Ayrıca söz konusu metinde gün-gece kavramlarının yanında sabah, öğle, mevsimlere dair de anlatımlar mevcuttur:

KUB 1.13+¹⁶² (CTH 284.Tf01)

Öy. I

13 *ma-aḫ-ḫa-an-ma ne-ku-uz me-ḫur ki-ša-ri*

14 [n]a-aš-kán IŠ-TU É LÚKUS₇ pa-ra-a ú-ua-da-an-zi

15 [na-]a[š] tu-u-ri-ya-an-zi...

13-15 Fakat akşam zamanı olunca (akşam/gece olunca), onları seyis evinden getirirler ve onları arabaya koşarlar.

¹⁶¹ CHD L-N, 1989, 434 vd.

¹⁶² A. Kammenhuber, 1961, 54.

Sözcük, tek başına *nekuz* olarak kullanıldığı gibi *nekuz mehur* olarak da metinlerde yerini almıştır. Anlam olarak “akşam, gece, alacakaranlık” gibi karşılıkları vardır.¹⁶³ Friedrich’in de ifade ettiği üzere¹⁶⁴ *mehur* ifadesi ile birlikte “akşam vakti” anlamı veren bir zaman zarfı olarak kullanılmış olması muhtemeldir. Türkçede de benzer bir şekilde kullanılmaktadır ya da İngilizcede olduğu gibi evening ve evening time gibi anlamlara karşılık geldiği düşünülebilir.

Metnin devamına bakıldığında, günün bölümlerine dair ayrımlar net bir şekilde görülmektedir:

KUB 1.13+¹⁶⁵ (CTH 284.Tf01)

Öy. I

24 *ma-aḡ-ḡa-an-ma tu[-] ki[-ša-ri]*

25 *na-aš-kán IŠ-TU É [^{LÚ}KUŠ₇ pa-ra-a ú-ḡa-da-an-zi]*

26 *[n]a-aš tu-u-<-ri>-ya-an-[zi]*

24-26 Ancak gece yarısı(?) olunca, onları seyis evinden getirirler ve onları arabaya koşarlar.

Daha önceki satırlarda “*akşam olunca*” ifadesi ile başlanırken burada her ne kadar tartışmalı olsa da¹⁶⁶ “*gece yarısı olunca*” ifadesi ile karşılaşılmaktadır. Bir sonraki paragraf ise aşağıda da değinilecek üzere “*ertesi gün*” ifadesi ile başlayacaktır.¹⁶⁷

Bunun yanında, *nekuz* sözcüğünün birlikte kullanıldığı fiillere bakılırsa, *tiya-* ve *kiš-* fiillerine rastlanmaktadır.¹⁶⁸ Ayrıca *nekuz tiya-* ve *nekuz kiš-* olarak bakıldığında, *tiya-* fiili ile

¹⁶³ CHD L-N, 1989, 434; . HED N, 2004, 79; HEG N, 1991, 302.

¹⁶⁴ Friedrich 1952,150.

¹⁶⁵ A. Kammenhuber, 1961, 56.

¹⁶⁶ A. Kammenhuber, 1961, 56.

¹⁶⁷ **KUB 1.13 Öy. I** 37 *[m]a-aḡ-ḡa-an-ma lu-uk-kat-t[a na-aš(-kán) IŠ-TU É ^{LÚ}KUŠ₇]* 38 *[p]a-ra-a ú-ḡa-da-an-zi...*

birlikte kullanımı, akşamın girmesi, akşam vaktinin gelmesi, günün o saatinin yaklaştığı gibi daha soyut bir anlam ifade ederken, *kiš-* fiili ile birlikte kullanımının daha somut, daha nesnel bir anlam ifade ettiği düşünülebilir. Yani güneşin batması, kaybolması ile ifade edilen bir kavrama denk geldiğini düşünmek daha mantıklı olacaktır.

Bir doğum ritüelini anlatan aşağıdaki metinde, yukarıdaki ifadeyi desteklemektedir:

KUB 9.22¹⁶⁹ (CTH 477)

Ay. III

38 *ma-aḥ-ḥa-an-ma ne-ku-uz* MUL [*ua*]-*at-ku-zi*

39 *na-aš-ta* MUNUS *ḥar-na-a-ú-i an-da* [*pé*]-*e-ḥu-te-ez-zi*

38-39 Akşam, yıldız parıldayınca¹⁷⁰ kadını doğum sandalyesine götürür.

II.1.5. GECE

Gece sözcüğüne Hititçe metinlerde sıklıkla rastlanmaktadır. Sözcük Hititçe metinlerde *išpant*-¹⁷¹ ya da Sumerogram olarak GE₆ şeklinde geçmektedir. Gündüzün zıttı olarak kullanıldığı, bazı metin yerlerinden anlaşılmaktadır. Yine de günün hangi saatinden itibaren “gece” kabul edildiği ya da gecenin günden farklı bir zaman olarak mı kabul edildiği belirsizdir. Sözcükle ilgili ilk dikkat çeken durum, sondaki *-ant* türetme ekidir.¹⁷² Bu noktada, *ḥamešḥ(ant)-*, *zen(ant)-*, *gim(ant)-* sözcükleri akla gelmektedir.¹⁷³ Bu üç sözcüğün net bir ayrımı belli eden anlamlara sahip olduğu göz önüne alınırsa, *išpant-* için de benzer bir durum söz konusu olabilir.

Hurri tanrılarının ve yapılacak sunuların sıralandığı bir ritüel metinde şu ifade geçmektedir:

¹⁶⁸ CHD L-N, 435.

¹⁶⁹ G. Beckman, 1983, 96,97.

¹⁷⁰ Direkt çeviri olarak “sıçrayınca”. Yıldız parlamasının yanıp-sönme şeklinde olduğu düşünülerek, yıldız gökyüzünde görülmeye başladığında bu fiil kullanılmış olsa gerektir.

¹⁷¹ J. Friedrich, 1954, 89; J. Puhvel, HED E-I, 1984, 431-441; J. Tischler, HEG A-K, 1983, 411-414, A. Kloekhorst, 2008, 404.

¹⁷² J. Puhvel, Vol. 2, HED E-I, 435.

¹⁷³ J. Puhvel, Vol. 2, HED E-I, 435; A. Kloekhorst, 2008, 404.

KUB 25.44¹⁷⁴ (CTH704)

Öy. II

23' *nu*^{MUNUS}SANGA ^D*h*é-pá[t] Û^{LÚ}SANGA ^{D10} *ša-ra-a ti-ia-an-z[i]*

24' *[n]a-at UŠ-¹KÉ¹-EN-NU na-at-kán pa-ra-a pa-a-an-[zi]*

25' *¹ma¹-ah-ḫa-an-¹ma¹ iš-pa-an-za ¹ki¹-ša-ri na-aš-ta 1 [UDU^(?)]*

26' ^{LÚ}SANGA ^{D10} *¹IŠ-TU KAŠ A-NA ^DKASKAL¹.KUR ši-pa-an-¹ti¹*

27' *1 ¹MÁŠ.GAL-ma-kán A-NA¹ ^Dh*é-pát *ši-pa-an-ti*

28' *nam-ma-aš PA-NI ^{1D1}K[ASKAL].KUR-pát wa-ar-nu-an-[zi]*

23-24 Hepat'ın rahibesi ve Fırtına Tanrısı'nın rahibi yukarıya geçerler (çıkarlar). Onlar reverans yaparlar ve ileri giderler.

25-28 Gece olunca ise onlar bir koyun... Fırtına Tanrısı'nın rahibi biradan suyolu için sunar. Bir keçi ise Hepat için sunar. Ayrıca suyolunun önünde yıkanır.

Buradaki metnin önceki (okunabilen) kısımlarında herhangi bir zaman ifadesi geçmezken, birden “gece olunca” ifadesi ile karşılaşılmaktadır. Bu da daha önceki satırlarda yapılan eylemlerin gündüz gerçekleştirildiğini düşündürür. Burada gece ifadesinin net bir biçimde vurgulanması, Hititlerin gün kavramının akşamla birlikte bittiğinin düşünülmesi gerekliliğini vurgular. Zira metnin devamında, *ma-a-an lu-uk-kat-ta* ifadesi ile karşılaşılr.¹⁷⁵ Ancak yine de akşam ve gece ayrımı, hangi zamanın gece kabul edilmesi gerekliliği konusunda belirsizlikler var olmaktadır.

¹⁷⁴ I. Wegner, 2002, 164.

¹⁷⁵ Öy. II, 33.

Kikkuli Metni'nde pek çok zaman ifadesinin yanında gece kavramına da sıklıkla rastlanmaktadır. Zira atların gece eğitimi de savaşta yararlılıkları açısından önemlidir:

KUB 1.13¹⁷⁶ (CTH 284.Tf01)

Ay. IV

40 nu GE₆-an ħu-u-ma-an-da-an ú-zu-uĥ-ri-in 𒀭ÁD.DU.A [az-zi-ik]-kán-zi

41 EGIR-an-da-ma I-NA 10 MU-ŠI tu-u-ri-eš-ke-ez-[zi GE₆-ti-ma] ʿGE₆¹-ti

42 ʿte¹-pu pé-en-ni-eš-ke-ez-zi la-aĥ-ĥi-la-aĥ-ĥi-eš-k[e-nu-zi-ma-aš]

...

48 ma-aĥ-ĥa-an-ma-aš-kán I-NA UD 11KAM ar-ĥa la-a-an-zi

49 na-aš-kán aš-nu-an-zi wa-a-tar-ša-ma-aš pí-an-zi ʿú¹-[zu-uĥ-ri-in-na 𒀭ÁD.DU.A]

50 a-da-an-zi EGIR-an-da-ma 2 UP-NA ŠE an-da im-mi-i[a-an-da-an]

51 a-da-an-zi ma-aĥ-ĥa-an-ma n[e-k]u-uz me-ĥur ki-š[a-ri]

52 na-aš-kán IŠ-TU É LÚKU[Š₇ pa-r]a-a ú-wa-da-[an-zi]

...

57 nu GE₆-an ħu-u-ma-an-da-an [ú-z]u-uĥ-ri-[in 𒀭ÁD].ʿDU.A¹ az-zi-ik-kán-[zi]

40 Tüm gece kuru otu yerler.

41-42 Tekrar 10 gece (boyunca) boyunduruğa koşulur. Gecedен geceye (her gece) biraz yürütülür, kovalanır.

¹⁷⁶ A. Kammenhuber, 1961, 72.

48-52 Onbirinci günde çözürlürler (serbest kalırlar). Onlar beslenirler, su da verirler. Kuru otu da yerler. Sonra karıştırılmış 2 avuç tahıl yerler. Akşam olunca onları seyis evinden dışarı çıkarırlar.

...

57 Tüm gece kuru otu yemeye devam ederler.

Yukarıdaki metinde, 41. satırda “tekrar 10 gece” ifadesinin ardından yapılacak işlemler sıralanmakta ve ardından gelen yeni paragraf, yani 48. satır, “11. Gün” diye başlamaktadır. Bu noktada, gecelerin de günden sayıldığı düşünülebilir.¹⁷⁷ Metinle ilgili bir diğer anekdot ise, “11. gün” diyerek gündüzü işaret ettikten sonra 51. satırda “akşam olunca” ifadesinin kullanılmış olması ve sonrasında 57. satırda “tüm gece” denilerek sıralamaya uygun bir anlatımın benimsenmiş olmasıdır.

Bir başka tarihi metinde, gece ile ilgili bir tanımlama yapılmaktadır:

KUB 29.55+¹⁷⁸ (CTH 285)

Öy. I

1 *I-NA UD 10^{KAM} ma-a-an lu-uk-kat-ta nu nu-u-wa*

2 *iš-pa-an-da-an ap-pé-ez-zi-ia-aš ha-a-li-ia-aš*

3 *na-wis-i an-ku ha-ru-wa-na-a-ez-zi*

1-3 Onuncu günde, ertesi gün, gece ilk

Ölüm ritüellerinde (*šalliš ıaštaiš*)¹⁷⁹ günleri sıralı şekilde vererek neler yapılacağını anlatmasının dışında, gece yapılacak işlemlere dair de bilgiler bulunmaktadır:

¹⁷⁷ Gündüz ve gecenin birlikteliği konusunda KUB 10.81 10' DUD SIG₅ 11' iš-pa-an-ta-an-na e-ku-zi “iyi gün ve gece(ye) içer.”

¹⁷⁸ A. Goetze, 1933, 158; D. Groddek, 2004, 324.

KUB 39.7+¹⁸⁰ (CTH 450)

Ay. III

53 nu ku-it-ma-an GE₆-an la-ak-nu-u-[wa-an-zi] [nu QA-TAM-MA-pát iš-pa-an-ta-an-zi]

54 İ.DU₁₀.⟨GA⟩-ia-aš-ša-an ha-aš-ši-i[le-el-ḫu-u-wa-an-zi-pát]

55 na-at-kán ar-ḫa [zi-in-na-an-zi]

53-55 Geceyi geçirirlerken, aynı şekilde kurban sunarlar. Kaliteli ince yağı da ocağa dökerler ve onları tamamen bitirirler (hepsini kullanırlar).

Buraya kadar işlenen metinlerden, gecenin gündüz ve akşamdan kesin bir şekilde ayrıldığı anlaşılmıştır. Gece sözcüğünün ideogramının GE₆ (karanlık, siyah)¹⁸¹ olması, hiçbir gün ışığının kalmadığı saatlere denk geldiği bellidir.

II.2. HAFTA KAVRAMI

Hititçe arşivlerinde bugüne dek bulunmuş belgelerde hafta kavramına karşılık gelecek bir ifadeye henüz rastlanmamıştır. ATK metinlerinden “hafta” sözcüğüne karşılık olarak *ḫamuštum* ve “iki haftalık zaman” kavramına denk gelen *šapattum* terimleri bilinmektedir.¹⁸² 30 günlük bir ay döngüsü içinde 15 günlük bir süre makul görünebilir ancak bununla beraber, Ay hareketlerine göre gözlemlendiğinde 28-29 günlük bir süreçle karşılaşılmaktadır. Bu da o dönem için net bir hafta kavramının keşfedilmemiş değilse bile pratik kullanımda bir karşılığı olmadığını düşünülmesine yol açar.¹⁸³ Yine de *ḫamuštum* sözcüğünün “hafta” kavramına

¹⁷⁹ Hitit Ölüm Ritüeli için bkz. A. Kassian et al., 2002, 473-546.

¹⁸⁰ https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/txhet_besrit/exemplar.php?xst=CTH%20450.1.1.4&expl=A&lg=EN&ed=M.%20Kape%C5%82u%C5%9B adresinden 20.09.2024 tarihinde erişildi.

¹⁸¹ A. Ünal, 2016, 127.

¹⁸² Dercksen, 2011, 238.

¹⁸³ Tartışmalar için bkz. Dercksen, 2011, 238 vd.

denk gelmesi yönündeki olasılık, alanın uzmanlarınca genel kabul görmüş bir bilgidir denebilir.¹⁸⁴

Hititlere gelindiğinde ise durum daha belirsizdir. Ay adlarına dair bile kendilerine ait bir adlandırma yapmayan Hititlerin, ayı haftalara bölmek konusunda net bir bilgi aktarmamış olmalarına rağmen, konu ile ilgili birtakım çıkarımlar yapabilmeyi mümkün kılan bilgiler, çeşitli metinlerden elde edilebilmektedir. Bunlardan biri, Ammihatna Metni olarak bilinen CTH 471 katalog numaralı KBo 5.2 metnidir:

KBo 5.2¹⁸⁵ (CTH 471)

Ay. IV

43 *nu ši-ḫe-el-li-ia-aš wa-a-tar ma-aḫ-ḫa-an I-NA UD-MI MAḪ-RI-I*

44 *da-aš-ke-ez-zi na-at I-NA UD 7^{KAM}-ia QA-TAM-MA da-aš-ke-ez-zi*

45 *SÍSKUR ma-aḫ-ḫa-an I-NA UD^{KAM} MAḪ-RI-I iš-ša-i*

46 *na-at UD 7^{KAM} QA-TAM-MA iš-ša-i wa-aš-ši^{HL.A}-ma ma-aḫ-ḫa-an*

47 *I-NA UD-MI MAḪ-RI-I e-ku-zi na-at I-NA UD 7^{KAM}*

48 *QA-TAM-MA-pát ak-ku-uš-ke-ez-zi*

43-48 Temizlik suyunu ilk gün nasıl alırsa onu 7 gün aynı şekilde alır. İlk gün kurbanı nasıl gerçekleştirirse, Bu kurbanı 7 gün aynı şekilde gerçekleştirir. İlaçları ilk gün nasıl içerse, onu 7 gün aynı şekilde içer.

7 gün ifadesinin geçtiği bir başka metin, aşağıda verilmiştir:

KBo 32.19¹⁸⁶ (CTH 789)

Öy. II

20 *ma-a-an Ú-UL-m[a i-ya-]at-t[e-ni]*

¹⁸⁴ A. S. Baysal, 2016, 29.

¹⁸⁵ L. Murat, 2003, 107; R. Strauß, 2006, 232.

¹⁸⁶ E. Neu, 1996, 381.

21 *pa-ra-a tar-nu-mar*^{UR}[^U*E-eb-*]*la-i*^{GIŠŠÚ}.*A-aš URU-ri*

22 *nu-nam-ma* UD.7.KAM[*-az nu-u*]*š-ša-an am-mu-uk*

23 *šu-ma-aš tu-e*[*-eg-ga-ša-m*]*a-aš ú-ya-mi*

20-23 Eğer yapmazsanız, tahtın kenti Ebla'da serbest bırakmazsanız 7 günden (sonra, 7. günden itibaren) ben size kendim geleceğim.

Bu metinlerde -özellikle ilk metinde tekrar tekrar- vurgulanan 7 gün ifadesine bakılacak olursa, bazı sayıların hemen her toplumda özel anlamlar içerdiği yaygın bilinen bir bilgidir.¹⁸⁷ Özellikle Mezopotamya'da, gerek Sumerlerde gerekse ardından gelen Asur ve Babil uygarlıklarında takvimin 7. ayı, 7. günü gibi kavramlar uğursuzluk, kötülükle eşleştirilmiştir.¹⁸⁸ 7 sayısı, Hititler için hafta anlamında olmasa bile ritüelik bir uygulamada özel bir anlam içermektedir. Peki bu ritüel için neden 7 gün ifadesi kullanılmıştır? Az önce de bahsedildiği üzere, hafta olarak düşünülmesi bile Ay'ın hareketlerine göre oluştuğu bilinen 1 aylık zaman dilimi içinde Ay'ın 7 günlük döngüler halinde seyretmesi, Mezopotamya'da olduğu gibi Hititlerce de biliniyor olmalıydı. Hazırlanan ilacın 7 gün boyunca kullanılması, hatta sabah ve akşam olarak günde iki kez kullanılması,¹⁸⁹ ritüelik bir uygulamanın da ötesinde astronomik gözlem bilgisinin yanında daha önceki denemelere de dayalı sistematik bir program olarak düşünülmelidir. 7 gün süre verilerek ondan sonra eyleme geçileceğini belirtilmesi de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Buna göre 7 gün olarak özellikle belirtilmesi, 1 aylık süre içinde 6-7 günlük süreler içinde gerçekleşen bir döngünün işaret edildiği kabul edilmelidir.

¹⁸⁷ M. Cohen, 1993, 391.

¹⁸⁸ M. Cohen, 1993, 391.

¹⁸⁹ L. Murat, 2003, 108.

II.3. AYLAR

Hititçe metinlerde ITU ideogramı ile belirtilen ay kavramı, bir zamansal döngüyü ifade etmek üzere kullanılmıştır, örneğin ITU 3 KAM denildiğinde, bu tanım 3. Ayı ifade etmektedir. Bir de Anadolu ve Hitit kültüründe gökyüzü nesnesi olarak kullanılan Ay vardır. Tamamen Hitit-Luvi kültürüne ait bir adlandırma ile *arma-* olarak bilinen terim,¹⁹⁰ Anadolu'nun geri kalanı ve Mezopotamya kültüründen ayrılmaktadır.¹⁹¹ Hattilerin Kašku,¹⁹² Mezopotamya'da Sin,¹⁹³ Hurrilerin Kuşu¹⁹⁴ olarak bildiği Ay tanrısı, Hitit inancında kendine "Gök Gürültüsü Festivali "nin içinde yer bulur:¹⁹⁵

KUB 32.135 + KBo 21.85¹⁹⁶ (CTH 630)

Öy. I

1 *ma`-a-an* ^DZUEN-*aš* EZEN₄-*ni wa-ar-pu-wa-an-zi*

2 *nu`-za* LUGAL-*uš wa-ar-ap-zi ma-a-aḫ-ḫa-an-ma-kán* 'LUGAL'-*uš*

3 *IŠ-TU É.DU*₁₀.*ÚS.SA ú-ez-zi nu te-e-et-ḫa* 'na-*aš-ta*'

4 *ma-a-an* LÚ ^DIŠKUR *an-da na-a-ú-i tar-na-an-zi nu* EZEN₄ ^D [30]

5 *ar-ḫa da-a-li-`ia`-an-zi nu* EZEN₄ *te-et-ḫu-wa-aš*

6 *i`-ia-an-zi*

1-6 Ay Tanrısının bayramında yıkayacakları zaman, Kral yıkanır. Kral, banyodan gelince gök gürültüsü orada Fırtına Tanrısının adamını henüz bırakmadan Ay Tanrısının bayramını bitirmeyecekler ve Gök Gürültüsü bayramını yapmayacaklar.

¹⁹⁰ E. Laroche, 1946-1947, 80; Haas, 1994, 374.

¹⁹¹ HED-A, 1984, 153.

¹⁹² E. Laroche, 1946-1947, 28; Haas, 1994, 377.

¹⁹³ Haas, 1994, 542.

¹⁹⁴ E. Laroche, 1946-1947, 53; Haas, 1994, 398.

¹⁹⁵ Haas, 1994, 375; Barsacchi, 2012, 5, 18.

¹⁹⁶ Transliterasyon için bkz. https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/TLHdig/tlh_xtx.php?d=KUB%2032.135 adresinden 21.12.2023 tarihinde erişildi.

Ay tanrısı ve gök gürültüsü “Gökten Düşen Ay” masalı ile de bilindiği üzere, Hatti-Hitit kültürü ile bağlantılıdır. Sözcüğün Hititçe karşılığı olarak *arma-* ifadesine bakıldığında, “hamile kalmak, hamile olmak” anlamlarına gelen *armai-* fiili ile olan ilişkisi oldukça net ifade edilebilir.¹⁹⁷ Ay ve kadınlar arasındaki bağlantı, pek çok kültürde karşılaşılan bir unsur olarak göze çarpmaktadır.

Bununla birlikte, ayların sıralanması konusunda bilgi veren kehanet metinlerinde de birtakım uygulamalar olduğu göze çarpmaktadır:

KUB 16.20¹⁹⁸ (CTH 572.II.2.2.)

9' M[U *ku-i*]t *ya-aḥ-nu-um-me-en nu A-NA MU-ti k[u-it*

10' *nu-^rza-kán^r DUTU^{ŠI} LUGAL-u-*ez-na-ni e-ša-ri m[a-a-an-ma-za**

11' *A-NA DUTU^{ŠI} I-NA ITU 12^{KAM} LUGAL-*ez-na-ni [a-ša-a-tar**

12' *ma-la-a-an ḥar-te-ni...*

9-12 yıl dönsün (bitsin), yıl için majeste krallıkta olur. Eğer majeste için 12. Ayda kral olursa (bunu) onaylarsınız.

Bu sıralamanın ise neye göre yapıldığı belirsizdir. Yine de “13 Ay”¹⁹⁹ şeklinde yapılan bu sıralamanın, bir yıllık döngüyü ifade ettiği oldukça açıktır.

Bir doğum kehaneti metninde ayların sıralanışı ve kehanetin sunulduğu ifade edilmektedir:

KUB 8.35²⁰⁰ (CTH 545)

Öy.

X+1' [*ma-a-an(-) IGI-zi ITU-mi DUMU-aš mi-i]a-ri a-pa-a-aš-za DU[MU-aš ŠA A-BI*
-ŠU] É-er ar-ḥa u-i-ia-ia-zi EGIR-pa UD^{KAM}-ti-ma-at an-da ar²-n[u²-z]i

¹⁹⁷ HED-A, 1984, 154, 155.

¹⁹⁸ Th. van den Hout, ZA 81, 1991, 284.

¹⁹⁹ 13. Ay ile ilgili açıklamalar için bkz. yukarıda sf. 7-9.

²⁰⁰ K.K. Riemschneider, 2004, 103 vd.

2' [ma-a-an I-NA ITU 2^{KAM} DUMU-aš] mi-ia-ri a-pa-a-aš DUMU-aš ŠÀ-aš hu-u-iš-ù
a-tar ME-zi I-NA ITU 3^{KAM} DUMU-aš mi-ia-ri a-pa-a-aš NÍG.SI.SÁ-[t]ar a-uš-zi
3' [I-NA ITU 4^{KAM} DUMU-aš] mi-ia-ri a-pa-a-aš DUMU-aš GIG-ri ma-a-an I-NA IT
U 5^{KAM} DUMU-aš mi-ia-ri UD^{KAM.HI.A}-uš-ši ma-ni-in-ku-eš-ša-an-zi
4' [I-NA IT]U 6^{KAM} DUMU-aš mi-ia-ri a-pé-e-da-ni DUMU-li at-ta-aš an-na-aš e-ku
-ni-mi kat-ta-an GIN-an-zi a-pa-a-aš-kán DUMU-aš ÍD-az
5' [hu-ù]a-an-ta-za IZI-za la-ap-pa-za i-ia-at-ta-ri I-NA ITU 7^{KAM} DUMU-aš i-ia-ri a-
pu-u-un DUMU-an DINGIR-LIM-iš ka-ni-eš-zi
6' I-NA ITU 8^{KAM} DUMU-aš mi-ia-ri a-pa-a-aš-za DUMU-aš hal-ki-in
KÛ.BABBAR-ia i-ia-zi I-NA ITU 9^{KAM} mi-ia-ri a-pa-a-aš DUMU-aš a-ki
7' ma-a-na-aš Ú-UL-ma a-ki nu a-pé-el A-BU-ŠU AMA-ŠU pít-tu-li-ia-aš ú-e-mi-ia-zi
8' I-NA ITU 10^{KAM} DUMU-aš mi-ia-ri É-ri-aš-kán ku-e-da-ni EGIR-an mi-ia-ri nu É-
er dan-na-at-te-eš-zi
9' I-NA ITU 11^{KAM} DUMU-aš mi-ia-ri a-pa-a-aš DUMU-aš in-na-ra-u-e-eš-zi I-NA I-
TU 12^{KAM} DUMU-aš mi-ia-ri a-pa-a-aš DUMU-aš LÚŠU.GI-eš-zi
10' n[u-z]a DUMU^{MEŠ} me-ek-ki i-ia-zi I-NA ITU 13^{KAM} DUMU-aš mi-ia-ri NU.GÁL
ku-it-ki

1-10 Eğer bir çocuk ilk ayda doğarsa]; bu çocuk [babasının] servetini dağıtacak, daha sonraki günlerde bir araya getirecek. Eğer bir çocuk] 2. ayda doğarsa; bu çocuk “kalbin yaşamını”(?) getirecektir. Eğer bir çocuk 3. ayda doğarsa; bu çocuk doğruluğu görecektir. 4. ayda bir çocuk] doğarsa; bu çocuk hastalanacaktır. Eğer bir çocuk 5. ayda doğarsa, günleri kısa olacak. 6. ayda bir çocuk doğar; bu çocuk babanın (ve) annenin soğukluğunu (bünyesinde) yürütecek. O çocuk ısınmış nehirden parlayan ateşten yürüyecek. 7. ayda bir çocuk doğacak; bu çocuğu tanrı ortaya çıkaracak. 8. ayda bir

çocuk doğar; o çocuk tahılı ve gümüşü yapacak (üretip kazanacak). 9. ayda bir çocuk doğar; o çocuk ölecek; ama ölmezse, onun babası ve annesi endişe bulacak. 10. ayda bir çocuk doğar; doğduğu evde ev boşalır. Bir çocuk 11. ayda doğar; o çocuk güçlü olacak. Bir çocuk 12. ayda doğar; o çocuk yaşlı olacak ve pek çok çocuk yapacak. Bir çocuk 13. ayda doğar; (bu) hiçbir şey ifade etmez.

Hitit takviminin günümüz takvimindeki Mart-Nisan arası bir dönemde başladığı kabul edilirse, yukarıdaki metinde yer alan kehanetlere bazı açıklamalar getirilebilir. Örneğin 8. Ayda doğan çocuk neden tahıl üretip gümüş kazanır; çünkü bu ay kabaca Eylül-Ekim dönemine denk gelmektedir. Sonraki ayların ise soğuk dönemlere denk gelmesi nedeniyle bu aylarda doğan çocukların ve ailelerinin sıkıntılarla karşılaşması muhtemel görülmüştür.

Her gün, her ay ya da aydan aya gibi tekrarlayan zaman ifadeleri olarak da kullanıma rastlanmaktadır. Bununla ilgili örnek metinler aşağıda verilmiştir:

KUB 21.46²⁰¹ (CTH 254)

Öy. I

6 [nu ka-a-ša ITU-mi ITU-mi] A-NA SAG.DU ^mHa-at-tu-ši-li

7 [LUGAL.GAL Û A-NA SAG.DU ^fPu-du-ḫé-p]a MUNUS.LUGAL.GAL (Silinmiş)

8 [Û A-NA DUMU^{MEŠ}-ŠU-NU DUMU.DUMU^{MEŠ}-ŠU-NU kat]-^rta^r ḫa-aš-ša

ḫa-an-za-aš-ša še-er

9 [li-in-ku-u-e-ni nu ka-a-ša ke-e-da-ni] ^rli-in-ga-i^r

10 [LI-IM DINGIR^{MEŠ} tu-li-ia ḫal-zi-ia-an-te-eš nu uš-kán-d]u iš-ta-ma-[aš-kán-du]

²⁰¹ J. Miller 2013, 62.

6-10 İşte her ay (aydan aya) Büyük Kral Hattuşili için ve Büyük Kraliçe Puduhepa için ve onların çocukları için, torunları için sonraki nesilleri üstüne yemin edeceğiz. İşte burada yemin (için) Bin Tanrı meclisi çağrılmıştır ve görsünler, işitsinler.

Çok daha iyi bilinen bir diğer metin olan I. Hattuşili'nin Vasiyetnamesi'nde de ardılı I. Murşili için, yazdırdığı tabletin ona her ay okunması gerektiğini ifade etmiştir:

KUB 1.16+KUB 40.65²⁰² (CTH 6)

Ay. III

55 [LUGAL.GA]L *la-ba-ar-na A-NA^mMu-ur-ši-i-li DUMU-ŠU*

56 [*me-mi*]-*iš-ke-u-an da-a-iš ud-da-a-ar-me-et-ta pé-eh-ḫu-un nu ki-i*

57 [*tup-p*]i ITU-mi ITU-mi *pé-ra-an-ti-it ḫal-ze-eš-ša-an-du...*

55-57 Büyük Kral Labarna oğlu Murşili için dedi ki; sana verdiğim sözlerimi ve bu tableti her ayın başında sana (senin önünde) okusunlar.

Kikkuli Metni olarak bilinen metinde de tekrarlayan zaman ifadelerine rastlanmaktadır:

KUB 1.13²⁰³ (CTH 284)

Ay. III

56 nu I-NA UD 10 KAM *pí-en-nu-ma-an-zi 2 [DANNA] ar-nu-an-zi*

57 UD-at UD-at-ma *te-pu pí-[en-ni-eš-k]i-iz-zi*

56-57 10 gün (boyunca) arabaya koşarlar 2 mile ulaştırırlar (2 mil mesafe sürerler).

Her gün (atları) bir miktar sürmeye devam eder.

²⁰² Sommer F. - Falkenstein A. 1938, 14.

²⁰³ A. Kammenhuber, 1961, 68.

Bu gibi ifadeler Hititlerin, günbaşı-günsonu, aybaşı-aysonu, yılbaşı-yılsonu gibi kavramları da aslında kabullendiklerinin bir başka açıdan doğrulamasıdır. Günümüz uygulamalarına bakıldığında günün hangi saat ile başladığını-bittiğinin, ayın hangi gün ile başladığını-bittiğinin, yılın hangi ay ile başlayıp-bittiğinin net bir şekilde bilinmesi olasıdır. Zamanın ölçüme değil gözleme göre belirlendiği Hititler döneminde ise birtakım referans noktaları ile de bu süreçler biliniyor olmalıdır. Örneğin sabahyıldızı, yukarıda yer alan metinlerde olduğu gibi günün başlangıcı için net bir ifadedir. Bahsedilen yıldız, aslında bir yıldız olmayan ancak Güneşsiz gökyüzündeki en parlak gök cismi olan Venüs gezegeni olmalıdır. Hem parlaklığı ile kolayca ayırt edilebilmekte, hem de Venüs oldukça yavaş hareket eden bir gezegen olduğu için gökyüzündeki konumu çok fazla değişmemekte ve hemen hemen her mevsimde aynı noktada net bir şekilde fark edilebilmektedir.

Ayların sıralanması ve anlamlandırılması konusu ile ilgili olarak, ayları listeleyen ve “Ağıtların Çağrısı” olarak adlandırılan Akadca bir metin ön plana çıkmaktadır:

KUB 4.46+KUB 43.1²⁰⁴ (CTH 546)

Öy. I

1' [I-NA ^{ITU}BÁR.ZA]G.´GAR´ UD´ 1[5]´KAM´ [ZA ši-gu li]l-si TÚG-sú
DADAG

1' Nisannu ayında, 15 günde: Bir adam ağıt yakacak] (ve) giysisini temizleyecektir

2' [] ´ZA´.[BI] ´*ul*´-tab-bar

2' (o zaman) söz konusu adam yaşlanacaktır.

3' [I-NA ^{IT}]U´GUD´.SI.´SÁ´ UD 15KAM ZA ši-g[u li]l-si [T]ÚG-´sú
DADAG´

²⁰⁴ J.C. Fincke, 2009, 111-125.

3' Ayaru ayında, 15. günde: Bir adam ağıt yakacak ve giysisini temizleyecektir

4' [] ŠÀ-ʿšuʿ [] DÙG-ab

4' (o zaman) kalbi tatmin olacaktır

5' [I]-ʿNAʿ ʿITUʿSIG₄.A UD 15KAM ZA ši-gu [li]l-ʿsiʿ [T]ÚG-sú
DADAG

5' Simanu ayının 15. günü: Bir adam ağıt yakacak ve giysisini temizleyecektir

6' [] ʿÉʿ LÚ [D]AGAL-eš

6' (o zaman) adamın evi genişleyecek

7' ʿI-NAʿ ITUŠU.NUMUN.NA ʿZAʿ ši-gu N[U i-si-is-s]i
TÚG-sú NU.DADAG

7' Dūzu ayında: bir adam bağırmamalı şikâyet etmemeli veya elbisesini temizlememelidir

8' ZA.BI ina k[i-im?-ti?-šú?
in-n]a-saḥ!

8' (aksi takdirde) acı çeken adam ailesinden koparılacaktır

9' ʿI-NAʿ ITUʿNE.NE.GAR ZA ši-ʿguʿ [lil-si TÚG-sú
DAD]AG

9' Abu ayında: bir adam ağıt yakacak ve elbisesini temizleyecek

10' [] 10+ZA ʿKIʿ DA[M-šú?
ŠÀ?-šú? DÙG?-ab?]

10' (sonra) sonra erkeğin yüreği onunla (karısı sayesinde) tatmin olacaktır

11' [I-NA ʿ]ʿTUʿKIN.DINANNA ZA ši-g|u NU i-s[i-is-si
TÚG-sú NU.DADAG

11' Ulūlu ayında: Bir adam ağıt yakmamalı (ve) elbisesini temizlememelidir

12' [I-NA ITUʿDU]ʿKÙ ZA ši-gu lil-ʿsiʿ [

12' Tašritu ayında: bir adam ağıt yakacak...

13' [I-NA ^{ITU}APIN.DU₈].^ʿA^ʿ ZA ši-gu lil-[si

13' Araḥšamna ayında: Bir adam ağıt yakacak...

14' [I-NA ^{ITU}GAN.GAN.NA] ZA [ši-gu NU i-si-is-si TÚG-sú
NU.DADAG]

14' Kislimu ayında: Bir adam ağıt yakmamalı (ve) elbisesini temizlememelidir

15' [] Z[A

15' (aksi takdirde) adam...

16' [I-NA ^{ITU}AB.BA.È ZA] ^ʿši^ʿ-[gu

16' Tebetu ayında: bir adam... yapacaktır/yapmayacaktır...

Öy. II

1' ^ʿT-[N]A [^{ITU}ŠU.NUMUN.NA

1' Dūzu ayında...

2' I-NA I^{TU}NE.NE.GAR

2' Abu ayında...

3' I-NA ^ʿITU^ʿ[KIN.DINANNA

3' Ulūlu ayında...

4' I-NA ^{ITU}D[U₆.KÙ

4' Tašritu ayında...

5' I-NA ^{ITU}A[PIN.DU₈.A

5' Araḥšamna ayında...

6' I-NA I^{TU}GAN.GAN.NA

6' Kislimu ayında...

7' I-NA I^{TU}AB.BA.È

7' Tebetu ayında...

8' [

9' I-NA [ITU^{ITU}ZÍZ.A.AN

9' Šabātu ayında...

10' [

11' I-N[A^{ITU}ŠE.KIN.KU₅

11' Addaru ayında...

Hititlerin bu metin de dâhil olmak üzere hiçbir metinde ay adına dair Hititçe bir adlandırma vermemiş olması, direkt olarak Sumerce ya da sıralama olarak (3. Ay, 5. Ay vb) şeklinde ayları kullanmış olmaları ilginçtir. Olasılıkla kendileri de sıralamaya göre ayları biliyorlar ve bu şekilde kullanıyorlardı diye yorumlamanın mümkün olduğu düşünülebilir.

Bir başka ritüel metninde de aylara dair bir anlamlandırma ve ritüelin bir parçası olarak şikâyette bulunma anlatılmaktadır:

KUB 4.47²⁰⁵ (CTH 432)

8 nu *ya-aš-du-li du-ud-du ħal-za-i i-ia-az-zi-ma-at ki-iš-ša-an nu SIG_s-an-da-aš*

9 A-NA ITU^{HL.A} *ku-e-da-ni im-ma ITU^{KAM}-mi du-ud-du ħal-za-i nu SIG_s-in*

10 I-NA UD 5^{KAM} I-NA UD 8^{KAM} I-NA UD 16^{KAM} I-NA UD 26^{KAM} I-NA UD 28^{KAM} (Si
linmiš) SIG_s-in

8-10 Sonra da işlediği suçtan dolayı merhamet diler ve (bunu) şöyle yapar: Hangi ayda²⁰⁶ merhamet dilerse dilesin, bu olumludur: 5. gün, 8. gün, 16. gün, 26. gün (ve) 28. gün olumludur.

²⁰⁵ J.C. Fincke, 2009, 119; G. Beckman, 2007, 74.

²⁰⁶ Krş. Beckman 2007, 74.

Metinden de anlaşıldığı üzere aydan sonra günleri sırlamaya başlarken 28. güne dek sıralamayı sürdürmektedir. Bu da bir ayın 28 gün (belki bazı aylarda daha fazla olabilir) sürdüğünü düşündürmektedir.

Hititçe metinlerde ay olgusunun Hititlerin zaman algısında nasıl yer ettiği ile ilgili Ortaköy/Şapinuva arşivinden çıkan bir metinde geçen bir ifade oldukça dikkat çekicidir.²⁰⁷ Konuyla ilgili olduğu düşünülen kısma ait transliterasyon ve çeviri çalışması aşağıda sunulmuştur.²⁰⁸

...
11']ITU^{HLA} **ma-ni-ku-ua-an-t[e-**
12']MU^{HLA} **mar-ki-is-da-a-[**
...

Bir çeşit kehanet metni olduğu düşünülen metnin 11. satırında geçen maninkuanteš, Pl. Nom. “Kısa, yakın, bitişik” anlamında bir sıfattır.²⁰⁹ ma(n)ni(n)kuant ifadesinin “(mesafe) yakın, yanı başında, (zaman) kısa, yakın” anlamları da verdiği bilinmektedir.²¹⁰ Metinde sıfattan önce gelen ITU ifadesi nedeniyle zaman anlamında değerlendirilmesi gerektiği ortadadır. Burada ilginç olan durum ise, maninkuvan sıfatının Boğazköy metinlerinde çoğunlukla MU, yani yıl ifadesi ile geçmesidir.²¹¹ Sıfatın MU sözcüğü ile kullanımında büyük oranda genelden özele doğru, yani önce yıl ifadesi, sonrasında gelen satırlarda ise ay ya da gün ifadelerine yer verilirken,²¹² burada tam tersi biçimde önce ay, sonra yıl ifadesi kullanılmıştır.

²⁰⁷ İlgili metin üzerindeki çalışmalar devam etmekte olup daha sonra yayınlanacaktır.

²⁰⁸ İlgili satırları kullanmama izin verdiği için Prof. Dr. Aygül SÜEL’e teşekkürlerimi sunarım.

²⁰⁹ A. Ünal, 2016, 336.

²¹⁰ CHD L-N, 1989: 171, 172.

²¹¹ KUB 1.1 (Ap. III.Ĥat), I, 14 “A-NA ^mĤattušiliya MU^{KAM} ^{HLA} maninkuanteš” Ĥattušili için yıllar kısaltır. H. Otten, 1981, 4; geçtiği diğer yerler için bkz. A. Goetze, 1951, 468.

²¹² İlgili örnekler için CHD L-N,173.

Söz konusu metnin 12. satırında geçen markistai-, “birini hazırlıksız yakalamak, baskın yapmak” anlamlarında fiildir.²¹³ Fiilin metinlerdeki kullanımlarına bakıldığında, “birini şaşırtmak, baskın yapmak, hızlı hareket etmek”;²¹⁴ KBo 14.19, ii-24 (*I-NA KUR* ^{İD}*Da- ha[] mar-ki-is-ta-ah-hu-un* “Daha[]Nehri ülkesine baskın yaptım.);²¹⁵ KBo 26.121, ii. 8-9 (*mar-ki-is-ta-ah-h[i-ir]*);²¹⁶ KUB 26.52, 5 (*mar-ki-es-ta-ah[-]*) kullanımları ile geçmektedir. KBo 26.121 numaralı metnin Öy. II 8-9 satırlarda geçen “*kišan le memai... [] markištahhir*-Böyle konuşma... beni şaşırttılar, kandırdılar” ifadesi ise yine hızlı hareket ettirme, telaşlandırma anlamında kullanılmış olsa gerekir.

Boğazköy metinlerinden iyi bilinen bir kavram olan *maninkuuant* ifadesinin gerek mesafe gerek zamansal anlamda “kısa” olma durumunu işaret ettiği bellidir. Burada zamanla ilgili bir ifade, yani ITU, ile geçtiği için “*ayların kısalması*” şeklinde düşünmek yanlış olmayacaktır. Ayrıca –her ne kadar kırık kısma denk gelmiş olsa da– ortaç formunda kullanıldığı için “*aylar kısalmış*” ya da “*kısalmış aylar*”, doğru bir çeviri olacaktır. Sonraki satırda geçen *markišta(h-)* fiili ise Boğazköy metinlerinde zaman ifadeleri ile sık geçen bir fiil değildir.²¹⁷ Metnin ilgili yerinde okunabilen kısımları bir bütün olarak değerlendirdiğimizde söz konusu satırları “*aylar kısalmış(sa?) yıllar hızlanır*” şeklinde bir çeviriyle vermek doğru olacaktır. Bu durumda söz konusu yapının da bir çeşit deyimsel ifade olarak değerlendirilmesi gerektiği düşünülmelidir.

²¹³ CHD L-N, 190.

²¹⁴ CHD L-N, 1989: 190; HED-M, 2004: 77; A. Ünal, 2016, 340.

²¹⁵ D. Groddek, 2002, 330, 337.

²¹⁶ A.M. Polvani, 1992, 453. Ayrıca bkz. E. Rieken et al. (ed.) https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/txhet_myth/intro.php?xst=CTH%20334.10&prgr=&lg=DE&ed=E.%20Rieken%20et%20al. Adresinden 20.07.2024 tarihinde erişildi.

²¹⁷ Krş. HED-M, 2004: 77; KBo 41.201 Öy. II 3-5: *mān-ma-kān kedaš UD^{H1A} markištauuar ŪL kuitki UGU išparzai...* “Eğer bu günlerde acil bir durum ortaya çıkmazsa...”

II.4. MEVSİMLER

Modern anlamda mevsim, Dünyanın Güneş etrafında hareketi sonucu oluşan sıcaklık değerleri, yağış türü ve durumu gibi koşulların organize edildiği bir sistem bütünüdür. Mevsimlerden bahsederken Hitit metinlerinden tespit edilen ve mevsimlerle ya da mevsimsel olaylarla ilgili bayramların adlarını sıralamak gerekecektir zira Hititlerin bayramlarını mevsimsel döngülere göre sıraladıkları hatta mevsimlerle adlandırdıkları bayramları olduğu bilinmektedir.²¹⁸

Adı Sumerce olan bayramlara göz atmak gerekirse:

EZEN AN.TAḪ.ŠUM: AN.TAḪ.ŠUM bitkisi bayramı

EZEN ITU: Ay bayramı

EZEN GIBIL: yenilik bayramı, yeniay bayramı

EZEN MU: yıl bayramı

EZEN MU.KAM-aš SAG.DU-aš (CTH 629): yılbaşı bayramı?

EZEN ŠE₁₂-aš: Kış bayramı

EZEN ŠU.KIN(.DÙ): saban bayramı

EZEN Ú.BURU: hasat bayramı

Adı Akadca olan bayramlar da vardır. Örneğin;

EZEN *KUŠŠI*: kış bayramı

Adı Hititçe, Hattice ya da diğer Anadolu dillerine ait bayramlar;

EZEN *ḫamešḫi*: ilkbahar bayramı

EZEN MU-aš *meyanaš*: yılın bir zamanı, yeni yıl bayramı

EZEN *nuntariyašḫaš*: hız bayramı/sonbahar bayramı

EZEN *purulliyaš*: toprak, yenilenme, yeni yıl bayramı

²¹⁸ H. Hoffner, 1967, 39-41.

EZEN ŠE₁₂ *harpiya*: kış hasadı bayramı

EZEN *uītaššaš*: yıllık bayram

EZEN *zeniyaššiš*: sonbahar bayramı

Tek bir mevsimden söz eden metinlere de rastlanmakla beraber, özellikle ritüel ve annallerde karşılaşılan mevsim adları, genelde bu tür metinlerde ikisi ya da üçü birarada verilmektedir. Bu nedenle kaynak metin tekrarına düşmemek için örnek metinler içerdikleri mevsim adlarına göre tek tek ayrılmadan birarada verilmiştir. Bahar mevsiminde kutlanan bayramlar sırasında Tanrı statüsünün *huuāši* taşının üstüne konulması seramonisi orada gerçekleştirilen ritüel, bayram kutlamasında zirveye çıkılan nokta olarak kabul edilir. Bu durumda bahar mevsiminde kutlanan bayramlar 2-3 gün arasında sürebilirken, sonbahar mevsiminde kutlanan bayramlarda ise genelde 1 gün sürmektedir.²¹⁹ Mevsimlerin süreleri, günümüzde de geçerli birtakım tarım uygulamaları ve iklimsel koşullara bakılarak yaklaşık olarak bir süre halinde ifade edilerek tahmini bir yaklaşım sergilenir.

Mevsimlere bakıldığında, metinlerdeki kullanımı açısından kış ve güz mevsim adlarının kullanımı, tek başına ilkbahar sözcüğünün kullanımından daha az görünmektedir. Ayrıca pek çok metinde kış ve yaz, ilkbahar ve sonbahar, sonbahar ve kış gibi kullanımlara da rastlanmaktadır. Bu kullanımları örneklendirmek için aşağıda ilgili metin yerleri sunulmuştur.

Hitit metinlerinde çeşitli mevsimlere ait adlandırmalara da rastlanmaktadır ve mitoslardaki ifadeleri, yani yeryüzünün bereketi, bunun coşkuyla karşılanması, havanın ve güneşin durumu, çeşitli mevsimlere uygun çeşitli bitkiler ve ürünlere ait sembolleştirmeler gibi kavramlarla da karşılaşılmaktadır.

AN.TAḪ.ŠUM bayramına ait bir metinde şu ifadeler geçmektedir:

KBo 71.23²²⁰ (CTH 625)

²¹⁹ F. Barsacchi 2017, 19.

²²⁰ D. Schwemer, *Mesopotamia* 52, 2017, 55-64.

1.e

1 [ma-a-an ha-m]e-eš-ʿhiʿ AN.ʿDAḪ.ŠUM^{SARʿ}-aš ʿme-ḫurʿ

2 [nu LUGAL-uš^{URU}]ʿPÚʿ-*na-za* ʿ^{URU}KÚʿ.BABBAR-ši ú-*ez-zi*

3 [x x x x-š]aʿ ʿEZEN⁴-aš ʿaʿ-*pi-ya ki-i-ša*

1-3 İlkbaharda, AN.DAḪ.ŠUM bitkisi (olduğu) zaman/ AN.DAḪ.ŠUM zamanı²²¹

Kral Arinna'dan Ḫattuša'ya gelir ve bayram oradadır.

Hititlerde yılın, günümüz yılı gibi dört mevsimden oluştuğu düşünülür.²²² Ancak özellikle BURU₁₄-yaz olarak kabul edilip edilmeyeceği net değildir. Genel olarak bakılırsa, hangi mevsimin kaç ay ya da gün sürdüğüyle ilgili net bir bilgi yoktur. Bu süreler, günümüz tarım uygulamalarına bakılarak yaklaşık olarak ortaya koyulur. Zaman kavramlarına bakıldığında, aslında bu kavramların sadece zamanı nesneleştirmek için üretilmiş kavramlar olduğu görülmektedir. Bu noktada da bu kavramların dil özelliklerimizle, kültürel yapımızla ve hatta kendi kişisel deneyimlerimizle bile sıkı bir ilişkisi vardır.²²³ Bununla birlikte metinlerde mevsimler için kullanılan kavramlara bakıldığında *gimant-*,²²⁴ (kış) *zenant-*,²²⁵ (sonbahar) *ḫamešḫant-*,²²⁶ (ilkbahar)²²⁷ ve BURU₁₄ (yaz)²²⁸ sözcüklerine rastlanmaktadır.

²²¹ Schwemer 2017: 56. AN.DAḪ.ŠUM bayramına ilişkin bir kolophon üzerine yapılan bu çalışmada, “AN.DAḪ.ŠUM zamanı” ifadesi ile başka bir yerde karşılaşılmadığı ifade edilmektedir. Bu yüzden de önemli bir ifade olarak burada yer verilmesi gerekmektedir. Ayrıca bkz. S. Erkut, 1998, 189-195.

²²² H. Hoffner, 1974, 12, 51.

²²³ P. Ricoeur, 2014, 4-180; N. Chomsky, 2000, 67.

²²⁴ J. Tischler, 1983, HEG-I-K, 571; A. Goetze, 1951, 467, 468.

²²⁵ J. Friedrich, 1954, 261; A. Goetze, 1951, 467, 469.

²²⁶ J. Puhvel, 1991, 69 vd.; A. Goetze, 1951, 467, 469.

²²⁷ A. Goetze, 1951, 467.

²²⁸ A. Ünal, 2016, 103.

BEL MADGALTP'ye buyrukları içeren bir metindeki ifadeler şu şekildedir:

KUB 13.1+²²⁹ (CTH 261)

Ay. IV.

24' *nu gi-im-ma-an-da-aš* BURU₁₄-*aš* KIN-*ši* 'EGIR'-*an ar-ḫu-ut*

...

27' *ge-e-mi-ia-aš-ša-an a-ni-ia-at-ta-[aš*

28' EGIR-*an ar-ḫu-ut na-at* SIG₅-[

24 Kışlık işlere (ve) yazlık işlere dikkat et.

...

27-28 Kışın (yapılan) işlere dikkat et ve onlar iyi[

Gündüz sözcüğünün zıttı olarak gece sözcüğünün kullanımı gibi, İlkbahar mevsiminin zıttı olarak Sonbahar mevsiminin görüldüğü birçok metin yerinden anlaşılmaktadır.²³⁰ Bu bağlamda Kış mevsiminin zıttı olarak da Yaz mevsiminin görülmesi beklenir ancak 4 mevsimden birden söz eden bir Hitit metni bilinmemektedir. Buna rağmen 3 mevsimin de aynı yerde geçtiği metin örnekleri vardır. Hititlerin 3 mevsimden bahsetmesinin yanında bir de Sumerogram olarak metinlerde yer verdikleri BURU₁₄ (yaz) sözcüğü görülmektedir. Yaz kavramının bir mevsimden çok hasat zamanı olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Buradan Hititlerin gerek öncülleri, gerekse çağdaşları diğer toplumlar gibi Lunisolar bir takvim kullandıkları düşünülebilir. İlgili metin yerleri sunularak konu açıklanmaya çalışılmıştır.

BURU₁₄ 'mevsim' ifadesi, Nerik kültürüne ait bir ritüel metinde geçmektedir:

KUB 58.31²³¹ (CTH678)

Ay. III

33' GIM-*an-ma* BUR]U₁₄ *k/i-ša-ri A-NA* DINGIR^{MEŠ}

^{URU}*ḫa-a]k-miš-ša*

34' EZEN^{HIA} *zi-ku-n]i-'ia'[-[*

^{URU}*ḫa-ak-m]iš-ša*

²²⁹ J. Miller, 2013, 234, 235.

²³⁰ A. Goetze, 1951, 467, dn. 3.

²³¹ D. Groddek, 2005, 79; C. Corti, 2009, 19-20.

kenti('nde?)

Bir başka metinde ise BURU₁₄ s zc g , ilkbahar mevsiminin içinde ya da ona ait bir zaman dilimi gibi görülmektedir;

KBo 29.4+KUB 35.47+KBo 22.137²³² (CTH 758.2.2)

Ay. III

12 [-u]a-an-zi-ma me- ur  -UL ku-it-ki tu-uk- ka₄¹-a-ri

13 []  im¹-ma  ku¹-it me- ur A-NA LUGAL MUNUS.LUGAL-ia

14 [ma-a-a]n [ a]-me-iş- i BURU₁₄ ma-a-an z -ni

15 [ -UL ku-i]t-ki tu-uk-ka₄-a-ri

12-15 [] zamanı, hiçbir Şekilde önemli değildir. [] Her ne zaman olursa olsun Kral ve Kraliçe için ister ilkbahar, yaz ister sonbahar (zamanı olması) hiçbir Şekilde önemli değildir (zamanı fark etmez).

Söz konusu metne dikkatli bakıldığında, *ma-a-an ma-a-an* yapısı kullanılırken ilkbahar ve yaz birlikte sıralanmıŐ, sonbahar ise ayrı yazılmıştır. Buradan hareketle Hititlerin yaz mevsimini ilkbaharın içinde ya da ona ait bir kısımlar gibi gördükleri düşünülebilir. Ancak yaz mevsimini hasatla bir tuttukları da bu noktada unutulmamalıdır.

²³² https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/TLHdig/tlh_xtx.php?d=KBo%2029.204%2B&o=CTH%20772 adresinden 01.09.2024 tarihinde erişildi.

Bir başka envanter metninde, mevsimler arası ilişkiyi vurgulayan aşağıdaki ifadeler geçmektedir:

KBo 2.7²³³ (CTH 530)

Öy.

6' *ma-a-an A-NA* ^{HUR.SAG}*Ši-id-du-ua zé-e-ni* ^{DUG}*ħar-ši šu-uħ-ħa-a-an-zi* 1 ^{NINDA}*dan-na-aš pá-r-ši-an-[zi]*

7' 1 UDU *an-na-al-li-in* ^{HUR.SAG}*Ši-id-du-ua* BAL-*an-zi* 12 BÁN ZÌ.DA 1 ^{DUG}*ħu-u-up-pár-aš* KAŠ ^{GIŠ}ZA[G.GAR.RA]

8' 4 PA 4 DUG KAŠ *aš-nu-ma-aš* EZEN₄-*ŠÚ tar-ra-a-ua-a-an-za*

9' GIM-an-ma DI₁₂-*ŠI DÙ-ri te-et-ħa-i* ^{DUG}*ħar-ši ge-^re-nu[´]-an-zi* 1 UDU BAL!*-an-zi*
½ BÁN ZÌ.DA 1 ^{DUG}*ħa-n[é-eš-ša-aš* KAŠ]

10' ^{GIŠ}ZAG.GAR.RA 1 BÁN ZÌ.DA 1 ^{DUG}*ħu-u-up-pár* KAŠ *aš-nu-ma-aš ZÍZ ma-[a]l-la-an-zi ħar-ra-an-zi*

6-10 Sonbaharda, küpleri doldurduklarında Šidduğa Dağı için, 1 dannaş ekmeği bölerler. Eskiden (olduğu gibi) 1 koyun Šidduğa Dağı'na sunarlar. 12 BÁN-ölçüsünde un, 1 kâse bira sunaktadır. 4 PARĪSU ölçęi (un), 4 kap bira düzenlenir/organize edilir. Onun bayramı düzenlenmiştir. İlkbahar geldiğinde (ve) gök gürlediğinde, küpü açarlar. 1 koyun sunarlar. ½ BÁN ölçüsü un, 1 ħanešša kabı bira sunaktadır. 1 BÁN-ölçü un, 1 kâse bira (bunlar) düzenlenir/organize edilir. Buğdayı öğütürler ezerler.

Mevsimlerin metinlerdeki kullanımı açısından kış ve güz mevsim adlarının kullanımı, tek başına ilkbahar sözcüğünün kullanımından daha az görünmektedir. Ayrıca pek çok metinde kış ve yaz, ilkbahar ve sonbahar, sonbahar ve kış mevsimlerinin birlikte

²³³ M. Cammarosano, 2018, 210; duplikatlar için bkz. aynı yer, 216 vd.

kullanımlarına da rastlanmaktadır. Bu kullanımları örneklendirmek için aşağıda ilgili metin yerleri sunulmuştur.

Ninive'nin İştar'ı için yapılan bir ritüeli ve bayramı anlatan aşağıdaki metin incelenebilir:

KUB 66.110+KUB 10.27²³⁴ (CTH 714.2)

Öy. I

19 *ma-a-an ħa-me-eš-[ħa-an-ti]*

20 *nu^{GIŠ} al-^r ki[`]-i[š-ta-a-nu-uš]*

21 *mi-ia-a[n-du-uš kar-aš-zi]*

22 *ma-a-an z[é-e-ni]-^r ma[`]*

23 *na-aš-^r ma[`] [gi-im]-ma-an-ti*

24 *nu^{GIŠ} al-ki[`]-(iš)-^r ta-a[`]-nu-uš*

25 *ħu-el-pi-it IŠ-TU {^{GIŠ}}IN-BI*

26 *mi-ia-nu-zi ku-it-ta pa-ra-a*

27 *da-a-i*

19-21 İlkbahar olunca çiçeklenmiş dalları kesilir.

22-27 Sonbahar ya da kış olunca ise meyve ağacının körpe dalları tazelenir. Her biri (Hepsi) alınır (toplanır).

Metinde, çiçeklenmiş dalların ilkbaharda kesildiği ve meyve ağacının sonbaharda tazelendiği anlatılmaktadır. Genelde budama zamanı sonbahar olmasına rağmen, ilkbaharda dalları kesilen bir ağaçtan ve sonbaharda ise meyvelerin toplanmasından, yani ürün

²³⁴ V. Haas-I. Wegner, ChS I/3-1, 1988, 160-163.

hasadından bahsedilmektedir. Ayrıca yine aynı metinde ritüeli uygulayan kişi olarak kraliçeden bahsedilmektedir. Kraliyet çiftinin katıldığı ve yönettiği bayramlarda olduğu gibi burada da kraliçe özelinde doğanın yenilenmesi, ürün vermesi, bereketi temsil edilmektedir.

Yine mevsimlerden bahseden bir diğer metin olan Kulivišna'nın Fırtına tanrısına ait bir mitoloji metninde 3 mevsime de aynı metin içinde yer veren şu ifadeler geçmektedir:

KBo 38.251+²³⁵ (CTH 330)

Öy. I

1 [m]a-a-an-za^{LÚ}EN É-^rTIM^{Dİ}ŠKUR^{URU}Ku-li-ú-iš-na [MU-ti]

2 ^rme'-i-ia-ni i-ia-az-zi nu ku-it ku-it me-ḥur^{LÚ}E[N É-TIM]

3 tar-ra-at-ta ma-a-an ḥa-me-eš-ḥi ma-a-an BURU_{14-i} ma-a-a[n]

4 gi-im-mi na-aš-ta^{LÚ}EN É-TIM pé-ra-an pa-ra-a

5 A-NA^{Dİ}ŠKUR^{URU}Ku-li-ú-iš-na mu-ga-a-u-an-zi pa-r[a-a pa-iz-zi]

1-5 Evin beyi, Kulišna Kenti Fırtına Tanrısı (için) yılın o zamanı yapar/o zaman yapar. Ne zaman ki evin beyi temin ederse, ister ilkbahar, ister yaz, ister kış ve orada evin beyi önden Kulisna kenti Fırtına Tanrısı'na dua etmeye/yakarmaya gider.

Burada yılın belli bir bölümüne atıf yapılırken “meyani-” kullanımı görülmektedir. Bu da Hititlerin yıl kavramı ve döngüsüne dair ipuçları verebilir. Metinden, yaz mevsiminin bir mevsim olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Yine de karşı düşüncelere zemin hazırlayan başka metinler de vardır.²³⁶ Ayrıca “yaz” mevsimi için Sumerogram kullanımı da dikkat çekicidir. Diğer 3 mevsim için Hititçe kullanımın sıklıkla görülmesine rağmen yaz kavramının Sumerogram ile ifade edilmesi bakımından ilginçtir. Belki de Eski Mısır'daki gibi aslında 3

²³⁵ D. Groddek, 1999, 85;

²³⁶ Bkz. yukarıda s. ...

mevsime dayalı bir takvimleri varken, Mezopotamya kökenli takvim sistemlerinin de etkisiyle “yaz” mevsimi kavramına da yer verilmiş olabilir.²³⁷

Bir envanter metninde açık bir şekilde yılın 8. ayının Sonbahar olduğu ya da Sonbaharın yılın 8. ayı ile başladığı bildirilmektedir:

KUB 38.32²³⁸ (CTH 526.26)

Öy.

8 GIM *zé-e-na-aš ki-ša-ri A-NA* MU^{KAM}-*tí*²³⁹ ITU 8 KAM [

9 *pa-ra-a* UD.KAM^{TI} *ya-ar-pu-an-zi* LÚ^{SANGA}-*za* LÚ^{MES} É.DINGIR^{LIM} x[

10 É^{MES} DINGIR^{MES}-*kán ša-an-ḫa-an-zi ḫur-na-an-zi* DGE₆ *ya-ar-[pu-an-zi]*

8-10 Sonbahar olunca yılın 8. Ayında [] ertesi gün yıkarlar. Rahip, tapınak görevlileri [] tanrıların tapınaklarını temizlemek için su dökerler. Gece Tanrısını da yıkarlar.

Modern takvimde Yaz mevsiminin son ayı olan Ağustos ayına denk gelen söz konusu dönem, Hitit takvimine göre bakıldığında Eylül-Ekim aylarına denk gelen bir dönemde olmalıdır. Yılın 8. Ayının sonbahar olarak belirtilmesi, yani bu bilginin değişmez bir durum olarak ortaya konması, Hititlerin de Lunisolar bir takvim kullandıkları düşüncesini ortaya koyabilir.

Nerik Fırtına Tanrısı kültüne ait bir metinde, bayramların mevsiminde kutlanılmasına önem verildiği göze çarpmaktadır:

²³⁷ Krş. A. Goetze, 1951, 467, dn. 3.

²³⁸ A. Taggar-Cohen, 2006, 299.

²³⁹ Krş. A. Taggar-Cohen, 2006, 299.

KUB 25.21²⁴⁰ (CTH 530)

Öy. III

6 ^DU ^{URU}ne-ri-ik-ka₄-ma-kán ^ΓI-[NA ^{URU}ħa-ak-ka₄-mi-iš]

7 še-er e-eš-ta nu-uš-ši 1 EZE[N₄ zé-e-ni]

8 1 EZEN₄ DI₁₂-ŠI-ia e-eš-šer [

6-8 Nerik kentinin Fırtına Tanrısı ise Hakkımiş kentinde idi ve ona bir sonbahar bayramı ve bir ilkbahar bayramı kutladılar.

Kralın da önemli bir tanrı olan Nerik Fırtına Tanrısının kültlerine katılım gösterdiği bilinmektedir. Bu noktada kral tarafından aksatılmadan kutlanması için, mevsimine dikkat edilmiş olması anlamlıdır.

Kral tarafından Malimaliya Dağı'nda gerçekleştirilen bir ritüel metinde, biri sonbaharda, diğeri ise ilkbaharda yapılan iki uygulama anlatılmaktadır:

KUB 7.24+KUB 58.29+Bo 4094²⁴¹ (CTH 530)

Öy. I

1 ^{HUR.SAG}ma-li-ma-li-ia-aš an-na-la-za DINGIR^{MEŠ}-tar Ú-UL e-eš-ta

2 ^DUTU-ŠI-an ^mtu-ut-ħa-li-ia-aš ALAM LÚ AN.BAR 1 še-kán ½ še-kán-na (erasure)

3 IGI^{HIA} KÙ.SI₂₂ A-NA UR.MAĤ AN.BAR-aš-kán ar-ta-ri ŠÀ É ^{HUR.SAG}ku-ku-mu-ša-an-kán

4 pé-dan_x-zi *^{NA}*ZI.KIN-ia-an-kán I-NA ^{URU}taħ-ni-ya-ra pa-aš-šu-i še-er ti-ia-an-zi

5 1 PA ZÍZ 1 PA GEŠTIN ^{DUG}ħar-*ši* ŠÀ É ^{HUR.SAG}ku-ku-mi-ša iš-ħu-u-*ya*-an-zi

6 GIM-an zé-na-aš DÙ-ri ^{DUG}ħar-ši-ia-li-kán iš-ħu-u-ya-an-zi 1 UDU-kán BAL-an-zi

7 šu-up-pa ħu-u-e-ša-u-ya-za zé-ia-an-ta-za ti-ya-an-zi 1²⁴² BÀN ZÌ.DA

²⁴⁰ E.von Schuler, 1965, 187; J. Hazenbos, 2004, 241; Ş. Bozgun, 2019, 137.

²⁴¹ J. Hazenbos, 2003, 27; J.V. García Trabazo - D. Groddek, 2005, 73; Ayrıca bkz. https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/TLHdig/tlh_xtx.php?d=KUB%2058.29 tarihinden 13.01.2024 tarihinde erişildi.

²⁴² Krş. J. Hazenbos, 2003, "½ BÀN ZÌ.DA" aynı yer.

8 1 ^{DUG}ha-ni-ša-aš KAŠ ^{GIŠ}ZAG.GAR.RA-ni 1 BÁN ZÌ.DA 1 ^{DUG}hu-u-up-pár KAŠ
aš-ša-nu-um-ma-aš

9 NINDA.GUR₄.RA pár-ši-ya-an-zi BI-IB-R^{HL.A}-kán šu-un-na-an-zi GU₇-zi NAG-zi

10 GAL^{HL.A} aš-ša-nu-ya-an-zi

11 GIM-an-ma ha-me-iš-ha-an-za DÙ-r[i ^{DU}]^G har'-ši-ya-'li'-[kán g]e-'nu-ya'-[an-z]i

12 ma-al-la-an-zi-at har-'ra-an-zi' nu [DINGIR-LUM?²⁴³ ...]

13 kat-ta pé-e-da-an-zi ^{HUR.SAG}Ma-l[i-ma-li-ya ...]

14 pé-e-da-[a]n-zi

1-14 Eskiden Malimaliya Dağı'nda tanrılar yoktu (tanrılar için sunu yoktu). Güneşim Tudhaliya 1.5 şekan boyunda demirden heykel (koydu). Gözleri altın, demirden aslan duruyor (üstünde duruyor). Kukumašaš dağında tapınağın içine götürürler. Tahnivara kentine huşaşi taşını paššu'nun (kaide?) üstüne koyarlar. 1 PARISU buğday, 1 PARISU şarap Kukumašaš dağında tapınağın içinde harşi kabına dökerler. Sonbahar olunca, harşiyalli kabına dökerler ve 1 koyun sunarlar. Temiz, çiğ ve pişmiş eti alırlar. 1 ölçek un, 1 hanešša kabı bira sunağa, 1 ölçek un, 1 huppar kabı bira tanzim edilir. Ekmeği bölerler, ritonlara yerleştirirler. Yerler ve içerler. Kadehleri tanzim ederler. İlkbahar olunca ise harşiyalli kabını açarlar. Öğütürler, ezerler. Tanrı?[] aşağı götürürler. Malimaliya Dağı[] götürürler.

²⁴³ Tamamlama için bkz. https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/TLHdig/tlh_xtx.php?d=KUB%2058.29

Benzer bir uygulamayı anlatan bir başka ritüel metni aşağıda verilmiştir:

KUB 25.23+²⁴⁴ (CTH 530)

Öy. I

1' [GIM-a]n z[é-e-ni DÜ-ri ...]

2' ^{LÚ}SANGA GI[BIL? 1 UDU A-NA ^{HUR.SAG}Hal-ua-an-na BAL-an-ti]

3' šu-up-pa ḥ[u-e-ša-u-ua-az zé-e-an-ta-az ti-ya-an-zi]

...

1-3 Sonbahar olunca ... Yeni rahip 1 koyunu Halvanna dağına sunar. Çiğ ve pişmiş eti alırlar.

8' GIM-an-ma ḥa-mi-iš-ḥi <<DÜ-ri>> te-et-ḥa-i ^{DUG}ḥar-^rši' [ge-e-nu-ua-an-zi na-at]

9' ^{LÚ}^{MEŠ} ^{URU}Ú-ri-iš-ta ma-al-la-an-zi ḥar-ra-an-z[i]

8-9 İlbahar olunca ise gök gürlür. ḥarši kabını açarlar. Onu Uriştalılar öğütürler, ezerler.

Burada da yine sonbaharda başlayan bir uygulamanın ilkbaharda sonuçlanması görülmektedir. Söz konusu metin ayrıca, hemen hemen her paragrafta *lukkatta* sözcüğü ile başlatarak süreklilik arz eden bir içeriğe sahip olması bakımından da önemlidir.²⁴⁵ Yukarıda bahsedildiği üzere *lukkatta* sözcüğü “ertesi gün” anlamının yanında süreklilik arz eden uygulamalarda bir sıralama, düzen anlamlarını da içermektedir.

²⁴⁴ J. Hazenbos, 2003, 31; ayrıca bkz. https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/TLHdig/tlh_xtx.php?d=KUB%2025.23 adresinden 13.01.2024 tarihinde erişildi.

²⁴⁵ J. Hazenbos, 2003, 31 vd.

Bir başka ritüel metinde şu ifadeler geçmektedir:

KUB 30.37+KUB 12.36+KUB 60.9²⁴⁶ (CTH 527)

Öy. I

9 *nu-uš-ši* 2 EZEN₄^{HLA} *iš-š[a-an-zi]* 1 EZEN₄ *I-NA* *g[i-e]-^rmi^r*

10 1 E[ZEN₄-*ma-aš-ši* *ha-me-eš-ḫi*] *iš-ša-an-zi nu-^ruš^r-[ši]* *m[a-a-an*

11 EZEN₄ *gi-e-mi ku-ua-pi*] *i-ya-an-^rzi^r* *n[u LÚ^{MEŠ(?)} ...]*

12 [*IŠ-TU*] *É^rHLA LÚ.MEŠ^rMAŠ.EN.GAG^r ki-i da^r-[an-zi^(?)]*

...

9-11 Onun için 2 bayram kutlarlar: Bir bayram kışta bir bayram ise ilkbaharda kutlarlar. Ona kışın yapacakları bayramda/kışın kutladıklarında ... insanları, fakirlerin evlerinden bunları alırlar.²⁴⁷

Buradaki metinde kışın ardından gelen mevsimin ilkbahar olduğu vurgulanmaktadır. Genelde sonbahar ve ilkbahar olarak yapılan sıralamanın, burada kış ve ilkbahar olarak yapılmış olması bakımından ilgi çekicidir.²⁴⁸

Bir başka metinde de üç mevsimi de içeren bir anlatım görülmektedir:

KUB 27.16²⁴⁹ (CTH 714)

Öy. I

9' [*n*] *am-ma* ^{GIŠ}*IN-BI^{HLA} kar!²⁵⁰-ap-pi-ia-an-[zi]*

10' *nu ma-a-an ha-me-eš-ḫa-an-za na-at mi-ia-an-[ta? ar-ḫa(?)]²⁵¹*

11' [*ka*] *r-^rša^r-an-da ma-a-an gi-im-ma-an-za-ma*

12' *^rna-aš-šu^r zé-e-na-an-za na-at...*

²⁴⁶ J. Hazenbos, 2003, 143.

²⁴⁷ Kış bayramı için ayrıca bkz. IBoT 2.66 Col. “gi-mi EZEN₄” A. Goetze, 1951, 468.

²⁴⁸ J. Hazenbos, 2003, 142.

²⁴⁹ I. Wegner, 1981, 128, dn. 405; ayrıca bkz. https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/TLHdig/tlh_xtx.php?d=KUB%2027.16 adresinden 21.12.2023 tarihinde erişildi.

²⁵⁰ I. Wegner, “lap-“, bkz. aynı yer. Ayrıca V. Haas, 1998, 149, “lap-“.

²⁵¹ I. Wegner, “pa-ra-a”, bkz. aynı yer.

9-12 Ayrıca meyve ağaçlarını keserler ve ilkbaharda olgunlaşmış olanlar kesilmiştir.

Kış ya da sonbaharda ise...

Bu noktada ilkbahar olarak tanımlanan mevsimin yaz aylarını da içerdiğini düşünebilir. Ay bayramı ya da aylık bayram olarak yapılan bu ritüelde, meyve ya da meyve ağacı dalları yılın herhangi bir zamanında aylık festivalde tanrıçaya kurban edilecektir.²⁵²

Kış mevsimi ile ilgili Hititçe metinlerde karşılaşılan sözcükler arasında en güzel kullanımlardan biri, Türkçede de aynı şekilde kullanılan “kışlamak” *gimmantariya-* fiilidir.²⁵³

Bu ifadenin II. Mursili Annallerinde geçtiği satırlar şöyledir:

KBo 4.4²⁵⁴ (CTH 61.II.5.B)

Ay. IV

40 *nam-ma*^{URU} *Ḫa-at-tu-ši ú-ua-nu-un nu*^{URU} *Ḫa-at-tu-ši*

41 *gi-im-ma-an-da-ri<-ya->nu-un nu-za* EZEN⁴^{HI.A} ŠA MU.6.KAM *i-ya-nu-un*

40-41 Ḫattuša'ya geldim ve Ḫattuša'da kışladım. 6. Yılın bayramlarını gerçekleştirdim.

Bu ifade, annelerde birkaç defa daha kullanılmış bir fiildir.²⁵⁵ Türetme yoluyla oluşturulmuş bir fiil olarak “kış” ve ondan türetilen “kışlamak”, “kışı geçirmek” anlamını tam olarak vermektedir:

²⁵² I. Wegner, 1981, 128.

²⁵³ J. Friedrich, 1954, 107; J. Tischler, 1983, HEG I-K, 571.

²⁵⁴ D. Groddek, 2002, 333.

²⁵⁵ Geçtiği yerler için bkz. J. Puhvel, HED-K, 144.

KUB 18.12²⁵⁶ (CTH 564)

Öy. I

1 [ma-]a-an-kán ^DUTU^{ŠI} la-aḥ-ḥa-az UGU ú-iz-zi nu-za DINGIR^{MEŠ} DÙ-zi ŠE₁₂-an-zi-ma ^DUTU^{ŠI} MUNUS.LUGAL ^{URU}KÙ.BABBAR-ši

2 ŠA ^DU ^{URU}Ḥa-la-ab EZEN₄ te-et-ḥa-aš-na-aš-za a-pí-ya DÙ-an-zi EZEN₄ MU-ti-za a-pí-ya DÙ-an-zi

3 MUŠEN^{HIA} mi-ya-na-aš-ši a-pí-ya ta-ru-up-pa-an-ta-ri GIM-an-ma ŠA AN.TAḤ.ŠUM me-ḥur ti-ya-zi nu-kán A-NA DINGIR^{MEŠ}

4 AN.TAḤ.ŠUM ti-ya-an-zi ma<-a>-an-ma-aš-ma-aš DINGIR^{MEŠ} ^{URU}KÙ.BABBAR-an ^{URU}-an ŠA ^DU ^{URU}Ḥa-la-ab A-NA ^DUTU^{ŠI} MUNUS.LUGAL ŠE₁₂-u-an-zi

1-4 Majeste seferden yukarı gelince tanrılar (için) kutlar. Kışlamak için Majeste, Kraliçe Ḥattuša'da Halep'in Fırtına Tanrısı'nın Gök Gürültüsü Bayramı'nı orada kutlarlar. Yıl bayramını da orada kutlarlar. Bereket kuşları orada toplanırlar.

AN.TAḤ.ŠUM zamanı gelince tanrılar için AN.TAḤ.ŠUM bayramını yaparlar. Ancak Ḥattuša Kenti tanrıları ve Halep Kentinin Fırtına Tanrısı için Majeste ve Kraliçe kışlarlar.

Özellikle II. Murşili bu fiili annallerinde çok sık kullanmaktadır. Uzun yıllar süren askeri seferlerinde sürekli başka bir kentte kışladığını ve sonrasında sefere devam ettiğinden bahsetmektedir:

KBo 4.4²⁵⁷ (CTH 61.II.5.B)

Ay. III

56 nu I-NA ^{URU}A-an-ku-ya gi-im-ma-an-ta-ri-ya-nu-un

²⁵⁶ A. Archi, 1975, 122.

²⁵⁷ J. Puhvel, 1997, HED-K, 145; Daha fazala örnek için bkz. A. Goetze, 1933, 130, 140, 152.

56 Ankuva kentinde kışladım.

Sözcüğün geçişlerine bakıldığında *gimmandaniya-* ya da *gimmantariya-* formlarına rastlanmaktadır. Bir fiil olarak karşımıza çıkan sözcük, fiil türetmenin Hitit dili içindeki en net örneklerinden birisidir.²⁵⁸ Kök haldeki *gimmant-* sözcüğüne bazı durumlarda *aniya-* fiil kökü ile bazı durumlarda ise *ariya-* eki ile söz konusu türetme gerçekleşmektedir.²⁵⁹

“Kışlamak” fiili ile ilgili II. Murşili Annallerinden bir örnek daha şu şekildedir:

KUB 14.15²⁶⁰ (CTH 61)

Öy. I

21 ... *nam-ma I-NA^{URU}An-k[u-ua an-da-an ú-ua-nu-un nu I-NA^{URU}An-ku-ua]*
22 *gi-im-ma-an-ta-ri-ya-nu[-un]*

23 *ma-aḫ-ḫa-an-ma ḫa-me-eš-ḫa-an-za ki-ša-at nu^mU-uḫ[-ḫa-LÚ-iš ku-it A-NA*
LUGAL KUR *Aḫ-ḫi-ya-u-a EGIR-an ti-ya-at*

21-22 Sonra Ankuva kentine geldim ve Ankuva’da kışladım.

23 İlkbahar olunca, Uḫḫaziti, Aḫḫiyava kralının yanına geçti.

Söz konusu fiil, sadece annallerde değil, başka belgelerde de kullanılmıştır. Puduḫepa tarafından II. Ramses’e gönderilen bir mektupta şu ifadeler rastlanmaktadır:

²⁵⁸ Diğer örnekler için bkz. J. Puhvel, HED-K, 146.

²⁵⁹ *gimmaniya-*, *gimantariya-*, *gimantariyanu-*

²⁶⁰ A. Goetze, 1933, 36.

KUB 21.38²⁶¹ (CTH 176)

Öy.

30' *nu-kán ŠÀ KUR^{URU} Kum-ma-an-ni ŠE₁₂-u-an-zi GAM-an-da (Silinmiş) ú-ú[a-
an-zi*

30 Kummanni ülkesinde kışı geçirmek için aşağı (gelecekler)

Buradaki metinde “aşağı (gelmek)” yapısı da ayrıca önemlidir. Hititlerin zaman konusundaki bilgilerine dayanarak mekân konusunda da coğrafya hakkındaki bilgileri ayrıca değerlendirebilir.²⁶²

Kış mevsiminden bahsederken, yıllık kapsamında değerlendirilebilecek olmasının yanında, edebi değere sahip bir anlatı özelliği gösteren “Urşu Kuşatması Metni”nden bir paragraf, yine konu ile ilgili olmasının yanında Hititlerin mevsimlerle ilişkisine dair bilgi sunması açısından ele alınmıştır:

KBo 1.11²⁶³ (CTH 7)

Öy. I

19' *um-ma ša-ri-ya-an-da-ma ku-uş-şú ka-aş-du-nim an-nu-ut-tum ep'-ra-am⁶ li-iş-ta-
pa-ku*

20' *ú an-nu-ut-tum li-iş-ta-as-sú-ku LUGAL ud-da-mi-iq*

19-20 Şariyanda şöyle söyledi: “Soğuklar başladı. Bazıları toprak yığsınlar, fakat diğerleri bununla ilgilenmesinler.” Kral bunu onayladı.

Metinde geçen “soğuklar başladı” ifadesi, askeri seferlerini büyük oranda ilkbahar-yaz döneminde sürdüren ve harekât bu mevsimlerde tamamlanmazsa uygun bir kentte kışlamak

²⁶¹ G. Beckman, 1999, 133; H. A. Hoffner, 2009, 284.

²⁶² L. Murat, 1996, 175-188.

²⁶³ G. Beckman, 1995, 24; T. Yiğit, 2006, 49.

suretiyle seferin devamlılığını sağladığı bilinen Hititlerin,²⁶⁴ bu kuşatmaya kışın dahi devam edebildiğini ancak bunun yanında kendi merkez coğrafyalarının dışındaki yerlerde de mevsim değişikliğinden haberdar olacak kadar da zamanı iyi takip ettiklerini göstermesi bakımından önemlidir.

Mevsimlerle ilgili genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Hititlerin üç mevsimi sıralı bir şekilde metinlerde sıklıkla kullandıkları görülür. Buna karşın yaz, bir mevsimden çok hasatla ilgili ya da direkt olarak hasat zamanı anlamında kullanılmış görünmektedir. İlginç olan, BURU₁₄ ifadesinin de hiç *meħur* kavramı ile geçmemiş olmasıdır.

II.5. YIL

Yıl kavramına bir bütün olarak bakıldığında ve ölçülebilir zaman tanımı içinde, yani bir takvim sistemi içinde düşünüldüğünde, akla hemen yılbaşı kavramı gelmektedir. Genelde kültüre ya da o kültürün bir parçası ya da kültürü oluşturan başlı başına bir etmen olarak din faktörü ile birlikte düşünüldüğünde, yılbaşı kavramı da bu tanımlarla birlikte akla gelmektedir. Hititlerde de durum bundan farklı olmasa gerektir. Bilim insanlarıncı ilkbahar ya da kış mevsimi içine yerleştirilen yıl ve yılbaşı kavramı ile metin türü olarak en sık bayramlarda ve annelerde karşılaşılmaktadır. Yeni yıl bayramı olarak purulli bayramının, tek bir etkinlikten çok, birtakım başka etkinliklerle birleştirilerek ortaya çıkan ve hatta uygulamada çeşitli bölgelere, kentlere göre değişen bir kutlama olduğu da savunulmaktadır.²⁶⁵

Bir kehanet metninde 12 ayın 1 yıla denk geldiği vurgulanmaktadır:

KUB 55.1 Ay. IV²⁶⁶ (CTH 581.23)

13 A-NA ^{HUR.SAG}Da-a-ħa ^{URU}Ša-an-ti-ua-ra IŠ- TU ŠUM ^{DUTU}ŠI EZE[N ITU]

²⁶⁴ T. Yiğit, 1995, 49.

²⁶⁵ F. Barsacchi 2017, 20.

²⁶⁶ M. Popko, 1994, 302,303; F. Barsacchi, 2017, 15.

14 ŠA ITU 12^{KAM} EZEN GURUN EZEN *te-et-ḫe-e[š-n]a-aš* EZEN MU^{TI} EZEN
NA⁴ZI-KIN

15 *kat-ta-an ḫa-ma-an-kán ki-nu-na ka-[a-aš]* MU 2^{KAM} *ku-it-ta-at UL e-[eš-ša-an-zi]*

13-15 Daha dağına, Santivara kentine Majeste adına 12. Ayın Ay bayramı, Hasat bayramı, Gök gürültüsü bayramı, Yıl bayramı, Stel bayramı, ilave edilmiş(tir). İşte şimdi 2 yılın hepsini icra etmeyecekler.

Yukarıdaki metinde, Daha dağında yapılan kutlamalara yeni eklenen bayramlar sıralanırken, 12 aylık süre boyunca Ay bayramı, ardından hasat (olasılıkla sonbahar), gök gürültüsü (belki de kış?) festivallerinin bu sürecin sonunda da yıl bayramının yani yılın tamamlanmış olacağını belirtildiği görülmektedir.

II. Murşili annallerde, hem net bir zaman olarak 10 yıllık bir süreyi ifade ederken hem de bir referans noktası olarak söz konusu olayların babasının tahtına oturduktan sonra gerçekleştiğini ifade etmektedir:

KBo 3.4²⁶⁷ (CTH 61)

Öy. I

28 *nu-za-kán A-NA* ^{GIŠ}GU.ZA *A-BI-YA ku-ua-pí e-eš-ḫa-at nu-za ke-e a-ra-aḫ-zé-na-*
aš

29 KUR.KUR^{MEŠ} LÚKÚR *I-NA* MU.10.KAM *tar-aḫ-ḫu-un na-at-kán ku-e-nu-un*

28-29 Babamın tahtına oturduğumda, etraftaki bu ülkeleri 10 yılda yendim ve onları öldürdüm.

²⁶⁷ A. Goetze, 1933, 22.

II. Muršili'nin annallerinde, zaman kavramlarına dair öne çıkan tanımlamalardan biri de her yıl yaptığı icraatleri anlattıktan sonra o tabletin sonuna yazdırdığı “bunları 1 yılda yaptım” ifadesidir:²⁶⁸

KBo 3.4²⁶⁹ (CTH 61)

Öy. I

48 [nu-mu ERÍN^{MEŠ} pé-eš-ki-u-an da-a-i]r nu ki-i I-NA MU.1.KAM i-ya-nu-un

48 Bana asker vermeye başladılar. Bunları bir yılda yaptım.

Puduḫepa'nın Arinna'nın Güneş Tanrıçasına Yakarışı metninde, eşi III. Ḫattušili için ömrünün uzun olması isteğini belirttiği kısım, zaman kavramlarının ardı sıra ve kronolojik şekilde kullanılmasına güzel bir örnektir. Metin içinde benzer kullanımlara başka yerlerde de rastlanmaktadır ancak aşağıda verilen pasaj sözkonusu durumun en net örneğidir:

KUB 21.27+²⁷⁰ (CTH384)

Ay. III

32' ŠA^m ḫa-at-tu-ši-li ARAD-KA ʾÚʾ [ŠA^f pu-du-ḫ]é-[pa] ʾGÉME-KA TIʾ-[tar]

33' PA-NI DINGIR^{MEŠ} tu-e-da-a[z K]AxU-a[z ú-ed-d]u

34' nu A-NA^m ḫa-at-tu-ši-l[i ARAD-K]A ʾÚʾ A-NAʾ^f pu-du-ḫé-pa GÉME-KA

35' MU^{HL.A} ITU^{HL.A} UD^{HL.A}-ia [da-lu-g]a-e-eš pa-a-i

32-35 Ḫattušili, senin kölen ve Puduḫepa senin cariyen nefsinin söyler. Tanrıların huzurunda senin ağzından gelsin. Kölen Ḫattušili ve cariyen Puduḫepa için yılları, ayları, günleri uzun ver.

²⁶⁸ A. Goetze, 1933, 26.

²⁶⁹ A. Goetze, 1933, 26.

²⁷⁰ D. Sürenhagen, 1981, 108-122; J.V. García Trabazo, 2002, 353-377; I. Singer, Prayers, 2002, 101-105; https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/TLHDig/tlh_xtx.php?d=KBo%2051.26 adresinden 12.06.2024 tarihinde erişildi.

Bu metnin 35. satırında geçen MU^{HLA} ITU^{HLA} UD^{HLA} yani “yıllar, aylar, günler” ifadesi, sıralamanın düzenini ve bu düzene uyumu göstermesi açısından önemlidir. Bahsedildiği üzere gerek metnin içinde gerekse başka metinlerde de benzer kullanımların olması, Hititlerin gün, ay, yıl döngüsü bilincine sahip olduklarını bize düşünsel yolla göstermektedir. Zaten çeşitli kayıtlar, envanter metinleri, bayram metinleri gibi belgelerde ve annallerden bu bilincin uygulaması da görülebilmektedir.

Yine bir kışlama uygulamasını anlatan metindeki ifadeler şu şekildedir:

KUB 5.4+KUB 18.53²⁷¹ (CTH 563)

Öy. I

16 [D]UTU^{ŠI} ke-e-da-ni MU-ti I-NA^{URU} Ḫat-ti SÈD i-ya-zi

17 [nu-z]a EZEN^{MEŠ} SAG.UŠ E[ZE]N MU-ti EZEN te-et-ḫe-eš-n[a-aš I-NA^{URU} Ḫat-ti DÙ-zi]

16-17 Majeste bu yıl kışı Ḫattuša'da yapacak (geçirecek, kışlayacak) ve önemli bayramları, Yıl bayramını, Gök gürültüsü bayramını Ḫattuša'da yapacak.

Metindeki “bu yıl” ifadesi ve kış aylarında yapılması gereken bayramlardan “önemli olanları” sayması ilgi çekicidir. 16. satırda geçen “bu yıl” ifadesinin Hititlerin içinde buldukları yılları saydıkları mı yoksa genel bir kavram olarak sadece o yıla ait olarak mı metinde ifade ettikleri belli değildir. Ancak yine de ifade, önemlidir.

Gök Gürültüsü ve Yıl bayramları ile ilgili başka bir metinde şu ifadeler yer almaktadır:

KUB 18.12+KUB 22.15²⁷² (CTH 564)

Ay. I

1 [ma-a]-an-kán^DUTU^{ŠI} la-aḫ-ḫa-az UGU ú-iz-zi nu-za DINGIR^{MEŠ} DÙ-an-zi ŠÈ¹²-an-zi-ma^DUTU^{ŠI} MUNUS.LUGAL^{URU} KÙ.BABBAR-šì

²⁷¹ A. Archi, 1975, 122; R. Beal, 1997, 207-211; F. Barsacchi, 2017, 20.

²⁷² A. Archi, 1975, 122-124; F. Barsacchi, 2017, 21.

2 ŠA^{DU} URU^{URU} *Ha-la-ab* EZEN₄ *te-et-ḫe-eš-na-aš-za a-pí-ia* DÜ^{an-zi} EZEN₄ MU^{TI}-za
a-pí-ia DÜ^{an-zi}

3 MUŠEN^{HLA} *mi-ia-na-aš-ši a-pí-ia ta-ru-up-pa-an-ta-ri* GIM-an-ma ŠA
AN.TAḪ.ŠUM *me-ḫur ti-ia-zi nu-kán A-NA* DINGIR^{MEŠ}

4 AN.TAḪ.ŠUM *ti-ia-an-zi...*

1-4 Majeste yukarı (taraftaki) seferden gelince tanrıları kutlamak için kışı majeste ve kraliçe Ḫattuša'da(dır). Ḫalep'in Fırtına tanrısının Gökğürültüsü bayramını orada yaparlar/kutlarlar, Yıl bayramını orada kutlarlar, miyana kuşları orada bir araya gelirler, AN.TAḪ.ŠUM zamanı gelince tanrılar için AN.TAḪ.ŠUM'u hazırlarlar.

Kralların sefer için yön olarak yukarı-aşağı tanımlaması yapmış olması da dikkat çekicidir. Gök Gürültüsü ve Yıl bayramlarının bu metinde de kısım kutlanacak bayramlar arasında sayılması dikkat çekicidir. Bu da bize Hititlerin bayramlar ve onların zamanları konusundaki tutarlılıklarını göstermektedir.

İlgili diğer bir metinde ise şu ifadeler yer almaktadır:

KUB 38.12²⁷³ (CTH 527.53.A)

Öy. I

19 NINDA.GUR₄.RA UD^{MI}-ši EZEN₄ ITU^{KAM} 11 EZEN₄-ši MU^{KAM} *me-e-ia-na-aš*

20 'ŠA' 1 EZEN₄ GAL 1 EZEN₄ *tag-ga-an-ti-pu-u* 1 EZEN₄ *še-e-li-ia-aš*

21 1 EZEN₄ *ḫar-na-ia-ia-aš*^{ŠAR} 1 EZEN₄ GIŠ^{TIR} 1 EZEN₄ *ze-e-na-an-da-aš*

22 1 EZEN₄ ZU-UN-NI 1 EZEN₄ *e-eš-ša-ia-aš* 1 EZEN₄ ḪUR.SAG^{kan-ta-ḫu-ia-aš}

23 1 EZEN₄ GIŠ^{GESTIN} *tuḫ-šu-u-ya-aš* MU-aš *me-ia-na-aš*

24 1 EZEN₄ ḪUR.SAG^{Ša-ku-tu-nu-ya} I-NA MU 3^{KAM}-an *e-eš-ša-an-zi*

²⁷³ M. Darga, İÜEFY 1825, 1973, 1-43; F. Barsacchi, 2017, 22; M. Cammarosano, Cults, 2018, 416.

19-24 Onun için günlük ekmek, Ay bayramı, yılın 11 bayramı zamanı; büyük bayram, taggantipu bayramı, seli bayramı, ħarnaya bitkisi bayramı, orman bayramı, Sonbahar bayramı, yağmur bayramı, essaya bayramı, kantaħuya dağı bayramı, yılın üzüm hasadı bayramı zamanı, Šakutunuva dağı bayramı 3 yılda bir yaparlar.

Buradaki metinden de anlaşıldığı üzere 11 adet bayram sıralanmaktadır. Bir de satır başında geçen “Ay bayramı” ifadesi ile bu sayı 12’ye çıkmaktadır. Yani bir başka deyişle burada da 12 ay=1 yıllık döngü tamamlanmaktadır.

Yıl kavramına ilişkin olarak değinilmesi gereken bir diğer husus ise “yılın götürülmesi, yılı götürmek” olarak karşılaşılan MU^{KAM}-*an pedai*- kavramıdır:²⁷⁴

KBo 10.20²⁷⁵ (CTH 604.A)

Öy. II

11 *l[u-u]k-kat-ti-ma GAL.DUMU^{MES}.É.GAL I-NA ħé-eš-ti[-i-i]*

12 MU^{KAM}-*a]n pé-e-da-i LUGAL-uš-ša EGIR-ŠU i-ya-a[t-ta-ri]*

11-12 Ertesi gün saray görevlilerinin başı hešta evine yılı götürür. Kral da onun arkasında yürür.

Buradaki kullanım, AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı kapsamında bayramın 11. gününde Ĥattuša’da yapılan bir uygulamadır. Yine MU^{KAM} ifadesi ile geçen diđer fiillerin de incelenmesi gerekmektedir:

KUB 20.33²⁷⁶ (CTH 674)

Öy. I

1 *ma-a-an-za LUGAL-uš ħa-me-eš-ħi [*

2 *Éħé-eš-ti-i i-ia-zi x[*

²⁷⁴ H. Otten, 1950, 345.

²⁷⁵ H. G. Güterbock, 1997, 92, 96.

²⁷⁶ D. Groddek, 2004, 60.

3 *pé-e-da-an*

[-zi]

1-3 Kral ilkbaharda [] *hešta* evine yürür. [Yılları?] götürürler.

Yine AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramının 9. gününde²⁷⁷ benzer bir uygulama ile karşılaşmaktadır:

IBoT 2.1+Bo 3243²⁷⁸ (CTH 609.3)

Ay. VI

...

4' [PA]-NI MU^{KAM.HI.A} *da-a-i*

5' [G]AL DUMU^{MEŠ}.É.GAL' UŠ-KE-EN

6' *ta-aš-ta pa-iz-zi*

4-6 Yılların önünde alır. Saray görevlilerinin başı eğilir sonra onlar gider.

Buradaki metnin önceki kısımlarında, yine AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı kapsamında *hešta* evinde yapılan birtakım uygulamalardan bahsedilirken yılların önüne bazı sunuların koyulacağından bahsedilmektedir. Elbette burada soyut ve sembolik bir anlam verilmek istenmektedir. Söz konusu bayram ritüellerinin özellikle kral ve kraliyet ailesi tarafından gerçekleştirildiği göz önüne alındığında bunun kral ve ailesi için uzun yıllar dilemek anlamına geldiğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Yine de ifade, uygulama açısından ilginç durmakta ve bir çeşit deyim gibi görünmektedir.

MU *paršii*a ile ilgili metin ise şöyledir:

²⁷⁷ J. Klinger, 1994, 31.

²⁷⁸ E. Badali, 1991, 46.

IBoT 3.1²⁷⁹ (CTH 609.1.A)

Ay.

48' A-NA PA-NI DINGIR^{LIM} 1 ^Dr^ši^r-tar-šu-na 1 ^{GIŠ}AB-ia 1 ha-tal-^rya-aš ^{GIŠ}'-i

49' 1 ^Dza-ap-pa-aš (Silinmiş) 1 GUNNI-i 6 NINDA.GUR⁴.RA-ma MU^{HIA}-aš pâr-šî-
ia

48-49 Tanrının önüne (koymak) için bir (ekmek) Tanrı Şitarşuna için, bir (ekmek) pencere için, bir (ekmek) ahşap sürgü için, bir (ekmek) Tanrı Zappa için, bir ocakta altı ekmeği ise yıllar için böler.

Yine benzer bir kullanım çerçevesinde değerlendirilmesi gereken “uizza pân” ifadesine de değinmek gerekecektir. Hititçe metinlerde “yıl” sözcüğünün karşılığı olarak *uitt-* ve *uitant* sözcükleri ile karşılaşılmaktadır.²⁸⁰ Yıl döngüsüne dair diğer uygarlıklarda yapılan uygulamalar kısmında da değinildiği üzere, yıl başlangıcı, yılbaşı-yılsonu gibi kavramların yanı sıra bir çeşit referans noktası belirleme gibi amaçlarla daha eski dönemlere atıf yapma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir.

İlk olarak bir sözlük listesi olan KBo 1.42 numaralı metnin 4. yüz 42. satırda, Akadca *LABIRU* sözcüğünün bir çevirisi olarak görülen *uezza pant (u-iz-za pa-a-an)* kavramının yanı sıra, söz konusu sözlük metninde, Sumerce ya da Akadca ifadelerle karşılık olarak verilen Hititçe terimlerin, anlamı tam olarak karşılayıp karşılamadığı da tartışılmıştır.²⁸¹

Güterbock *uizza-* olarak geçen kısmın *uitt-*(yıl) sözcüğünün Nominativ hali olduğunu belirtmiş, *pant-* kısmının ise *pai-* gitmek eyleminin ortaç (partizip) olarak yorumlanması gerektiğini açıklamıştır.²⁸² Güterbock’un açıklamasına göre *uezza-* sözcüğünün Nominativ

²⁷⁹ V. Haas - M. Wäfler, 1976, 92,93.

²⁸⁰ A. Goetze, 1951: 467; Friedrich, 1954: 255, 256; Kronasser, 1987: 224; Kloekhorst 2008: 1014; Ünal, 2016: 595.

²⁸¹ Y. Cohen, 2002, 26.

²⁸² Güterbock, 1955: 64; Tischler, 2001: 375; ayrıca bkz. CHD-P, 21,38.

durum belirtmesi, dilbilgisel söz dizimine uygundur. Buna göre sözcük, “geçip giden/gitmiş yıl” (**das Jahr ist vergangen**) olarak ele alınmalıdır.²⁸³

Rieken de sözcüğün *mitt-* olarak yorumlanması gerektiğini belirtmiştir.²⁸⁴ Kloekhorst dilbilgisel olarak böyle bir dönüşümün olası olmadığını söylemekte²⁸⁵ ve kökün sg. gen. *ue/izza* olarak ele alınıp *pai-* ile fiilleştirildiğini ve bu şekilde “yıllarla birlikte geçip gitmek” gibi bir anlam ifade ettiğini belirtmektedir.²⁸⁶ Ancak bazı şeyler salt dilbilgisel olmaktan çok tamamen kültürel olarak ya da alındığı dildeki durumla bağlantılı olarak da ele alınması gerekir diye düşünülebilir. Örneğin sözlük listesi olarak bilinen KBo 1.42 numaralı metinde karşılaşılan LABIRU sözcüğü, LABĀRU fiilinden türemiş bir yapı olarak Akadca “eski, eskimiş” gibi anlamlara gelmektedir. KBo 1.42’de geçtiği şekliyle, yani LABIRU olarak ele alındığında ise “eski, kadim, geçmiş” gibi anlamlarla nesnelere, kişiler, binalar yani hemen hemen her şey için kullanılabilen bir sıfat olarak görünmektedir.²⁸⁷ Yani bu noktada Güterbock’a katılmak daha anlamlı görünüyor. Sözcüğün *pant-* kısmının *pai-*’den geldiği konusunda ise herkes hemfikir görünüyor.

Bu noktada kavramın Hititçe metinlerde geçişine dair örnekleri sunmak yerinde olacaktır:

KUB 17.21+²⁸⁸ (CTH 375)

Öy. I

14 *nam-ma š[u]-me-en-za-an DINGIR^{MES}-aš ku-e ALAM^{HL.A}-KUNU ŠA*

KÙ.BABBAR GUŠKIN

15 *nu-uš-ša-an [k]u-e-da-ni DINGIR^{LIM}-ni ku-it tu-e-ek-ki-iš-ši*

16 *an-da ú-iz-z[a-p]a-an DINGIR^{MES}-ša ku-e Ú-NU-TE^{MES} ú-iz-za-pa-an-ta*

17 *na-at an-z[e]-el i-ua-ar EGIR-pa Ú-UL ku-iš-ki*

²⁸³ Güterbock, 1955: 64; Ehelolf, 1936: 182.

²⁸⁴ Rieken, 1999, 26.

²⁸⁵ Kloekhorst, 2008, 1017.

²⁸⁶ Kloekhorst, 2008, 1018.

²⁸⁷ CAD L, 26 vd.

²⁸⁸ I. Singer, 2002, 40-43. Transliterasyon ve çeviri için bkz. Kloekhorst, 2008, 1016.

18 *ne-u-ua-aḫ-ḫa-a[n ḫar-t]a*

14-18 Ayrıca siz tanrıların gümüşten, altından heykelleriniz ve orada hangi bir tanrının gövdesi eskimiş(tir). Tanrıların hangi aletleri eskimişse onları bizim gibi tekrar kimse yenileyememişti.

Arnavanda-Ašmunikal Dua Metni olarak bilinen bu metinde geçen ifadelerde, sözcüğün “yılların geçmesi ile birlikte eskidiği” anlamını verecek şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Bir fal metninde de yukarıdaki metne benzer bir anlamla kullanım görülmektedir:

KUB 5.10+²⁸⁹ (CTH 567)

Öy. I

4 EGIR-*pa-ma-ua-ra-aš na-ú-i DÙ-an-za TÚG.GÚ.È.A HUR-RI* GUŠKIN-*ua ku-e*

5 DINGIR^{LUM} *ua-aš-ša-an ḫar-zi nu-ua-ra-at ú-e-ez-pa-an-ta?* ^{GIŠ}*ḫu-lu-ga-an-ni-eš-ša-ua*

...

9 ... *ki-nu-na-ua* ^{EZEN}₄ *aš-ra-ḫi-ta-aš-ši-in i-e-er KÙ.BABBAR-ma-ua SÍG SA₅ ŠÍG*

ZA.GÌN

^{KUŠ}NÍG.BÀR^{HI.A}-*ya*

10 Ú-UL *pí-i-e-er* ^{SÍG}*šu-ri-ta-ua ú-iz-za-pa-an-ta*

4-5 Tekrar henüz yapmadan tanrının altın Hurri elbisesi yıkanmıştır ve o eskimiştir.

Araba da...

²⁸⁹ I. Wegner, 1981, 140. Transliterasyon ve çeviri için bkz. Kloekhorst, 2008, 1016.

9-10 Şimdi Aşraḥita Bayramını yaptılar. Ama gümüş, kırmızı yün, mavi yün, örtüleri de vermediler. Şurita yünü eskimiştir.

Bu durumda eskiyen, yıpranan, uzun zamandır kullanımda olan nesnelerin bu durumu belirtmek için söz konusu ifadenin kullanıldığını düşünmek, mantıklı olacaktır. *uizzapant-* yapısının metinlerdeki kullanımını değerlendirildiğinde, her ne kadar bir sözlük listesi olarak görülse de KBo 1.42’de LABIRU sözcüğünün direkt bir çevirisi olmaktan çok, yeni bir sözcük türetmek suretiyle benzer anlamın verilmek istenerek metinlerde kullanıldığı düşünülebilir. Zira KBo 1.42’de *uizza pān* olarak ayrı yazılmasına rağmen, metinlerdeki kullanımın *uizzapan(t)* olarak birleşik formda görülmesi, LABIRU ifadesinin anlamını karşılayan bir ifade olarak yer edindiği kanısının oluşmasına olanak sağlamıştır.²⁹⁰

²⁹⁰ A. O. Tiro, 2023, 614.

III. HİTİTLERDE ZAMAN ALGISI VE ANLAMLANDIRMASI

Tarihsel anlatının gerçeklikle ilişkisi noktasında hem tarihi yapanın hem de tarihi yazanın kendi deneyimleriyle oluşturdukları zaman algıları, tarih yapan ve yazan arasında kurulacak bağın ilk ve en önemli maddesidir. Anakronizm, tarihin anlaşılmasını kolaylaştırabilir ancak amaç anlamak mıdır aktarmak mıdır? Ricoeur'un da belirttiği gibi, zaman ancak anlatının zamansal özelliklerini gösterdiği ölçüde anlam kazanarak insanla bağ kurabilir noktaya gelir.²⁹¹ Zamanın (ya da tarihin) ve yazımın içkinliğine ilişkin olayörgüsünün ve sahnenin oluşturulması, yani tarihsel belgenin yazıma, anlatıma dökülmesi, olayın gerçekleştiği dönemin zaman algısının metinde ne şekillerde yer bulduğu ve gerek önceki kültürlerden devşirilen soyut malzemenin gerekse tarihi yapanın kendi algısını dilinin elverdiği ölçüde yazıya aktarımı gibi maddelerin uyumuna bağlıdır. Yani Hititli kâtibin yazıya geçirdiği ifadeler, kendi zaman algısı özelinde, içinde bulunduğu toplumun da zaman algısını yansıtıyordu. Tarihi yazarların bunun bilincinde olarak değerlendirme yapabilmesi, dilin zaman deneyimini görünür kılarak uygun şekilde biçimlendirebilmesi şartıyla mümkündür.²⁹² Sonuç olarak belgeleri yazarlar sadece kayıt tutmak için yazmıyorlardı. Bunun okunur ve anlaşılır olması da yazılması kadar önemli bir durumdur.

IV. Tudhaliya'ya tarihlenen bir metinde geçen ifadeler, bayramların önemi ve zamanlaması konusunda Hititlerin hassasiyetini göstermesi açısından önemlidir. Kralın adeta bir çeşit günah çıkarma gibi, bayramları ihmal etmemek konusunda tanrılara kendini affettirme çabası içinde olduğu gibi bir izlenim bırakmaktadır.²⁹³

²⁹¹ P. Ricoeur, 2008, 23.

²⁹² P. Ricoeur, 2008, 111.

²⁹³ I. Singer, 2002, 108.

KBo 12.58+KBo13.162²⁹⁴ (CTH 385.9)

Öy.

7 [... *tar-na-aḫ-ḫ*]i nu EZEN₄^{MEŠ} *Ú-UL nam-ma ku-ya-pí-ik-ki* [*kar-ša-nu-mi*]

[EZEN₄^{MEŠ}] *ḫa-me-iš-ḫa-an-da-aš-kán*

8 [EZEN₄^{MEŠ} *zé-e-na-an-d*]a-aš-ša *Ú-UL nam-ma ya-aḫ-nu-um-mi* n[u EZEN₄^{MEŠ} *ḫa-*

me-iš-ḫa-an-d]a-aš *ḫa-me-iš-ḫi-pát*

9 [...] [EZEN₄^{MEŠ} *z*]é-e-na-an-da-aš-ma *zé-e-ni-pát e-[eš-ša-aḫ-ḫi]* [ŠÀ É.DINGIR^{LIM}

10[... *ku-ya*]a-pí-ik-ki *da-a-li-ya*

7-10 bırakacağım. Bayramları hiçbir şekilde kesintiye uğratmayacağım. İlkbahar bayramlarını sonbahara döndürmeyeceğim. İlkbahar bayramlarını ilkbaharda, sonbahar bayramlarını ise sonbaharda kutlayacağım. Tapınağın içinde hiçbir şekilde bırakma.

Yine aynı metnin Öy. 12. satırında geçen “Šuppiluliuma zamanında” ifadesi²⁹⁵, II. Murşili’nin de babası I. Šuppiluliuma’nın bayramları ihmal ettiğini belirtmesini hatırlatmaktadır. Bu da Hititlerin tarih yazımı konusundaki deneyimlerini ve eski dönemlere dair bilinçlerini canlı tuttuklarını göstermektedir.

Arinna’nın Güneş Tanrıçası’na bir dua metninde, genel bir ifade ile yıl boyu yapılacak olan etkinlikler, ilkbahar ve kış dönemlerine bölünerek özet halinde verilmiştir:

KUB 24.3+²⁹⁶ (CTH 376.1.A)

Öy. I

16' [...] [... IT]U^{HIA} MU-ti mi-i-ia-na-aš

²⁹⁴ R. Lebrun, 1980, 357-361; A. Lombardi, 2002, 498; I. Singer, 2002, 108-110 (Nr. 24); J. Hazenbos, 2003, 12.

²⁹⁵ KBo 12.58+KBo13.162, Öy. I 12. Tam olarak geçtiği şekliyle *INA UD-MI* mŠuppiluliuma... (Šuppiluliuma günlerinde).

²⁹⁶ H.G. Güterbock, 1980, 41-50; I. Singer, 2002, 51; J.V. García Trabazo, 2002, 289-303. Ayrıca bkz. https://www.hethport.uniwuertzburg.de/txhet_gebet/exemplar.php?xst=CTH%20376.1&expl=A&lg=DE&ed=E.%20Rieken%20et%20a1. Adresinden 11.01.2024 tarihinde erişildi. Çeviri için I. Singer 2002, 51.

17' [... gi-im-ma-an-t]a-aš ħa-me-^reš-ħa-an^r-da-aš

18' ^ra-ú-li-uš^r m[u-ki-iš-na-aš-ša EZ]EN⁴HLA I-N[A KUR^U]RU^rKU^r.BABBAR-TI-pát

19' e-eš-ša-an-zi nam-m[a]-^rma^r-[at-ta] ta-me-e-da-ni ^rKUR^r-e

20' Ú-UL ku-ya-pí-ik-ki e-eš-š[a-a]n-zi

16-20 Ay bayramı, yıl boyu olan (bayramlar); kış, ilkbahar ritüellerini, büyü ritüeli (olan) bayramları Hatti ülkesinde kutlarlar. Ayrıca onları diğer ülkelerde hiçbir şekilde kutlamazlar.

Bu noktada yine genel bir zaman algısından söz etmek gerekirse, ay kavramından yıl kavramına, belki 17. satırda kırık olan kısımdan önce “sonbahar” ifadesi de var idiyse yılın bölümlendiği mevsimler şeklinde bir şema ile karşılaşılmaktadır.

Benzer bir içerik bir başka ritüel metinde de görülmektedir:

KBo 71.3+²⁹⁷ (CTH772)

Ay. III

12 [-u]a-an-zi-ma me-ħur Ú-UL ku-it-ki tu-uk-^rka^r-a-ri

13 [] ^rim^r-ma ^rku^r-it me-ħur A-NA *LUGAL* MUNUS.LUGAL-ia

14 [ma-a-a]n [ħa]-me-iš-ħi BURU¹⁴ ma-a-an zé-ni

15 [Ú-UL ku-i]t-ki tu-uk-ka^r-a-ri

12-15 ... zamanı, hiçbir şekilde önemli değildir. Her ne zaman (olursa olsun) kral ve kraliçe için ister ilkbahar, yaz ister sonbahar, hiçbir şekilde önemli değildir (fark etmez).

²⁹⁷ https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/TLHdig/tlh_xtx.php?d=KBo%2029.204 adresinden 29.08.2024 tarihinde erişildi.

Bu metinde de kral ve kraliçe için yapılması gereken uygulamanın, hangi mevsimde olduğuna bakılmaksızın yapılması gerekliliği vurgulanmaktadır. Elbette 13. satırda geçen “*kuit imma kuit mehur*” ifadesi zaten bu anlamı vermekteyken bir alt satırda ilkbahar, yaz ve sonbahar mevsimlerinin sıralanması neden gerekliydi? Öncelikle Hititlerin zaman kavramlarını sıralama yaparken kronolojiye bağlı kalmayı önemsedikleri hatırlanmalıdır. Bu noktada ilkbahardan sonra yaz ve sonrasında da sonbaharın geldiğini aktarması bakımından ilgili kısım önemlidir. Bunun gerekliliği ise, Hitit kült takvimindeki birçok bayram, ritüel, kutlamanın ve en önemlisi de askeri seferlerin bu üç mevsime denk geliyor oluşudur. Yani diğer gerekliliklerin de ihmal edilmemesi ancak bu metinde anlatılan konunun da bunlardan bağımsız olarak ele alınarak ilgilenilmesi hususuna yapılan güçlü bir vurgu olduğu düşünülmelidir.

Metinlerde adı geçen bayramların çoğunlukla tarım faaliyetleri ile ilişkili olduğu görülmektedir. İlkbaharda başlayıp bereketli bir tarım sezonu olması amacıyla gerçekleştirilen ritüeller, yaz ve sonbaharda yapılan hasat ve harman içerikli ritüellerle sona ermektedir. Buna göre, Hititlerin içsel dünyasının tarım gibi ekonomik bir faaliyetten etkilenme noktasında oldukça hassas olduğunu, yani yakarışlarını, dua-ritüel uygulamalarını o seneki ürün hasadına ya da toprağın, yağışın durumuna göre şekillendirdiği varsayılabilir.

Tunnavi Ritüelinden ilgili metin yeri, konu ile bağlantılıdır:

KUB 55.20+KUB 9.4²⁹⁸ (CTH 409)

Öy. II

1 *la-aḥ-ḥi-ša-aš-ta ki-ša-ru na-aš-ši-kán an-da*

2 *ta-me-ek-ta-ri* ^{GIŠ} *in-ta-lu-uz-zi-ma-aš*

3 *ki-ša-ru na-aš-ši-iš-ša-an an-da*

4 *tu-u-ri-iš-ḥa-ru!* *ták-na-aš* ^DUTU-uš *ka-a-ša-at-ta*

5 *e-eš-ḥar-ú-i-il* KUŠ-an *ka-a-ša-at-ta*

6 *šu-up-pi-iš* ^{UDU} *i-ia-an-za i-da-lu-un!* UD-an!

7 *ma-ni-in-ku-ya-an-ta-an* MU-an DINGIR^{MEŠ}-aš *kar-pi-in*

8 *pa-an*⁷-ga-u-ya-aš EME-an *na-an-za-an-kán* *ták-na-aš* ^DUTU-uš

9 *an-da e-ep*

1-9 O, *lahhiasta* olsun ve onu(nla) birleşsin. Kürek olsun ve onu ... Yerin Güneş Tanrıçası bak, sana kan kırmızı bir deri! Bak, sana temiz koyun! Kötü gün, kısa yıl, tanrıların öfkesi, insanların (toplumun) dedikodusu ve sen Yerin Güneş Tanrıçası onu tut!

Metinde, kötü olarak anılan zamanların sorumlusu ve neye göre kötü anıldığıının ölçütü olarak da tanrılar görülmüştür. Bir başka deyişle Hitit insanının zaman algısını yöneten, ona neyin iyi neyin kötü, kısa yıl-uzun yıl kavramının geldiği yerin de tanrıların insana düşündürdüğü ve hissettirdiği olgular olduğunun anlaşılmasını sağladıklarını görülmektedir. Kısa yıl olarak anılan durumun, hasatta eksiklik veya bereketsizlik sonucu yeterli ürün toplanamaması şeklinde yorumlanması olasıdır.

²⁹⁸ G. Beckman, 1990, 37-55.

Çalışmanın bu kısmında, Hititlerin zaman algısına yönelik olarak çeşitli tür metinlerden yapılacak olan çıkarımlar, ilgili metinlerin yazım üslubu, bazı ifadelerin kullanılma nedenleri, geçmiş-gelecek arasında bağlantının kurulması gibi amaçlar güdülerken ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Elbette yeni bir bilgi ortaya koymayan ancak tanımlanmış ve zamanla ilgili olarak birbirinin tekrarı olan ifadelere, aşağıdaki başlıklar altında değinilmiştir.

III.1. ANNALLER

Annal (Yıllık) denilen belgeler, Hitit tarih yazıcılığını örneklemek için kuşkusuz en iyi bilgiyi veren metin türüdür. Kralların hükümdarlıkları süresince yaptıklarını anlattıkları bu belgeler, zaman ifadeleri, yazıcılık ve geçmişe dair atıf yapan ifadelerle ön plana çıkmaktadır. Bu tür geçmişe dair referans noktası ifadelerine bir örnek, I. Hattuşili, annallerinde geçmektedir:

KBo 10.2²⁹⁹ (CTH 4)

Ay. III

29' ^{ID}Ma -a -'la' -an-na Ú-UL (ku)-iş-ki pi-ra-an(?) za-a-iş

30' na -an ú -uk 'LUGAL.GAL' t[a -ba -ar -na -aş GİR-it]

31' zi -iş -hu -un KARAS^H[^{L.A}

32' GİR^{MEŞ} -it za -a -iş LUGAL -g[i -na -aş -an za-a-iş

33' ÉRIN^{MEŞ URU}Ha -ah -hi -aş hu -ul -[li -at (^{URU})Ha -ah -hi -ma

34' Ú-UL ku -it -ki i -ia -[at na -an Ú-UL]

35' ar -ha ya -ar -nu -uz -zi [tuh -hu -ya -in -ma]

36' ne -pi -řa -aş ^{DU}ni Ú[-UL (-in -ta)]

²⁹⁹ Metnin tüm olarak çevirisi için bkz. F. Imparati, 1965, 1-36; diğerleri için bkz. E. Devecchi, 2005; H.C. Melchert, 1978, 1-22. Yine I. Hattuşili annallerinde nehir den geçme durumu için bkz. KBo 10.1 Öy. II 17-18 *nu kap-p[u-u]-wa-an-da UD^{KAM.HI.A}-aş ^{ID}pu-u-ra-n[a-an] zi-iş-h[u-un]* "Puruna ırmağını sayılı günde geçtim". H. Melchert, 1978, 16.

29-36 Mala (Fırat) nehrini (benden) önce kimse geçmedi. Onu ben Büyük kral, Tabarna, ayak ile (yaya olarak) geçtim. Ordular yaya olarak geçti. Şarrugina (Sargon) onu geçti Hahha kentinin askerlerini yendi. Hahha kentine ise hiçbir şey yapmadı. Onu yakıp yıkmadı. Dumanı ise göğün Fırtına tanrısına ulaşmadı(?).

Buradaki metin bir yandan Hitit tarih yazımı ve bağlantılı olarak tarih bilinci hakkında bize bilgi verirken bir yandan da geçmişe dair yapılan atıfın kullanımına dair bize güzel bir örnek sunmaktadır. Saray arşivinde bulunan belgelerin çeşitli dönemlerde kopyalandığı bilinen bir durumdur.³⁰⁰

Yine aynı metnin bir başka kısmında geçen MU.IM.MA-an-ni (sonraki yıl) ifadesi de ele alınması gereken bir içeriktir:

KBö 10.2³⁰¹ (CTH 4)

Öy. I

15 MU.IM.MA-an-ni-ma I-NA^{URU}a-l[a]-al-ḫa pa-a-ṛun¹

16 na-an ḫar-ni-in-ku-un EGIR-an-da-[m]a ṛI-NA^{URU}ṛṛa-ar-šu-ṛa

17 pa-a-un^{URU}ṛa-ar-šu-ṛa-az-ma ṛI-NA¹ṛ^{URU}i¹-ka-ka-li

18 pa-a-un^{URU}i-ka-ka-la-az-ma I-NA^{URU}ta-aš-ḫi-ni-ṛia¹

19 pa-a-un nu ke-e KUR.KURMEŠ ḫar-ni-in-ku-un

15-21 Sonraki yıl Alalah'a gittim ve onu mahvettim. Sonra ise Varşuva kentine gittim. Varşuva kentinden ise İkakali kentine gittim. İkakala kentinden ise Taşhıniya kentine gittim. Bu ülkeleri mahvettim.

³⁰⁰ T. Van den Hout, 2009, 43.

³⁰¹ Metnin tüm olarak çevirisi için bkz. F. Imparati, 1965, 1-36; diğerleri için bkz. E. Devecchi, 2005; H.C. Melchert, 1978, 1-22.

Metinde geçen “sonraki yıl” ifadesi, metnin başka nüshalarında me-mi-an-ni olarak geçmektedir. Akadca nüsha ile de arasında fark vardır.³⁰² Ancak Hititçe metnin ilerleyen satırlarında MU^{KAM}-an-ni-ma ifadesine de rastlanmaktadır.³⁰³ I. Hattuşili, annalarında o yıl yaptıklarını sıraladıktan sonra, “sonraki yıl” diyerek yeni yıla geçmektedir. II. Murşili annalarında ise icraatlarını anlattıktan sonra “bunları 1 yılda yaptım” tanımı görülmekte, devam eden satırda ise yine MU-an-ni-ma diye başlamaktadır.³⁰⁴ Bu noktada sözcüğün “sonraki yıl” anlamı verdiği anlaşılmaktadır.³⁰⁵

KBo 3.4³⁰⁶ (CTH 61)

Öy. I

49 (MU-an-ni-ma) [I-NA KUR^{URU}UGU^{TI}] pa-a-un nu-mu KUR^{URU}Ti-pi-ya ku-it ku-
u-ru-ri-ya-aḫ-ḫa<-an> ḫar-ta

49 Sonraki yıl, Yukarı Ülke’ye gittim. Bana düşmanlık yapan Tipiya ülkesine savaş açtım.

Benzer özellikler taşıyan, yani hem eski bir uygulamayı referans noktası olarak alan hem de eskiye dair bilincin, geçmişin hatırlanmasının ve bu sayede gelecek uygulamaların neye göre yapıldığının belirtilmesi ilkesine uygun bir başka tarihi metin, aşağıda verilmiştir:

KUB 21.29³⁰⁷ (CTH 89)

Öy. I

11^{URU}Ti-li-ú-ra-aš URU-aš IŠ-TU UD^{KAM} mḪa-an-ti-li

12 dan-na-at-ti-iš e-eš-ta na-an A-BI-YA

13^mMur-ši-li-iš EGIR-pa ú-e-te-et a-še-ša-nu-ut-ma-an

³⁰² E. Devecchi, 2005, 71.

³⁰³ H. ten Cate, 1984, 63; Krş. E. Devecchi, 2005, 45.

³⁰⁴ A. Goetze, 1933, 26, 38.

³⁰⁵ H. Hoffner, 1980, 295.

³⁰⁶ A. Goetze, 1933, 26, 38.

³⁰⁷ Alp 1949: 245-246. Ayrıca bkz. von Schuler 1965, Gonzalez 1994: 161 vd; del Monte 2003: 67, 146.

14 *na-a-ú₅ SIG₅-in a-še-ša-nu-ut-ma-an a-pé-e-el*

15 *IŠ-TU NAM.RA GIŠTUKUL tar-aḫ-ḫa-an-ti-it*

16 *an-na-al-li-iš³⁰⁸-ma-kán ku-i-e-eš LÚ^{MEŠ} [URU*Ti-li-ú-ra* LÚ^{MEŠ}APIN.LÁ]³⁰⁹*

17 *EGIR-an e-šir na-aš-kán ar-ḫa [da-aḫ-ḫu-un]³¹⁰*

18 *na-aš^{DUTUŠI} EGIR-pa ú-ḫa-t[e-nu-un]*

19 *na-aš EGIR-pa I-NA URUT[i-li-ú-ra-aš a-še-ša-nu-nu-un]³¹¹*

11-19 Tiliura kenti, Hantili zamanından (beri) boş bir kent idi ve onu babam Muršili tekrar inşa etti fakat onu iyi/uygun iskân etmedi. Onun (II. Muršili'nin) silahla yendiği NAM.RA ile (iskan etti). Fakat eskiden [çiftçi] olan Tiliuralılar geriye kalmışlardı. Onları aldım ve onları (ben) majeste geri getirdim. Onları Tiliura kentinde tekrar yerleştirdim.

III. Hattuşili dönemine tarihlenen bu metinde, Tiliura kentinin eski yerleşimcileri çiftçi iken, babası II. Muršili tarafından kente NAM.RA'lar yerleştirilmiştir. Ancak bunun yanlış olduğunu düşünen III. Hattuşili, eskiden yapılan bu durumu referans göstererek kente eski yerleşimcileri neden tekrar yerleştirdiğini açıklamaktadır. Konu ile ilgili olan kısım ise, ilk satırda geçen *IŠ-TU UD^{KAM} mḫa-an-ti-li* ifadesidir. Tam olarak “Hantili günlerinden/zamanından beri” olarak çevrilebilir. Bu şekilde, kenti o dönemde Gaşgaların ele geçirmesine atıf yapılmaktadır. Bu noktada, Hititlerin uzun bir süreci kapsayan zamanları bile zihinlerinde tuttıkları ve en azından karşılaşılmış olan ifadelere dayanarak eksiksiz bir tarih bilincine sahip oldukları şeklinde yorumlamak mümkündür.

³⁰⁸ Metinde *-uš* olarak geçmektedir.

³⁰⁹ Şüpheli tamamlama için bkz. Alp 1949: 245; [URU*Ti-li-ú-ra*] tamamlaması için bkz. von Schuler 1965: 146; Gonzalez 1994: 161; del Monte 2003: 67.

³¹⁰ Gonzalez 1994: 161 “[*da-a-aš*]”; del Monte 2003: 67 “[*tar-na-aš*]”.

³¹¹ Gonzalez 1994: 161 “[*a-še-ša-nu-un*]”.

III. Hattušili'nin anallerine dair pek bir malzeme ele geçmemiştir.³¹² Yine de konu ile ilgili küçük bir fragman bulunmaktadır:

KUB 21.6a³¹³ (CTH 82.2)

Öy. I

5 ŠA MU 12.KAM ŠA MU.13.KAM [

6 na-at ḫa-an-ti-i TUP-PA^{HL.A}[

5-6 12. Yıl, 13. Yıl kopya tabletler

I. Tudḫaliya'nın yıllıklarında konuya dair belirsiz birtakım ifadeler vardır. Olasılıkla bunun nedeni, kendi krallığı süresince askeri seferlerini hep Batı Anadolu bölgesi ile sınırlı tutmasıdır. Zaten başka bir bölgeye yaptığı askeri seferde, seferi başka bir zamanda yaptığını yukarıda da bahsedilen *uetantantannima-* ve *MU-an-ni-ma* ifadesi ile belirtmektedir:

KUB 23.11³¹⁴ (CTH 142.2.A)

Ay. III

22 nam-ma-aš-ta KUR-e-aš-ša an-da pa-a-u-u[n nu ku-i-e-

eš ḪUR.S]AG^{MEŠ} URU^{DIDL.ḪI.A} BÀD

23 na-ak-ki-i-e-eš nu-uš-kán ku-e-nu-un [ú-e-ta^(?)]-an-ta-an-ni-ma-aš-ši³¹⁵

24 nam-ma la-aḫ-ḫi-ia-u-ṽa-an-zi p[a-a-u-un DINGIR]^{MEŠ} pé-ra-an ḫu-u-i-e-er

25 na-aš-ta KUR^{URU}ga-aš-ga [ku-e-nu-un M]U-an-ni-ma-ši

26 la-aḫ-ḫi-ia-u-ṽa-a[n-zi x Ú-UL pa-a-u]n

³¹² O. R. Gurney, 1997, 127.

³¹³ O. R. Gurney, 1997, 128.

³¹⁴ O. Carruba, 1977, 160.

³¹⁵ Anitta Metni'ndeki kullanım *ú-e-et-ta-an-da-an-ni-eš-ši-ma* şeklindedir. E. Neu, 1974, 14.

22-26 Ayrıca ülke içine de gittim. Dağlarla çevrili (ulaşması) zor kentler(di). Onları öldürdüm (yok ettim). Sonraki yıl ayrıca sefere çıkmak için gittim. Tanrılar önümde koşular ve orada Gaşga ülkesini öldürdüm (yok ettim). Sonraki yıl sefere gitmedim.

Metinde *uetantantannima-* ve *MU-an-ni-ma* sözcüklerinin ardı ardına kullanıldığı görülmektedir. Günleri sıralarken *lukkatti-*, *lukkatti-ma*; ayları sıralarken sayı ile ya da ay adları ile sıralama yapan Hititlerin, yılları hem sayı (örneğin: KBo 3.4 Öy. I, 48) hem de “*uetantantannima-*, *MU-an-ni-ma* sonraki yıl” ifadesi ile (örneğin KUB 23.11 Ay. III 23, 25) sıraladıkları görülmektedir.

III.2. ANLAŞMALAR

Hititlerin anlaşma yapma diplomasisinde vasal krallıklar ve eşit krallar arası anlaşmalar olarak ayrılmasının yanında Akadca ve Hititçe olarak hazırlanan anlaşmalara göre usul, yöntem ve içerik açısından benzerlikler olduğu kadar farklılıkları da gözlemlemek mümkündür. Vasallerle yapılan anlaşmalarda genellikle anlaşmanın başlangıcında geçmişte Hitit kralının o ülkeye ya da yazıştığı kişinin atalarına yönelik tutumlarına, Hitit tarafından yapılan olumlu tavırlara karşılık, diğer muhatabın olumsuz tavırlarına yönelik atıfta bulunulurken, eşit krallar arası yazışmalarda, geçmişte yaşanan olumsuzlukların geçmişte kaldığı ve kalması gerektiği, şimdiden sonra olumlu ilişkiler kurulması gerekliliği konusunda bir tutum sergilenmektedir.³¹⁶

Buradaki amaçlardan ve zaman algısı, yönetimi gibi konularla olan ilişkisinden bahsedilmesi de gereken hususlardan biri de algı manüplasyonuna yönelik diplomatik hamle olarak değerlendirilmesi gerekliliğidir. Vasallere, onlara yönelik olarak Hitit kralı tarafından yapılan fedakârlıklar, geçmiş hataların tekrarlanmaması konusunda hassasiyet gibi konularla bir çeşit üstünlük kurma gayesi güdüldükçe, eşit krallar arası yazışmalarda ise geçmişte

³¹⁶ G. Beckman, 1999, 1 vd.

hatırlatma çabası görülmez ve geleceğe yönelik temennilerde bulunma yönünde bir içerik daha ön plana çıkmaktadır.

Konuyu metin örnekleriyle sunmak, içeriği anlamak için kolaylık sağlayacaktır. I. Şuppiluliuma ile Azzi-Hayaša kralı Huqqana arasındaki anlaşmanın giriş kısmı, Hitit kralının vasal kralı nasıl gördüğü ve nasıl davranılacağı konusunu net olarak anlatmaktadır:

KBo 5.3+³¹⁷ (CTH 42)

1 [U]M-MA DUTU-ŠI^mŠu-up-pi-lu-li-u-ma LUGAL KUR^{URU}Ha-^rat-ti^r

2 ka-a-ša tu-uk^mHu-uq-ka-na-a-an ap-pé-ez-zi-in UR.GE^r-an

3 ša-ra-a da-a-aḫ-ḫu-un nu-ut-ta SIG^s-in^r i-ia-nu-un^r

4^r nu^r-ut-^r ták^r-kán^{URU}Ha-at-tu-ši A-NA LÚ^{MEŠ} URUHa-ia-ša-ia aš-šu-^rli^r iš-tar-na

5 te-ek-ku-uš-ša-nu-nu-un nu-ut-ta a[m]-^rme-el NIN⁹-IA AŠ-ŠU[M] DAM-UT-TIM AD-DIN^r

1-5 Hatti ülkesi kralı, Güneşim Şuppiluliuma şöyle der; bak sen küçük köpek Huqqana'yı yücelttim ve seni iyi yaptım. Seni Hattuša'da hayaşalıkların arasında seçtim/ayrı tuttum. Seni kızkardeşimle evliliğe verdim.

Buradaki örnekte görüldüğü üzere, vasal krala yönelik onun yerinin, konumunu ona bildiren, hatırlatan küçümseyici ifadelerden sonra Hitit kralı, “bu durumuna rağmen ben sana kardeşimi verdim” diyerek aynı zamanda da onu yüceltmış görünmektedir. Ancak tüm bu durum elbette Huqqana'nın Hitit kralı karşısındaki yerini ona bildiren anlam içermektedir. Bu noktada geçmişte yaşananların bugüne etkisi ve gelecekte de ne olması beklendiği noktasında daha metnin en başından durum ortaya konmaktadır.

Tarḫuntaša gibi kraliyet soyundan kişilerin de hüküm sürdüğü vasallarla yapılan anlaşmalarda da diğer vasallere uygulanana benzer bir yaklaşım görülüyor. Sürekli geçmişe,

³¹⁷ G. Beckman, 1999, 26.

özellikle ortak geçmişe dair yapılan pek çok atıf, geleceğin de bu şekilde şekillenmesi yönünde temenniler barındırması bakımından önemlidir. Oldukça kırık bir şekilde ele geçen III. Hattuşili ile Kurunta arasında yapılan ve çeşitli askeri yükümlülükleri bildiren anlaşmada bu formül görülmektedir. III. Hattuşili burada Kurunta'dan hangi askeri birliklerin Hitit devleti bünyesinde kullanılacağını belirtmiş, birliklerin nerelerde ve hangi hizmetlerde kullanılabileceğine dair bilgiler vermiştir.³¹⁸

Tarhuntaşša kralı Kurunta ve Hitit kralı IV. Tudhaliya arasındaki anlaşma, (Bronz Tablet) iki kralın birlikte geçen çocukluğuna ve geçmişine atıf yapılan ifadelerin yanısıra geleceğe dair de beklentileri sunan ifadelere sahiptir:

Bo 86/299³¹⁹ (CTH 106.I.1)

Öy. I

12 *an-ni-ša-an-pát* ^mNIR.GÁL-iš LUGAL-uš A-NA A-BU-YA ^mHa-at-tu-ši-li

13 *šal-la-nu-um-ma-an-zi pí-ya-an ħar-ta na-an an-ni-ša-an-pát A-BU-YA šal-la-nu-uš-ki-it*

12-13 Eskiden Kral Muvattali, babam Hattuşili'ye büyütmesi için vermişti ve onu babam büyüttü.

Bo 86/299³²⁰ (CTH 106.I.1)

Ay. III

10 *zi-la-ti-ya ŠA* ^{mD}LAMMA-pát NUMUN-an-za *ħar-du ħar-du-ma-at ŠA*
DUMU.NITA NUMUN-aš

11 *ŠA* DUMU.MUNUS-ma NUMUN-an *le-e da-an-zi*

³¹⁸ G. Beckman, 1999, 102 vd.

³¹⁹ H. Otten, 1988, 10.

³²⁰ H. Otten, 1988, 20.

...

10-11 Gelecekte Kurunta'nın nesli, nesiller boyunca, erkek çocuklarının nesli, kız çocuklarının nesli, almasınlar.

Bo 86/299³²¹ (CTH 106.I.1)

Öy. II

67 *zi-la-ti-ya-ma A-NA* ^{mD}LAMMA LUGAL KUR ^{URU D}U-ta-aš-ša ki-i iš-ḫi-ú-ul

68 *e-eš-du*

...

67-68 Gelecekte ise Tarḫuntašša kralı Kurunta için bu, anlaşma olsun.

Metin yerlerinden anlaşıldığı üzere, geçmişteki bağlar hatırlatıldıktan sonra, gelecek beklentileri sıralanırken imperativ yapı kullanılarak bunun aslında bir beklentiden çok bir sorumluluk, geleceğin şekillenmesine yönelik atılması gereken çabalar olarak değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Hem tarih bilinci ve yazımı hem de geçmiş ve gelecek arasında kurulacak bağa dair bilgiler vermesi nedeniyle konu üzerine güzel bir örnek olarak II. Muvattalli ile Halep kralı Talmi-Šarruma arasındaki anlaşma da incelemeye değerdir. Metin Akadca olduğu için burada içeriği hakkında bilgiler verilerek konu ile bağlantısı tartışılacaktır. Burada kral II. Muvattalli, babası II. Muršili ile Halep arasında yapılan anlaşmanın kaybolduğunu belirtmiş ve yaptığı bu yeni anlaşmada daha önceki anlaşma şu şekildeydi diyerek oradaki konuları belirtmektedir. Yine metnin girişinde yapılan bu yeni anlaşmanın sözlerinin gelecekte değiştirilemeyeceğini de net bir dille ifade etmektedir. Böylece geçmiş ile gelecek arasında hem geçmiş

³²¹ H. Otten, 1988, 18.

unutturmama hem tarih bilincine sahip olma hem de gelecek konusunda nelerin beklendiğine dair beklentileri ifade etmek suretiyle bu konuların tümünü birden kapsayan bir belge olarak karşımıza çıkmaktadır.³²²

Özellikle anlaşmalarda karşılaşılan ve Hititlerin tarih bilincine dair bilgi veren bir diğer husus da kronolojiye dikkat edilmesidir. Şahıslar ya da yaşanan olaylar özelinde yaşanmış olan gelişmeleri sıralarken olayların öncesi-sonrası ya da kişilerin çocukluktan ya da damat olarak Hitit kraliyet ailesiyle olan yaşamışlıklarına atıflarda bulunulurken sıralamaya dikkat edilmiştir. Daha sonraki maddelerde ülkeler ya da krallar arası karşılıklı bağlılıklar konularına sıra geldiğinde de tıpkı geçmişteki gibi birarada olunması, geçmişteki yardımların unutulmaması gibi gelecekte de yardımlaşmanın devam etmesi yönünde istekler belirtilmek suretiyle geçmiş-gelecek bağlantısı sürekli olarak açık tutulmakta ve sıklıkla hatırlatılmaktadır. Kraliyet ailesinin mektuplarında da benzer bir yöntem izlendiği, hatta mektuplar, krallar (bazen de kraliçeler) arası kişisel ilişkiye daha açık bir belge türü olduğu için daha güçlü ifadelere rastlanmaktadır.³²³

Geçmiş bilincinin canlı tutulması bağlamında Hitit anlaşmalarını değerlendirmek, onların metinlerde sundukları olay örgülerini, öykülemeleri, kişileri, sonrasında bugünkü duruma dair açıklamaları ve nihayet gelecekte olması beklenen durumları gözlemlemek mümkündür. Elbette bu durum, öykünün dolayısıyla da anlatının bizi ne şekilde sürüklediği ile ortaya konabilmektedir. Yani metni yazanın, kendi bakışını, algısını ve kavrayışını bize kabul ettirme çabasıdır bu durum kısaca. Bu noktada bunlardan sıyrılarak objektif bir okuma yapmak mümkün müdür ya da gerekli midir sorusu ortaya çıkmaktadır. Hitit anlaşma metinlerinde olaylar kronolojik olarak sıralanır denilmişse de aslında kral, hangi olayların yaşanmış olduğunu hatırlatarak sonuçta da ne olması ne yapılması gerektiğini daha metnin başında, sık sık da içinde, beklentilerini belirterek sunmaktadır. Yani yukarıdan aşağı bir

³²² G. Beckman, 1999, 88 vd.

³²³ Örnekler için bkz. H. A. Hoffner, 2009, 75, 281, 290, 296.

anlatım gibi görünen anlaşma metinleri, aslında aşağıdan yukarı işleyişe sahip metinlerdir denilebilir.

III.3. MEKTUPLAR

Mektuplar, görevliler arası; görevlilerden krala, kraldan görevlilere ya da krallar arası gibi formlarda oluşturulmuşlardır. Boğazköy'deki saray arşivinde ele geçen özellikler kraliyet ailesi mektuplaşmaları yanında Maşathöyük ve Ortaköy gibi merkezlerde de pek çok mektup ele geçmiştir. Sadece Mısır ile yapılan kral, kraliçe, prens, görevliler düzeylerinde ele geçmiş 100'den fazla mektup vardır.³²⁴

Maşathöyük mektuplarına bakıldığında ise, diğer metin türlerinden bilinen zaman ifadelerine pek rastlanmamaktadır. Bunda en büyük etken kuşkusuz, mektupların doğası hemen yazılıp yanıt verilmesi gereken ve henüz kısa zaman önce olmuş olayları anlatan konular içermesidir. Bu noktada “bana yazdığın x konuda” gibi ifadeler, zamanı belirten referans olarak ön plana çıkmaktadır.

Metin üzerinden bir örnekle durum şu şekilde açıklanabilir:

Mışt. 75/112³²⁵ HKM 10

Ay.

47 *tu-el-mu ku-it ŠA* LÚ.MEŠ *an-da-ti-ya-a[t-t]al-la[-aš?]*

48 *ut-tar ha-at-ra-a-eš nu ka-a-ša am-mu-uk*

49 *har-mi na-at I-NA É.GAL-LIM*

50 *me-ma-aḥ-ḥi nu-uš-ma-aš an-tu-uḥ-ša-aš*

51 *pa-iz-zi na-aš MA-ḤAR* DUTUŠI

52 *ú-ya-te-ez-zi*

³²⁴ G. Beckman, 1999, 121; tüm mektuplaşmalar için bkz. E. Edel, 1994.

³²⁵ S. Alp, 1991, 136; H. Hoffner, 2009, 116.

47-52 Senin mahkemedeki hasımların hakkında bana yazdığın konu; ben (tableti) tutuyorum. Onu saraya söyleyeceğim/ileteceğim. Onlara biri gidecek ve onu Majestenin huzuruna getirecek.

Mektupta “bana yazdığın konu” denilerek, bahsedilen konuda daha önce yazılmış tablete ve dolayısıyla bu konunun gündeme geldiği zamana atıf yapılmaktadır. Bu sayede mektuplar arası bağlantının kurulması sağlanmaktadır.

Benzer içeriğe sahip bir mektupta geçen ifadeler şöyledir:

Mışt. 75/76³²⁶ HKM 58

Öy.

5 ŠA LÚ.MEŠ IGI .NU.GÁL-mu ku-it ut-tar ħa-at-ra-a-eš

6 nu-kán LÚ.MEŠ IGI .NU.GÁL^{HLA} ħu-u-ma-an-te-eš

7 URU Ša-pí-nu-u-ua ša-ra-a pé-e-ħu-te-er

5-7 Körler hakkında bana yazdığın konu; Bütün körleri yukarıya, Šapinuva kentine götürdüler.

Yine burada da körlerle ilgili daha önceki bir mektubun varlığını ve şimdi buna yanıt yazan kişinin ilk mektubu yazan kişiye ve mektubun yazıldığı zamana atıf yaparak mektuplar arası bütünlüğü sağlamayı amaçladığı düşünülmelidir.

Bazı mevsim adlarına mektuplarda da rastlanmaktadır:

Mışt. 75/47³²⁷ HKM 17

Öy.

9 na-aš-ta tu-uk^m Ĥu-ul-la-an ku-ua-pí

³²⁶ Y. Arıkan, 2000, 214-215; H. A. Hoffner, 2009, 207-208.

³²⁷ S. Alp, 1991, 142; H. Hoffner, 2009, 124.

10 *gi-im-ma-an-ti pa-ra-a ne-eḫ-ḫu-un*

11 *nu-ut-ta a-pi-ya Ú-UL iš-ta-ma-aš-še-er*

12 *nu-ut-ta ki-nu-un-pát iš-ta-ma-aš-še-er*

9-12 Sen Hullayı kışın gönderdiğimde, seni işitmediler (haberleri olmadı). Şimdi işittiler (haberleri oldu).

Krallar arası mektuplaşmalardan III. Hattuşili ile Babil kralı Kadaşman-ENlil arasındaki bir mektup, yukarıda bahsedilen geçmişe atıf ve olay sırası konusunda iyi bir örnek olarak ortaya çıkmaktadır.³²⁸ Mektup, Akadca yazılmıştır. Babadan gelen tanışıklığa vurgu yapıldıktan sonra biz de seninle bir günlüğüne değil, sonsuza dek kardeş olduk denilerek güçlü bir birlikteliğe işaret edilmektedir.³²⁹ Sonrasında ise olayların kronolojik sıralanmasına dikkat edilerek, iki devlet arasındaki ilişkilerin bozulmadan devam ettiğine dikkat çekilmektedir. Mektupla ilgili bir diğer ilginç konu ise, daha eski mektuplaşmaların da hatırlatılarak, “eski mektupları yazan kâtipler yaşıyorlarsa o mektupları sana okusunlar”³³⁰ diyerek geçmiş hafızasının kral bünyesinde gayet canlı olduğu, bizzat kral tarafından kendinden emin bir şekilde ifade edilmektedir. Bu da Hititlerin geçmiş bilincinin sağlamlığına işaret eden örneklerden biridir.

III.4. YASALAR

Hitit yasalarında zaman kavramları olarak karşımıza en sık çıkan iki ifade *karu*-³³¹ (eskiden) ve *kinun*-³³² (şimdi) sözcükleridir. Bunun yanında, türetilmiş bir sözcük olarak *karuili*-³³³ (eski) sözcüğüne de rastlanmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, zaman

³²⁸ G. Beckman, 1999, 132.

³²⁹ G. Beckman, 1999, 133.

³³⁰ G. Beckman, 1999, 134.

³³¹ J. Friedrich, 1954, 104; J. Tischler, HEG-K, 1983, 526; J. Puhvel, HEG-K, 1997, 112.

³³² J. Friedrich, 1954, 110; J. Tischler, HEG-K, 1983, 580; J. Puhvel, HEG-K, 1997, 183.

³³³ J. Friedrich, 1954, 104; J. Tischler, HEG-K, 1983, 528; J. Puhvel, HEG-K, 1997, 113.

kavramlarına dair zıtlıkları birarada kullanmayı seven Hititler, aynı modeli yasalarında da uygulamışlardır.³³⁴

Yasalarda geçen birtakım zaman terimlerine dair örnekleri burada sunulacaktır. Bu kapsamda ilk incelenecek kavram “yıl” sözcüğüdür:

KBo 25.5³³⁵ (CTH 292)

Öy. II

1 [ták-ku a-ap-pa-at-ri-ya-a]n-zi ʿku-iš-kiʿ p[a-iz-zi ta šu-ul-la-tar i-e-ez-zi]

2 [na-aš-šu NINDA ḫar-ši-i]n na-aš-ma ^{GEŠTIN}iš-pa-an-t[u-zi ki-nu-zi 1 UDU]

3 [10 NINDA^{HI.A} 1 DUG KA.D]Ù pa-a-i É-ŠU a-ap-pa šu-up-p[i-ya-aḫ-ḫi]

4 [ku-it-ma-an ú-i-it-ti] me-ya-ni a-ri ta É-iš-ʿšiʿ []

1-4 Eğer biri rehin almak için herhangi birine gider ve kavga ederse, onun ekmeği ya da sunu şarabını (alırsa) bir koyun, on ekmek, bir kap bira verir. Sonra onun evini temizleyecek, bir yıllık zaman varınca onun evini []

Bir tür “haneye tecavüz” olayı olarak değerlendirebilecek bu metne göre, izinsiz bir şekilde birinin evine girilerek onun malına zarar vermenin maddi karşılıkları yanında (koyun, ekmek, bira verilmesi gibi) manevi olarak da evin temizlenmesi ve belki de bu tazminlerin bir yıl boyunca uygulanmaya devam edilmesi yönünde bir uygulama görüyoruz. Bir yıllık sürenin net bir şekilde belirlenmesi, caydırıcı bir unsur olarak düşünülmüş olsa gerektir. Bu noktada, bir yıllık sürenin Hitit insanı tarafından da günümüzdekine yakın bir algı ile değerlendirildiğini düşünmek çok yanlış olmayacaktır.

³³⁴ Yasa metinleri arasında yer almasa da söz konusu duruma dair güzel bir örnek KBo 21.12’de yer almaktadır. İlgili kısmın transliterasyonu tarafımda buraya eklenmek üzere yapılmıştır. Metne dair daha geniş bilgi için bkz. https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/hetkonk/hetkonk_abfrage.php. İlgili kısmın transliterasyonu ve çevirisi şu şekildedir: KBo 21.12 Öy.? 13 13’ [k]a-ru-i-li-ya-at-ta ki-nu-un-tar-ri-ya-al ir-ši-al-li-ya[geçmişte (ya da) şimdi.

³³⁵ H. A. Hoffner, 1997, 131,132.

KBo 6.26³³⁶ (CTH 292)

Öy. I

31 *ta* 1 UDU 10 NINDA^{HLA} 1 DUG KA.DÙ *pa-a-i t[a É-ŠU EGIR-pa*

32 *šu-up-pí-ya-aḫ-ḫi ku-it-ma-an MU.KAM-za me-e-ḫu-ni a-ri*

33 *ta É-iš-ši SAG.KI-za ḫar-zi*

31-33 Bir koyun, on ekmek, bir kap bira verir. Sonra onun evini temizleyecek, (bir) yıllık zaman varınca onun evini bozulmamış tutacak.

Yukarıdaki metne paralel bir şekilde giden bu metin, az önce değinildiği gibi bir yıl süre ile evin tüm ihtiyaçlarının giderilmesi ve bu amaçla bir yıl süre sonunda evin manevi olarak arınmasının, o olay hiç yaşanmamış gibi sayılması için yeterli olacağı düşünülmüştür.

KUB 6.13³³⁷ (CTH292)

Öy. I

19 [*ták-ku LÚ*] *‘EL’-LAM ki-iš-du-ua-an-da MU-ti ku-iš-ki*

20 [*ḫu-iš-nu-zi...*

19-20 Eğer özgür bir insanı açlık yılında yaşatırsa...

Buradaki kullanıma bakıldığında, açlık yılından kastedilenin hasatın az olduğu bir dönemde belki de lokal bir bölgede yaşanan duruma göre bir değerlendirme yapıldığı düşünülebilir. Hasat döneminde yetersiz ürün olmasından, o yılın “açlık yılı” olarak değerlendirildiği yani o yıla ait hasat zamanının o yılın tümüne etki eden bir olgu olarak kabullenildiği anlaşılabilir.

³³⁶ H. A. Hoffner, 1997, 132.

³³⁷ H. A. Hoffner, 1997, 137.

Aşağıda verilen metinde, özgür sınıfta olmayan bir çiftçinin, özgür bir kadınla evlenmesi konusuna değinilmiştir:

KBo 25.85+KUB 29.29³³⁸ (CTH 292)

Öy. III

28 [ták-ku LÚSIPA.UDU MUNUS-na-an E]L-LE-TAM da-a-i na-aš-šu I-NA
M[U.2.KAM]

29 [na-aš-ma I-NA MU.4.KAM GÉME-i]š-ša-re-ez-zi Û DUMU^{MEŠ}-ŠU uš-ḫu-nu-an-
[zi]

28-29 Eğer bir çoban, özgür bir kadını alırsa (alıyorsa) o (kadın) ya ikinci yılda ya da dördüncü yılda köleleşir (köle olur) ve onun çocukları alçalırlar.

Metinde kadının rızasının olup olmadığı net olarak belli olmamakla birlikte, kadına bu evlilikten vazgeçmesi için 2-4 yıl gibi bir süre tanındığı düşünebilir. Ancak bu süre zarfında çocuk sahibi olunmuşsa çocuklar da köle statüsünde değerlendirileceği belirtilmiştir.

Diğer önemli bir metinde şu ifadeler geçmektedir:

KBo 22.62+³³⁹ (CTH 291)

Öy. I

54 [tá]k-ku ARAD-aš na-aš-ma GÉME-aš ḫu-ua-a-i iš-ḫa-aš-ši-ša-an ku-e-el
ḫa-aš-ši-i ú-e-mi-[ez-zi]

55 LÚ-na-aš ku-uš-ša-an ITU.1.KAM 12 GÍN KÙ.BABBAR pa-a-i MUNUS-ša-ma
ku-ša-an ITU.1.KAM 6 GÍN K[Ù.BABBAR] pa-a-i

³³⁸ H. A. Hoffner, 1997, 139, 140.

³³⁹ H. A. Hoffner, 1997, 32.

54-55 Eğer erkek ya da kadın bir köle kaçarsa, onun beyi onu kimin ocağında bulursa, erkek için 12 şekel gümüş aylık ücret verir. Kadın içinse 6 şekel gümüş aylık ücret verir.

Bu metin, ücretlerin ödenmesi gibi cezaların ödenmesinde de günlük, aylık, yıllık gibi zaman dilimleri kullanıldığını belirtmesi açısından önemlidir.

Diğer önemli bir metin ise şu sözler geçmektedir:

KBo 6.26³⁴⁰ (CTH 292)

Öy. II

21 *ták-ku* GU₄.MAḤ-aš *ḥa-a-li ku-iš-ki ša-me-nu-uz-zi DI-IN* LUGAL

22 *ha-ap-pár-ra-an-zi* I-NA MU.3.KAM *ha-a-ši* GU₄.APIN.LÁ

23 UDU.NÍTA MÁŠ.GAL I-NA MU.3.KAM *ha-a-ši*

21-23 Eğer biri sığırın ahırını bozarsa, sığırını vazgeçirirse kral mahkemesinde boğayı satarlar. Sığır üçüncü yılda üreyebilir. Koşum öküzü, koç, keçi üçüncü yılda üreyebilir.

Bu metindeki anlatımdan, tarım ve hayvancılık alanında kullanılan hayvanların üreme dönemlerinin gözlemlendiği ve buna göre bir sistem içinde tarım ve hayvancılık faaliyetleri düzenlendiği anlaşılmaktadır.

NAM.RA'ların sosyal konumları ve mal-mülk edinebilme hakları üzerine bilgi veren bir metin şöyledir:

KBo 6.10³⁴¹ (CTH 292)

Öy. I

24 [*ták-ku A-NA* NAM.RA^{HLA} A.ŠÀ-LAM ŠA LÚ.^{GIŠ}TUKUL *ḥal-ki-in pí-an-zi*

³⁴⁰ H. A. Hoffner, 1997, 140.

³⁴¹ H. Hoffner, 1997, 107, 108.

25 [MU.3.KAM *ša-ah-ḥa-an Ú-UL i-i*]a-zi l-NA MU.4.KAM-ma

26 [*ša-ah-ḥa-an e-eš-šu-u-ya-an da-a-i IT*]-TI LÚ^{MEŠ} GIŠTUKUL *ḥar-ap-zi*

24-26 Eğer tarlada (çalışan) bir NAM.RA'ya tahıl için TUKUL sorumluluğu verilerse, üç yıl (boyunca) *šaḥḥan* sorumluluğu yapmaz (vergiden muaftır). Dördüncü yılda ise *šaḥḥan* (vergisini) ödemeye başlar ve TUKUL insanları arasına katılır.

Bu metinde çeşitli vergilerin NAM.RA'lardan alınması ve vergi vermeye başladıktan sonra sosyal konumlarının değiştiği görülüyor. Üç yıl boyunca NAM.RA'ların gözlenmesi ve vergi zamanlarının gelip gelmediğinin denetlenmesi, bu alanda da sıkı bir denetim ve kendi içinde sistematik bir zaman-takvim takibi yapıldığını göstermektedir.

IV. HİTİTLERDE TARİH VE ZAMAN

Çeşitli Hitit merkezlerinde ele geçen belgeler incelendiğinde, özellikle annaller, anlaşmalar, mektuplar ve yasalar gibi belgelerde geçmişe atıf yapan ifadeler rastlandığından önceki bölümde örneklerle bahsedilmişti. Bu da Hititlerde geçmiş bilincinin ve buna bağlı olarak da arşivciliğin bilinen ve önem verilen bir durum olduğunu bize göstermektedir. Örneğin yasalarda sıklıkla karşılaşılan “eskiden bu suçun karşılığı ölümdü ya da daha fazla maddi tazmindir ama şimdi ölüm cezası kalktı, daha az parayla tazmin edilir” şeklinde özetlenebilecek ifadeler, anlaşma metinlerinde geçmişin kronolojik anlatımı, annallerde mevsim döngülerinin, yıl döngülerinin takip edilir formda yazılması gibi unsurlar bu durumu göstermektedir.

Bu noktada Telipinu, yazdırdığı aşağıdaki belgede yazım ve anlatım bağlamında oldukça ileri bir seviyede bir kral olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴²

KBo 3.1+³⁴³ (CTH 19)

Öy. II

26 [LUGAL]-uš Ú-UL š[a-qa-a]ḫ-[ḫu-]un' [nu-kán] ^m[Ḫu-]u[z-zi-]-y[a-a]n Ú ŠEŠ^{MEŠ}-
ŠU an-d[a ku-en-ta]

27 ma-a-an LUGAL-uš iš-ta-ma-aš-šu-un nu ^mTa-nu-ya-an ^mTa-ḫur-ya-li-in ^mTa-ru-
uḫ-š[u-un-na]

28 ú-ya-te-ir nu-uš pa-an-ku-uš pa-ra-a ḫi-in-ga-ni ḫar-ta LUGAL-uš-ša me-ma-aḫ-
ḫu-un

29 [ku-ya-a]t-ya-ri ak-kán-zi nu-ya-ru-uš IGI^{HI.A}- ya mu-un-na-an-zi nu-uš LUGAL-
uš kar-š[a-uš]

³⁴² T. Van den Hout, 1997, 194.

³⁴³ I. Hoffmann, 1984, 30, 31.

30 [LÚ.M]EŠ APIN.LAL *i-ya-nu-un* GIŠTUKUL^{H1.A}-uš-šu-uš-ta ZAG.UDU-za *da-aḫ-ḫu-un nu-uš-ma-aš maš-du[-uš'] pi-iḫ-ḫu-un*

26-30 (Ben) Kral Huzziya'yı ve kardeşlerini öldürdüğünü bilmiyordum. Ben Kral (bunu) duyunca, Tanuva'yı, Taḫurvaili'yi ve Taruḫšunna'yı getirdiler. Panku meclisi onları ölüme mahkûm etti. Ben Kral dedim ki "Neden ölsünler?" Onlar gözlerden gizlenecekler (uzak olacaklar). Ben Kral kestim. Çiftçi yaptım. Silahlarını omuzlarından aldım ve onlara zincir verdim (taktım).

Görüldüğü üzere kral, kendi başından geçen olayların yanında geçmişte yaşananlarla da bağlantı kurarak bundan ders alınması gerekliliğini ve işlerin gelecek zamanda nasıl halledilebileceğine dair de örnekler sunmaktadır.

Mitoloji içerikli tarihi metin sayılabilecek "Kaneş Kraliçesi Metni", tarih ve geçmiş oluşturma konusunda Hititlerin bilinç ve gayretini ortaya koyan bir metindir:

KBo 22.2³⁴⁴ (CTH 3)

Öy.

1 [MUNUS.LUGA]L ^{rURU}ka¹-ni-iš 30 DUMU^{MEŠ} 1-EN MU-^ran¹-ti ḫa-a-aš-ta

...

1 Kaneş kraliçesi 1 yılda 30 erkek çocuğu doğurdu.

6 *ma-a-an* MU^{H1.A} *iš-tar-na pa-e-er nu* M[MUNUS.LUGA]L *nam-^rma¹* 30

MUNUS.DUMU ^rḫa¹-a-aš-ta

6 Yıllar geçip gittiler ve kraliçe ayrıca 30 kız çocuğu doğurdu.

³⁴⁴ H. Otten, 1973, 6.

KBo 22.2³⁴⁵ (CTH 3)

Ay.

10' *I-NA MU.3^{KAM} LUGAL-uš pa-it^{URU} Za-al-pa-an a-^rra^r-aḫ-za-an-da ú-^re^r-te-et*

11' *MU.2^{KAM} kat-ta-an e-eš-ta*

...

10-11 Üçüncü yılda kral gitti, Zalpa kentini dışardan kuşattı. 2 yıl sürdü.

“Anitta Metni”nde geçen birtakım ifadeler şu şekildedir:

KBo 3.22+³⁴⁶ (CTH 1)

Öy. I

10 [^mPí-i] t-ḫa-a-na-aš at-ta-aš-ma-aš a-ap-pa-an ša-ni-ia ú-et-ti

11 [ḫu-u] l-la-an-za-an ḫu-ul-la-nu-un^{DUTU} az ut-ne-e

12 [ku-it ku-i] t-pát a-ra-iš nu-uš ḫu-^ru-ma-an-du-uš¹ p[át ḫu]-^rul-la-nu-un¹

10-12 babam Piḫana'nın ardından aynı yıl isyanı bitirdim. Güneş tanrısından hangi ülke ayağa kalktıysa (ona karşı geldiyse) hepsini yendim.

Eski Hitit dönemine ait olayları anlatmasına ve Eski Hitit yazı formlarına uygun olsa da daha geç bir dönem kopyası olduğu düşünülen³⁴⁷ metinde geçen “aynı yıl” ifadesi, belli bir döngüye ait bir takvimin varlığına işaret eder. Aksi takdirde belirli bir zaman aralığı olmadan böyle bir ifade kullanmak pek mümkün değildir. Zira net bir zaman aralığı da verilmemektedir (örneğin 3 ay sonra gibi).

Bu noktada daha genelleyici bir bakış açısıyla birtakım çıkarımlar yapılması gerekli görülmektedir. Felsefede zaman kavramı, tarih boyunca filozofların üzerine düşündüğü ve farklı şekillerde yorumladığı temel bir konudur. Zaman, varlık, değişim, bilinç ve evrenin

³⁴⁵ H. Otten, 1973, 12.

³⁴⁶ E. Neu, 1974, 14.

³⁴⁷ E. Neu, 1974, 2.

doğası gibi pek çok felsefi problemle doğrudan ilişkilidir. Felsefede zaman hem metafiziksel hem de epistemolojik bağlamlarda tartışılmaya devam eden karmaşık bir kavramdır. Filozoflar, zamanın doğası, gerçekliği, insan bilinciyle ilişkisi ve evrendeki yeri hakkında farklı görüşler geliştirmiştir. Bu tartışmalar, insanın evrendeki yeri, varoluşun anlamı ve gerçeklik algımızın sınırları hakkında derin düşünceleri beraberinde getirmiştir. Bu düşünceler ve sorgulamalar, Antik dönemden günümüze kadar süren tartışmaların konusu olarak süregelmektedir.³⁴⁸

Hititlerin bıraktığı belgeler özelinde düşünüldüğünde ise, hemen her tür belgenin kaynak olarak alınması gerektiği görülmektedir. Fal metinleri, bayram töreni metinleri, dua ritüelleri, çeşitli ritüel belgeler gibi belgelerin yanı sıra annaller, anlaşmalar mektuplar gibi direkt olarak tarihsel bilgi veren metinleri, zaman konusu kapsamında ayrıca değerlendirmek gerekmektedir.

Zaman algısı ve anlamlandırılması kavramından anlaşılması gereken, geçmişte yaşanmış birtakım olayların anlatımı, aktarılması, hatırlatılması sırasında dönem insanının bakışını anlayabilme kavramıdır. Elbette burada gerçekleşmiş olan olayların nesnel bir bakış ile anlatılması kavramına girilmeyecektir çünkü bu konu, tarih ve biraz da felsefenin konusudur. Özellikle de tarih felsefesinin. Bu bağlamda, Hitit krallarının tarih yazımına bakıldığında elbette çok daha öznel ifadeler yer verildiği görülmektedir.

Konuya örnek olarak II. Murşili anallerinden bir ifade değerlendirilmiştir:

KBo 3.4³⁴⁹ (CTH 61)

Ay. III

14 [Ú-UL ú-it nu-m]u-kán AMA-ŠU LÚ^{MEŠ} ŠU.GI MUNUS^{MEŠ} ŠU.GI-ya

15 [me-na-aḫ-ḫa-an-da] pa-ra-a na-iš-ta na-at-mu ú-e-ir GÌR^{MEŠ}-aš kat-ta-an

16 [ḫa-li-e-ir]

³⁴⁸ H. A. Tülüce, 2016, 251.

³⁴⁹ A. Goetze, 1933, 70.

...

14-16 Gelmedi. Bana annesini, yaşlı erkekleri ve yaşlı kadınları karşıma gönderdi. Onlar ayaklarıma kapandılar.

Bu metinde, tamamen kralın kendi bakışını yansıtan, kendi başarılarını, özgüvenini, merhametini belirten ve yer yer abartan bir anlatıma tanık olunmaktadır.

Sonuç olarak ister türetme ister olayörgüsü açısından bakılsın, daha çok ayrıntı ve açıklama, daha iyi anlatım ve anlamayı da beraberinde getirir.³⁵⁰ Anlamak, koşullar, amaçlar ile araçlar, girişimler ile etkileşimler gibi çeşitli öğeleri bir araya getiren işlemdir. Buradaki olay gerek türetme yoluyla gerek anlatı yoluyla ortaya konmuş olsun, özellikle dilbilim tarafından gerçekleştirilmiş açıklamayı akıl ve mantığa dayalı bir hale getirmek üzerinedir.³⁵¹ Tarih ve geçmiş, onu yapan devletlerin, oluşumların yani insanların birbirleriyle ve çevre toplumlarla olan ilişkilerine dayanan bir süreçtir.³⁵² Bu noktada Atatürk'ün "*Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir. Yazan, yapana bağlı kalmazsa, değişemeyecek olan bu gerçeklik, insanlığı şaşkırtacak bir boyut kazanır.*" sözünün de öneminin kavranması gerekiyor.

Felsefi açıdan bakıldığında ise zaman kavramı, geleneksel objektif zamandan farklı olarak, insanın varoluşuyla derinden bağlantılı olan ve bireyin kendi varlığını anlamlandırmasını sağlayan bir yapıdır. Geçmiş, şimdi ve gelecek, birbirinden bağımsız değil, sürekli bir etkileşim halinde olan ve insanın varoluşunu şekillendiren zaman boyutlarıdır. Bu bakımdan zaman, Heidegger'in felsefesinde varoluşun temel yapısı olarak, insanın kendisini, dünyayı ve varlığı anlama biçimidir. Heidegger'e kadar uzanan zaman fenomenolojisi, yani anlamlandırması, zamanın doğrudan gözlemlenemeyeceği, bilinemeyeceği ancak ve ancak dil,

³⁵⁰ P. Ricoeur, 2016, 17, 18.

³⁵¹ P. Ricoeur, 2016, 175.

³⁵² P. Ricoeur, 2016, 202.

kültür gibi unsurların etkisi ile insan tarafından aktarıldığı ölçüde ve gerçeklikte, bir olgu şeklinde kabul edilerek anlaşılabilir.³⁵³

³⁵³ H. A. Tülüce, 2016, 251 vd.

SONUÇ

İnsanın zaman içinde kendini konumlandırması ya da zamanı şekillendirenin insan olup olmadığı, sadece insan tekelinde değil genel bir “varlık” olarak aynı zamanda kendi varlığını anlamak ve yönlendirmek yeteneğine sahip olan insanın varlığı, ontolojik bir sorun olarak felsefi açıdan da ele alınmaktadır. Zaman algımız çevremiz, bulunduğumuz tarihsel dönem, dilimiz ve kültürümüzle sıkı bir ilişki içindedir. Geçmişteki deneyimlerimiz ve bu deneyimlerimiz etkisinde şekillenen gelecek beklentilerimiz, şu andaki varlığımızın ve oluşumuzun nedenidir. Yani zaman ve mekân algımız sadece geçmişteki yaşanmışlıklardan değil, gelecek beklentilerimizden, yaşamadıklarımızdan da etkilenir.

Hititlerin takvim sistemine, kullandıkları zaman kavramlarına ve bu kavramları nasıl anlamlandırdıklarına bakıldığında, Mezopotamya ile olan etkileşimin yanısıra kendi kültürlerinden de kattıkları bir algılama biçimi oluşturdukları görülür. Mezopotamya geleneğinin bir yansıması olarak gökyüzünün, yıldızların, Güneşin incelenmesi ve buna göre şafak vakti, sabah, akşam kavramlarını oturttukları ortadadır. Bununla beraber gün içinde çeşitli özel zaman aralıkları verilmesi (UD-az taksan, mištiliya mehur gibi) kendi kavramlarını da yaratma noktasında dillerinin sunduğu imkânları kullanmışlardır. Sadece Hititçe olarak değil, Sumerogram ya da Sumeroglamlara eklenen Hititçe fonetik tamamlayıcılar ya da başka dillerden sözcükleri de bu bağlamda kullandıkları görülmektedir.

Hitit takvimi, özellikle dini ritüeller ve tarımsal faaliyetler bağlamında bunların organize edilerek düzenli bir biçimde kutlanması ya da ritüellerin uygulanması için kullanılıyordu. Her ayın başlangıcını ve bitişini, Ayın hareketlerini gözlemleyerek belirliyor olmaları kuvvetle muhtemeldir. Yıl boyunca kutlanan çeşitli festivalleri içeriyordu. Genellikle tanrılara adanan festivaller yılın önemli zamanlarını, örneğin ekinlerin ekildiği veya hasat edildiği dönemleri, kapsardır ve söz konusu festivaller bu bağlama uygun bir şekilde kutlanırdı. Zaman zaman ay yılı ile güneş yılı arasındaki farkı dengelemek için fazladan bir ay

eklenmesi (artık ay) yapıyordu. Bu uygulama, Hititlerin tarım ve dini ritüellerini mevsimlerle uyumlu bir şekilde sürdürebilmeleri için gerekiyordu.

Zaman algısı ve anlamlandırması diye belirtilen durum, psikolojik bağlamda bireylerin, sosyolojik bağlamda ise toplumların zamanı nasıl organize ettiği, olayları hangi sırayla yerleştirdiği ve bu olaylara hangi anlamları yüklediği ile ilgilidir. Bu, geçmişin, şimdinin ve geleceğin nasıl yorumlandığını ve kişinin bu zaman dilimlerine nasıl anlam verdiğini içerir. Anlamlandırma süreçleri, kişisel deneyimler, inanç sistemleri, hedefler ve beklentilerden etkilenir.

Çalışmanın birinci bölümünde Hititlerin çevre kültürleri olan Mezopotamya ve Mısır'daki zaman ölçüm uygulamalarından ne şekilde ve hangi derecede etkilendikleri açıklanmaya çalışılmış ve bu sayede Hititlerin zaman algısı yönünde kendi kurdukları sistemin kökenlerine değinilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda gün, günün bölümleri, ay ve yıl gibi ana kavramlar temel alınarak çeşitli varsayımlar değerlendirilmiştir. Örneğin bu noktada öne çıkan bir kavram olarak mištiliya mehur ifadesinin akşamüstü, Güneşin batışına yakın bir zaman ancak karanlıktan önceki belli bir zaman aralığına denk gelmesi en mantıklı seçenek olarak görülmektedir. Güneşin batışı ile günün bittiğini gören Hitit insanı, akşam yemeğine ve sonrasında da geceye geçiş için hazırlıklarını yapıyor olmalıdır.

Yine bu bölümde değerlendirilen *lukkatta-* sözcüğünün günün ilk zamanları anlamını da karşıladığı düşünülse de “ertesi gün” tanımı belli bir zaman aralığından çok bir çeşit sıralama anlamı veriyor görünmektedir. Özellikle birkaç yerde *karivarivar-* ‘şafak vakti’ ifadesi ile birlikte kullanımı, bu kanıyı daha da güçlendirmektedir.

Günleri sıralarken *lukkatti-*, *lukkatti-ma*; ayları sıralarken sayı ile ya da Sümerce ay adları ile sıralama yapan Hititlerin, yılları hem sayı (örneğin: KBo 3.4 Öy. I, 48) hem de “*uetantantannima-*, MU-*an-ni-ma* sonraki yıl” ifadesi ile (örneğin KUB 23.11 Ay. III 23, 25) sıraladıkları görülmektedir. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, Hititlerin hüküm sürdükleri

coğrafya gibi burada geçirdikleri zamana da oldukça hâkim bir bilinçte oldukları ortaya çıkmaktadır.

İkinci ve çalışmanın ana konusunu oluşturan kısımda ise, Hitit metinlerinde geçen çeşitli zaman kavramları, buldukları metin içinde içerdikleri ve bazen metin türüne göre değişebilen anlamları ile seçme metinler bağlamında çalışılmış ve bu anlamların gerek Hitit dönemi metinleri ile uyumu, gerekse de günümüz kavramları ile yakınlığı açıklanmaya çalışılmıştır. Ne tür metin, belge, malzeme olursa olsun geçmişe ait olan her şeyin tarihin oluşturulmasında kullanılan araçlar olarak değerlendirilmesi gerekliliği ortadadır. Tarihi oluşturan topluluğun, içinde buldukları zamanı nasıl değerlendirdikleri, tarihi yazanların da dikkate alması gereken hususlardan biridir. Bu noktada Hitit insanının -en azından çalışmadan kullanılan çiviyazılı belgeleri yazan/yazdıranların- tarih ve zaman algısı, bu kısımda açıklanmaya çalışılmıştır.

Yine ikinci bölümle ilgili olarak mevsimler konusunda genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, büyük bir olasılıkla Hitit yılı 3 ana mevsimden (sırayla ilkbahar, sonbahar, kış) oluşmaktaydı. Yaz yerine kullanılan BURU₁₄ ifadesi, ilkbahara içinde bir süreci, ya da ilkbahardan da bağımsız olarak sadece hasatla ilişkili bir kavram olarak kullanılmış olsa gerektir. Sayılı birkaç metinde “yaz bayramı” ifadesi geçse de bir sürekliliği ve diğer metinlerle incelendiğinde somut bir veri elde etme açısından eksik kalmaktadır. 600 yıl civarı Anadolu’da var olmuş bir toplumda, dönemsel olarak kullanılan ve kutlanan bir bayram olarak ifade etmenin ötesine geçmemiş görünmektedir. Yine de hasat yapmanın Hititler için önemi tartışmasızdır.

Hitit gündelik hayatında kültlerin, işlerin, üretimin tuttuğu yer, birçok malzemenin hazırlandığı, sunulduğu, taşındığı bayram töreni metinlerinden anlaşılmaktadır. Fragmanlarla birlikte 9.000’den fazla tablet, bayramlarla ve ritüellerle ilgilidir. Hem birlik olma, bir arada hareket edebilme bilincinin canlı tutulması hem de müzik, çeşitli akrobatik gösteriler

vasıtasıyla eğlencenin de ihmal edilmemesinin yanında, bayramların sürekli malzeme yetiştirilmesi gereken bir yük olarak görülmemesi amaçlanmış olmalıdır.

Hititlerin de Mısırlılar gibi birincisi bilinen anlamda zaman sıralamasının yapıldığı bir takvim ikincisi ise bahsedilen tüm bu bayramların, kutlamaların, yükümlülüklerin belirtildiği kült takvimi olmak üzere iki takvimli bir sistemi olduğu düşünülebilir. Kült takvimi ve yılın bölümlendiği ve net bir sistem içinde tanımlanmayarak metinlerden çıkarım yapılan Hitit takvimi birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmelidir. Tarım ve savaşa dayalı bir ekonomisi bulunan Hitit devleti, sadece belli zamanlarda ve durumlarda ihtiyaçlarını savaş yoluyla karşılayabilmekteydi. Her savaşı da kazanamadığı metinlerden görülebilmektedir. Bu noktada üretimini dolayısıyla ekonomisini canlı tutmanın en iyi yolu, bir kült takvimi içinde sürekli olarak hazır olduğu, üreticilerin de hazır olmak zorunda tutulduğu hemen hemen hiç boşluk olmayan bir kült takvimi uygulamaktır. Mitolojik öykülerle de kutlamaların, tanrıya yakarmaların aksatılmaması konusunun olası kötü sonuçları net bir şekilde işlenmiş ve aktarılmıştır. Hititlerin bayramlara bu kadar önem atfetmesinin ve asla atlanmamasının, ihmal edilmemesinin, hepsinin kendi zamanında kutlanmasını üstüne basa basa belirtmesinin altında yatan neden budur.

Gerek bayram ve ritüel metinlerden, gerek tarihi metinler ve anlaşma metinlerinden zaman ve zaman algısı üzerine çıkarılabilecek genel bir sonuç varsa; Hititlerin, en azından idari düzeyde, geçmiş; şimdi ve gelecek arasında sürekli atıflar, bağlantılar, hatırlatmalar üzerine kurulu, kendi inanışlarıyla yakından ilintili, kronolojiye kesinlikle bağlı, tarih ve eskiye dair bilincin canlı tutulduğu ve geçmişini unutmamak, unutturmamak ve bu sayede de geleceğe dair beklentileri gerçekçi, daha faydacı bir bakışla ortaya koyabilmekle bağlantılı bir zaman algıları ve bununla biçimlendirilmiş bir dünyaları vardı denebilir.

Bayramlarda ve ritüellerde uyulması gereken düzenin, atılacak adımın olabilecek en küçük zaman aralığına kadar tanımlanıp anlatılması, süreklilik arz eden bir anlatımla “sonra,

sonrasında, arkasından, ertesi gün” gibi kavramlarla düzenlerinin bozulmaması amaçlıdır. İşgal altındaki kentlerin, bölgelerin yerine gerekirse yeni kent kurulması, yapıların modellemelerinin yapılması gibi pratik uygulamalar, alışlagelmiş düzenin aksatılmaması, kült takvimine olabildiğince zamanında gerçekleştirecek şekilde uyulması bu noktada önemlidir. Eğer bir bayram ya da uygulama aksatılırsa, çok çabuk unutulması ve vazgeçilmesi kaçınılmazdır. Bu noktada Hititlerle ilgili olarak kendileri de oldukça pratik düşünce yapısına sahip ve hemen hemen her alanda bir kavram üreterek ya da benzer bir uygulamayı kendine modelleyerek düşünce yapısını topluma başarılı bir şekilde uygulamış olan bir devlet organizasyonundan söz edilebilir.

KAYNAKÇA

- ALP, S., “Hititlerde Sosyal Sınıf NAM.RA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı”, in: *Bellekten* 13 (1949) 245-270.
- ALP, S., *Beiträge zur Erforschung des hethitischen Tempels. Kultanlagen im Lichte der Keilschrifttexte. Neue Deutungen*, Ankara 1983.
- ALP, S., *Maşat-Höyük'te Bulunan Çivi Yazılı Hitit Tabletleri / Hethitische Keilschrifttafeln aus Maşat-Höyük*, Ankara 1991.
- ALPARSLAN, M., II. Muşili ve Dönemi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hititoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.
- ARCHI, A., “L'ornitomanzia ittita”, in: *SMEA* 16 (1975) 119-180.
- ARDZINBA, V., *Eskiçağ Anadolu Ayinleri ve Mitleri*. KafDav Yayınevi, 2010.
- ARIKAN, Y., “Hitit Belgelerinde Körler”. *ArAn* 4/1, (2000), 207-224.
- BADALI, E., *Strumenti musicali, musici e musica nella celebrazione delle feste ittite*, (THeth 14/1) Heidelberg 1991.
- BARSACCHI, F.G., *Le feste ittite del tuono: edizione critica di CTH 631*, (StudAs 12) Firenze 2017.
- BAYSAL, A.S., Asurlular'da Tarih Yazımı ve Takvim Sistemi, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2016.
- BEAL, R.H., “Hittite Canonical Compositions - Oracles: Assuring the Safety of the King during the Winter (KUB 5.4+KUB 18.53 and KUB 5.3+KUB 18.52)”, in: *Context of Scripture I* (1997) 207-211.
- BECKMAN, G. M., “The Anatolian Myth of Illuyanka”, in: *JANES* 14 (1982) 11-25.
- BECKMAN, G. M., *Hittite Birth Rituals. Second Revised Edition*, (StBoT 29) Wiesbaden 1983.

BECKMAN, G.M., “The Hittite "Ritual of the Ox" (CTH 760.I.2-3)”, in: *Or NS* 59 (1990) 34-55.

BECKMAN, G. M., “The Siege of Uršu Text (CTH 7) and Old Hittite Historiography”. *JCS* 47, (1995), 23-34.

BECKMAN, G. M., “Hittite Canonical Compositions - Myths: The Storm-God and the Serpent (Illuyanka)”, in: *Context of Scripture I* (1997) 150-151.

BECKMAN, G. M., *Hittite Diplomatic Texts; 2nd Edition*, (SBL Writings from the Ancient World 7) Atlanta 1999.

BECKMAN, G. M., “A Hittite Ritual for Depression”, in: *Fs Koşak* (2007) 69-81.

BOZGUN, ř., III.Ĥattuřili Devrinde Nerik ve Hakmiş Memleketleri. Ankara Őniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara 2019.

BRYCE, T.R., *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East. The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*, London - New York 2003.

CAMMAROSANO, M., *Hittite Local Cults*, (SBL-WAW 40) Atlanta 2018.

CARRUBA, O., “Beiträge zur mittelhethitischen Geschichte, I. Die Tuthalijas und die Arnuwandas II. Die sogenannten "Protocoles de succession dynastique" I.-II.”, in: *SMEA* 18 (1977) 137-174; 175-195.

CHOMSKY, N., *Dil ve Zihin İncelemelerinde Yeni Ufuklar*. (Çev. Ferit Burak Aydar), Boğaziçi Őniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019.

COHEN, M., *The Cultic Calendars of the Ancient Near East*. CDL Press, Maryland, 1993.

COHEN, Y., “Taboos and Prohibitions in Hittite Society. A Study of the Hittite Expression natta āra ('not permitted')”. *TH* 24 Heidelberg 2002.

COLLINS, B.J., “Hittite Canonical Compositions - Incantations: Establishing a New Temple for the Goddess of the Night”, in: *Context of Scripture I* (1997) 173-177.

COLLINS, B.J., *The Hittites and Their World*, Atlanta 2007.

ÇİLİNGİR CESUR, S., “Zamanın Tanımı: Hitit metinlerinde ‘meħur’ Kavramı”, in: *ArAn* 14/1 (2020) 51-81.

ÇÜÇEN, A. Heidegger ve Felsefe. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* (2006), 7-24.

DARGA, M., Karahna Şehri Kült Envanteri. İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1973.

DEMİREL, S., “An Essay on Hittite Cultic Calendar Based Upon the Festivals”. *Athens Journal of History*, (2017), 21-32

DERCKSEN, J. G., Weeks, Months and Years in Old Assyrian Chronology, *BiOr* 68, (2011), 233-244.

DEVECCHI, E., *Gli annali di Ğattuşili I nella versione accadica*, (StudMed 16) Pavia 2005.

DİNÇOL, A., “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 1*, İstanbul, Görsel Yayınları, (1981),18-131.

DİNÇOL, A.M., “Ein hurro-hethitisches Festrıtual: (*h*)işuwaş -I-”, in: *Belleten* 53 (1989) 1-50.

EHELOLF, H. “Hethitisch-akkadische Wortgleichungen 1. šiuni- = "Gott" 2. Zu witt- = "Jahr" 3. šeşsar- = "Bier" 4. išhaşşara- = "Herrin" 5. tunnakkeşşar= É.ŞÀ 6. şaşana- = "Lampe"”, *ZA* 43, (1936), 170-195.

ERBAŞI, S. F., “Alaca Höyük’te Hitit Bayramları ve Kurban Uygulamaları”. *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, Cilt 11, Sayı 35, (2023), 822-845.

ERKUT, S., “Hititlerde AN.TAH.ŞUM^{SAR} Bitkisi ve Bayramı Üzerine Bir İnceleme”, in: *3HitCongr* (1998), 189-195.

FORRER, E., “Die Inschriften und Sprachen des Ğatti-Reiches”, in: *ZDMG* 76 (1922) 174-269.

FINCKE, J.C., “Zu den akkadischen Hemerologien aus Ğattuşa (CTH 546), Teil I: Eine Hemerologie für das „Rufen von Klagen“ (şigû şasû) und das „Reinigen seines Gewandes“ (şubāt-su ubbubu): KUB 4, 46 (+) KUB 43, 1 ”, in: *JCS* 61 (2009) 111-126.

FRIEDRICH, J., *Hethitisches Wörterbuch. Kurzgefasste kritische Sammlung der Deutungen hethitischer Wörter. 1.-4. Lieferung*, Heidelberg 1952-1954.

FRIEDRICH, J., *Entzifferung verschollener Schriften und Sprachen*, Berlin - Göttingen - Heidelberg 1954.

FRIEDRICH, J. – KAMMENHUBER, A., *Hethitisches Wörterbuch. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage auf der Grundlage der edierten hethitischen Texte. Band I: A*, (HW² I) Heidelberg 1975-1984.

GOETZE, A., *Die Annalen des Muršiliš*, (MVAeG 38) Leipzig 1933.

GOETZE, A., “On the Hittite Words for "Year" and the Seasons and for "Night" and "Day"”, in: *Language* 27 (1951) 467-476.

GOETZE, A., *Kleinasien. Kulturgeschichte Des Alten Orients*, Handbuch der Altertumswissenschaft, München, 1957.

GONZÁLEZ SALAZAR, J.M., “Tiliura, un ejemplo de la política fronteriza durante el imperio hitita (CTH 89)”, in: *AuOr* 12 (1994) 159-176.

GRODDEK, D., “Fragmenta Hethitica dispersa V/VI”, in: *AoF* 25 (1998) 227-246.

GRODDEK, D., “Fragmenta Hethitica dispersa III”, in: *AoF* 23 (1996) 101-110.

GRODDEK, D., “Beiträge zur Textherstellung des Rituals für den Wettergott von Kuliuišna”, in: *SMEA* 41 (1999) 85-90.

GRODDEK, D., “Muršili II, die große Feste und die 'Pest'. Überlegungen zur Anordnung der Fragmente der späteren Jahre seiner Regierung in den AM”, in: *Gs Imperati* (2002) 329-338.

GRODDEK, D., *Hethitische Texte in Transkription. KUB 20*, (DBH-P 13) Dresden 2004.

GRODDEK, D., *Hethitische Texte in Transkription. KBo 48*, (DBH 38) Wiesbaden 2012.

GÜTERBOCK, H.G., “The Hittite Version of the Hurrian Kumarbi Myths: Oriental Forerunners of Hesiod”, in: *AJA* 52 (1948) 123-134.

GÜTERBOCK, H. G., “Zu einigen hethitischen Komposita”, *Fs Sommer*, (1955), 63-68.

GÜTERBOCK, H.G., “An Outline of the Hittite AN.TAḪ.ŠUM Festival”,
in: *JNES* 19 (1960) 80-89.

GÜTERBOCK, H.G., “An Addition to the Prayer of Muršili to the Sungoddess and its implications”, in: *Fs Gurney* (1980) 41-50.

GÜTERBOCK, H.G., *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of Hans Gustav Güterbock*, (AS 26) Chicago 1997.

HAAS, V., *Der Kult von Nerik. Ein Beitrag zur hethitischen Religionsgeschichte*, (Studia Pohl 4) Roma 1970.

HAAS, V. – WÄFLER M., “Bemerkungen zu ḫalentu(wa)”, in: *UF* 8 (1976) 66-99.

HAAS, V. – WEGNER I., *Die Rituale der Beschwörerinnen* ^{SALŠU.GI}, (ChS 1/5) Roma 1988.

HAAS, V., “Betrachtungen zur Rekonstruktion des hethitischen Frühjahrsfestes (EZEN purulliyaš)”, in: *ZA* 78 (1988) 284-298.

HAAS, V., *Geschichte der hethitischen Religion*, (HdO I/15) Leiden 1994a.

HAAS, V., “Das Pferd in der hethitischen religiösen Überlieferung”, in: *Indogermanen und das Pferd* (1994b) 77-90.

HAAS, V., *Die hurritischen Ritualtermini in hethitischem Kontext*, (ChS 1/9) Roma 1998.

HAZENBOS, J., *The Organization of the Anatolian Local Cults during the Thirteenth Century B.C. An Appraisal of the Hittite Cult Inventories*, (CM 21) Leiden - Boston 2003.

HOFFMANN, I., *Der Erlaß Telipinus*, THeth 11, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1984.

HOFFNER, H.A., “An English-Hittite Glossary”, in: *RHA* 25/80 (1967) 6-99.

HOFFNER, H.A., *Alimenta Hethaeorum. Food Production in Hittite Asia Minor*, (AOS 55) New Haven 1974.

HOFFNER, H. A., “Histories and Historians of the Ancient Near East: The Hittites”.
Orientalia NOVA SERIES Vol. 49, No. 4, (1980), 283-332.

- HOFFNER, H.A., *Hittite Myths*, (SBL Writings from the Ancient World 2) Atlanta 1990.
- HOFFNER, H.A., *The Laws of the Hittites. A Critical Edition*, Leiden - New York - Köln 1997.
- HOFFNER, H.A., *Hittite Myths. 2nd edition*, (SBL Writings from the Ancient World 2) Atlanta 1998.
- HOFFNER, H.A., *Letters from the Hittite Kingdom*, Atlanta 2009.
- HOUT, Th.P.J. van den, “Hethitische Thronbesteigungsorakel und die Inauguration Tudḫalijas IV.”, in: *ZA* 81 (1991) 274-300.
- HOUT, Th.P.J. van den, “Hittite Canonical Compositions - Biography and Autobiography: The Proclamation of Telipinu”, in: *Context of Scripture 1* (1997) 194-198.
- HOUT, Th.P.J. van den, “Reflections on the Origins and Development of the Hittite Tablet Collections in Hattuša and Their Consequences for the Rise of Hittite Literacy”, in: *Central-North Anatolia*, (2009) 71-96.
- HOUWINK ten CATE, Ph.H.J., “A New Fragment of the "Deeds of Suppiluliuma as Told by his Son, Mursili II"”, in: *JNES* 25 (1966) 27-31.
- HORNUNG, E, *Ancient Egyptian Chronology*, Handbook of Oriental Studies. Section 1. The Near and Middle East, 2006.
- IMPARATI F. – SAPORETTI C., “L'autobiografia di Ḫattušili I”, in: *SCO* 14 (1965) 40-85.
- KAMMENHUBER, A., *Hippologia Hethitica*, Wiesbaden, 1961.
- KARAKURT, M. L., “Hurri Kökenli Ullikummi Şarkısı/Destanı”, *Dünden Bugüne Dünya Destanları*, (ed. Görkem Kökdemir- Ayşegül Fidan). Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara (2019) 305-326.
- KARAUĞUZ, G., *Hitit Merasim ve Bayramları Kil Kitapları*. Çizgi Yayınevi, Konya 2024.
- KLINGER, J., “Geister oder Gurken?”, in: *NABU* 1994 (1994) 31, 1994/32.
- KLOEKHORST, A., *Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon*, Leiden 2008.

- KRAUSS, R., “Dates relating to Seasonal Phenomena and Miscellaneous Astronomical Dates”. *Ancient Egyptian Chronology, Handbook of Oriental Studies*. (2006) 369-379.
- KRAUSS, R., “Egyptian Sirius/Sothic Dates and the Question of the Sirius based Lunar Calender”. *Ancient Egyptian Chronology, Handbook of Oriental Studies*. (2006) 439-457.
- KRONASSER, H., *Etymologie der hethitischen Sprache. 2: Ausführliche Indices zu Band 1 zusammengestellt von Neu E.*, Wiesbaden 1987.
- LAROCHE, E., “Recherches sur les noms des dieux hittites”, in: *RHA* 7/46 (1946-1947) 7-139.
- LEBRUN, R., *Hymnes et prières hittites*, (Homo Religiosus 4) Louvain-la-Neuve 1980.
- LOMBARDI, A., “Sfondo storico e analisi strutturale della preghiera di Tudḫaliya IV alla dea Sole di Arinna (CTH 385.9)”, in: *Gs Imparati* (2002) 497-506.
- de MARTINO, S., *Hititler*. Çev. Erendiz Özbayoğlu, Ankara 2006.
- MELCHERT, H.C., “The Acts of Hattušili I”, in: *JNES* 37 (1978) 1-22.
- MICHEL, C., “The Day Unit Within The Old Assyrian Calendar”, *Veysel Donbaz’a Sunulan Yazılar* (ed. Şevket Dönmez). İstanbul, (2010) 217-224.
- MILLER, J. L., *Studies in the Origins, Development and Interpretation of the Kizzuvatna Rituals*, (StBoT 46), Wiesbaden 2004.
- MILLER, J.L., *Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts* , (SBL 31) Atlanta 2013 .
- MONTE, G.F. del, *L'opera storiografica di Mursili II re di Hattusa, Vol. I: Le gesta di Suppiluliuma*, Pisa 2009.
- MOUTON, A., *Rituels, mythes et prières hittites*, Paris 2016.
- MURAT, L., “Hitit Coğrafyasında Yukarı Ülke ve Tarihi Önemi”. *Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Sempozyumu*, Ankara, Türkiye, (1996), 175-188.

- MURAT, L., “Kizzuwatna’lı Rahip Ammihatna’ya ait bir Ritüel Metin (CTH 471)”. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi 2002.
- MURAT, L., “Ammihatna Ritüelinde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri”. *ArAn* 6/2,)2003), 89-109.
- MURAT, L., “Hurri Kökenli Ullikummi Şarkısı/Destanı”. *Dünden Bugüne Dünya Destanları*, G. Kökdemir-A. G. Fidan (ed.), Bilgin Kültür Sanat, Ankara, (2020), 305-326.
- NAKAMURA, M., “Einige Fragmente des hethitischen *nuntarri ašha*-Festes”, in: *BDA* 8 (1989) 137-144.
- NAKAMURA, M., *Das hethitische nuntarriyašha-Fest*, (PIHANS 94) Leiden 2002.
- NEU, E., *Ein althethitisches Gewitterritual*, (StBoT 12) Wiesbaden 1970.
- NEU, E., *Der Anitta-Text*, (StBoT 18) Wiesbaden 1974.
- NEU, E., *Glossar zu den althethitischen Ritualtexten*, (StBoT 26) Wiesbaden 1983.
- NEU, E., “Zum Alter der Pleneschreibung *ma-a-aḫ-ḫa-an* in hethitischen Texten”, in: *Hethitica* 6 (1985) 139-159.
- NEU, E., *Das Hurritische Epos Der Freilassung I*. StBoT 32, Wiesbaden, 1996.
- OTTEN, H., Rev. of: Bozkurt H. et al. 1947a, in: *ZA* 49 (1950) 344-347.
- OTTEN, H., *Eine althethitische Erzählung um die Stadt Zalpa*, (StBoT 17) Wiesbaden 1973.
- OTTEN, H., *Die Apologie Hattusilis III. Das Bild der Überlieferung*, (StBoT 24) Wiesbaden 1981.
- OTTEN, H. – SOUČEK, V., *Ein althethitisches Ritual für das Königspaar*, (StBoT 8) Wiesbaden 1969.
- OTTEN, H. – RÜSTER, C., “Textanschlüsse von Boğazköy-Tafeln (11-20)”, in: *ZA* 62 (1972) 230-235.
- POLVANI, A.M., “Su alcuni frammenti mitologici ittiti”, in: *Fs Alp* (1992) 445-454.

- POPKO, M., *Zippalanda. Ein Kultzentrum im hethitischen Kleinasien*, (THeth 21) Heidelberg 1994.
- PUHVEL, J., *Homer and Hittite*, (IBS, Vorträge und kleinere Schriften 47) Innsbruck 1991.
- PUHVEL, J., *Hittite Etymological Dictionary - Vol. 4: Words beginning with K*, Berlin - New York 1997.
- PUHVEL, J., *Hittite Etymological Dictionary, Vol. 5: Words beginning with L Indices to volumes 1-5*, Berlin-New York 2001.
- REYHAN, E., “Hitit Kaynaklarında Kizzuwatna’lı Bayan Mastigga’ya Ait Ritüel Metinler”. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.
- REYHAN, E., “Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım”. *Gazi Akademik Bakış* Cilt: 2, Sayı: 4, (2009), 157-174.
- RIEKEN, E., *Untersuchungen zur nominalen Stammbildung des Hethitischen*, (StBoT 44). Wiesbaden, 1999.
- RICOEUR, Paul., *Zaman ve Anlatı-Anlatılan (Öykülenen Zaman)*. (Çev. Umut Öksüzan ve Atakan Altınörs), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.
- RIEMSCHEIDER, K.K., *Die Akkadischen und Hethitischen Omentexte aus Boğazköy*, (DBH 12) Dresden 2004.
- SALVINI, M. – WEGNER, I., *Die Rituale des AZU-Priesters*, (ChS 1/2) Roma 1986.
- SCHWEMER, D., “Rites of the AN.DAḪ.ŠUM Festival in Ḫattuša”, in: *Mesopotamia* 52 (2017), 55-64.
- SINGER, I., *The Hittite KI.LAM Festival*, (StBoT 27-28) Wiesbaden 1983-1984.
- SINGER, I., *Hittite Prayers*, (SBL Writings from the Ancient World 11) Atlanta 2002.
- SOMMER, F. – FALKENSTEIN, A., *Die hethitisch-akkadische Bilingue des Ḫattušili I. (Labarna II)*, (ABAW 16) München 1938.

- SOYSAL, O., *Hattischer Wortschatz in hethitischer Textüberlieferung*, (Hdo I/74) Leiden - Boston 2004.
- SCHULER, E. von, *Die Kaškäer. Ein Beitrag zur Ethnographie des alten Kleinasien*, (UAVA 3) Berlin 1965.
- STRAUß, R., *Reinigungsrituale aus Kizzuwatna. Ein Beitrag zur Erforschung hethitischer Ritualtradition und Kulturgeschichte*, Berlin-New York 2006.
- STERN, S., *Calendars in Antiquity*. Oxford University Press, 2012.
- SÜEL, A., *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, Ankara, A.Ü. D.T.C.F Basımevi, 1985.
- TAGGAR-COHEN, A., *Hittite Priesthood*, (Theth 26) Heidelberg 2006.
- TİRO, A. O., Hurri Kökenli Kumarbi Destanı “Gökyüzü Krallığı”. *Dünden Bugüne Dünya Destanları*, G. Kökdemir-A. G. Fidan (ed.), Bilgin Kültür Sanat, Ankara, (2020), 327-336.
- TİRO, A. O., “Hititçe ‘uizza pān’ Yapısı”. Prof. Dr. Sebahattin Bayram Armağanı - Eskiçağ Tarihi Yazıları, Y. Kılıç-R. Kuzuoğlu-S. Akkuş Mutlu-Ö. Kahya (ed.) (2023), 611-614.
- TISCHLER, J., *Hethitisches Etymologisches Glossar Teil I, A-K*, (IBS 20) Innsbruck 1977-1983.
- TISCHLER, J., “Hethitische Etymologie”, in: *Das etymologische Wörterbuch* (1983)
- TISCHLER, J., *Hethitisches Etymologisches Glossar, Teil II, Lieferung 11/12 P*, 2001.
- TORRI, G. – BARSACCHİ F.G., *Hethitische Texte in Transkription - KBo 13*, (DBH 51) Wiesbaden 2018.
- TRABAZO, García J.V., *Textos religiosos hititas. Mitos, plegarias y rituales*, Madrid 2002.
- TRABAZO, García J.V.,- GRODDEK, D., *Hethitische Texte in Transkription KUB 58*, Wiesbaden 2005.
- TÜLÜCE, H. A., Martin Heidegger’de dasein Kavramı. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD) 16 (1), (2016), 245-259.

ÜNAL, A., *Hittitçe Türkçe, Türkçe Hittitçe Büyük Sözlük. Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luvicesi, Çivi Yazısı Luvicesi ve Palaca Sözlük Listeleriyle Birlikte/Grand Dictionary of Hittite-Turkish, Turkish-Hittite alongside with Word Lists of Hattian, Hurrian, Hieroglyphic and Cuneiform Luwian and Palaic*, Ankara 2016.

YİĞİT, T., “Urşu Kuşatması Metni’nin Yeniden Değerlendirilmesi”. *Anadolu/Anatolia* 31, (2006), 43-55.

WAAL, W. *Hittite Diplomatics. Studies in Ancient Document Format and Record Management. StBoT 57*, Wiesbaden, 2015.

WEGNER, I., *Gestalt und Kult der Ištar-Šawuška in Kleinasien*, (AOAT 36; Hurritologische Studien 3) Kevelaer - Neukirchen-Vluyn 1981.

WEGNER, I., *Hurritische Opferlisten aus hethitischen Festbeschreibungen. Teil II: Texte für Teššub, Hebat und weitere Gottheiten*, (ChS I/3-2) Roma 2002.

WENDORF, F-SCHILD, R., “Nabta Playa and Its Role in Northeastern African Prehistory”. *Journal of Anthropological Archaeology* 17, (1998), 97-123.

ÖZET

Zaman gibi insan ve toplum hayatını direkt olarak etkileyen ve hala daha üzerine bilimin hemen hemen her alanında üzerinde çalışmaların devam ettiği bir doğa fenomenine dair Hitit insanının, merkezi idare yapısının, işleyişi kendi zaman algılarına göre nasıl şekillendirmeye çalıştıkları, çalışmanın ortaya koymaya hedeflediği noktalardan biridir.

Hititlerin yaşadığı M.Ö. 2. Binin ikinci yarısında, Anadolu'da kurdukları merkezi devlet sistemi bünyesinde, diğer arkeolojik malzemelerin bayram törenleri, ritüeller, annaller, fal metinleri, mektuplar gibi pek çok kategoride yazılı metin ve bırakmışlardır. Bu metin türleri bünyesinde, çalışmanın konusu bağlamında yer alan gün, ay yıl gibi çeşitli zaman kavramlarına dair geçen ifadeler, tanımlar özellikle zaman algısı ve bunun ne şekilde anlamlandırıldığı noktasında incelenmiş, değerlendirilmiş ve her metin türünden örneklerle anlaşılmasına ve anlatılmaya çalışılmıştır.

Özellikle gün kavramı ve günün bölümleri gibi dar zaman aralıkları ile metinlerde geçen mevsimler, bunlarla bağlantılı bayramlar ve yıl kavramı noktasında, çıkarım yapılmasına imkân veren seçme metin yerleri incelenmiş ve ilgili zaman kavramlarının metin içeriği bağlamında değerlendirilmesi yapılmıştır. Özellikle çeşitli alt başlıklarda Hitit metinlerinden örnekler verilerek Hititlerin gün (UD, *šiuatt-*), gece (GE₆, *išpant-*), hafta, ay, (ITU) yıl (MU, *uitt-*) kavramları tartışılmış ve metin yerleri ile bu kavramlar açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hititler, zaman, zaman algısı, takvim, tarih yazımı

SUMMARY

One of the points that the study aims to reveal is how the Hittite people tried to shape the central administrative structure and functioning of the Hittite people according to their own perception of time regarding a natural phenomenon such as time, which directly affects human and social life and is still being studied in almost every field of science.

In the second half of the 2nd millennium BC, the Hittites left written texts in many categories such as festivals, rituals, annals, fortune texts, letters and other archaeological materials within the centralized state system they established in Anatolia. Within these text types, the expressions and definitions of various time concepts such as day, month and year, which are within the context of the subject of the study, have been analyzed, evaluated and tried to be understood and explained with examples from each text type.

Selected textual passages that allow inferences to be made, especially in terms of narrow time intervals such as the concept of day and parts of the day, seasons, related holidays and the concept of year, have been analyzed and the related time concepts have been evaluated in the context of textual content. In particular, the Hittite concepts of day (UD, *šiyatt-*), night (GE₆, *išpant-*), week, month, (ITU) year (MU, *ūitt-*) are discussed by giving examples from Hittite texts under various subheadings, and these concepts are explained with textual locations.

Keywords Hittites, time, time perception, calendar, historiography